

TARTALOM

PHILOS/ARS

Balázs Attila: Magyar Fauszt (avagy a fénybe tűnő csodabogár) 3

Hernyák Zsóka: A családom és én (Házi feladat) 9

Beke Ottó: Virtuális Kilátás, ó! 10

Fehér Miklós: Eszter 11

Kocsis Lenke: Variációk valóságra 13

Krémer Attila: Sodrásban 14

Tóth Kinga: Roth 15

Aleš Debeljak: A gyesztenyefák alatt; Fűvészkert; Könyvesbolt;
Ez a vers neked szól (Fenyvesi Ottó fordításai) 16

PHILOS/LOGOS

Oláh Tamás: A rózsza testamentuma (Urbán András két
Tolnai Ottó-rendezése mint a létmegértés univerzumai) 22

Ternovác Dániel: Neoavantgárd kontextusok fénye,
tűzszimbolikája és forradalmisága (Domonkos István
Kislányom: Görögország című poémájának és Mészöly Miklós
Térkép, repedésekkel című novellájának összevető elemzése) 26

Szalma Judit: Belső határok mentén (A nemzeti és kulturális
identitás aspektusainak vizsgálata Juhász Erzsébet *Határregény*
című művében) 32

Slezák Lázár: A láthatatlan láttatása (A Rammstein dalszövegeinek
lélektani értelmezése) 39

Varga Dénes: Nemzeti radikalizmus a vajdasági magyar
ifjúsági szubkultúrák körében 43

Šabić Norbert: Összehasonlító elemzés a politikatudományok
terén megvalósuló doktori képzésekről 55

PHILOS/MIX

Pásztor-Kicsi Gergely: Multikulturális tömegsír
(Végl László: *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje*) 70

Kovács Jolánka: Sziveri, még mindig, változatlanul 72

PHILOS

TUDOMÁNY – IRODALOM – MŰVÉSZET

Negyedévi folyóirat

Alapító szerkesztő: Dr. CSÁNYI Erzsébet

(egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

Főszerkesztő: Dr. NOVÁK Anikó

(docens, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék,
Újvidék, Szerbia, uneco84@gmail.com)

Fedőlap- és arculatterv: VASS Szabolcs

(Újvidéki Egyetem, Művészeti Akadémia, Képzőművészeti Szak, Képgrafikai Tanszék,
Újvidék, Szerbia, djembello@gmail.com)

Szerkeszti a szerkesztőbizottság.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. FENYVESI Kristóf (Finnország)

Dr. LÁBADI Zsombor (Horvátország)

Dr. BORDÁS Sándor (Magyarország)

Dr. NÉMETH Zoltán (Szlovákia)

Dr. BÍRÓ Annamária (Románia)

Lektor: KISS Zsuzsanna

Kiadó:

- Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 21000 Novi Sad / Újvidék, dr. Zoran Đinđić 2.
- Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 21000 Novi Sad / Újvidék, Vojvode Mišića 1.

A kiadásért felel:

- Dr. Ivana ŽIVANČEVIĆ SEKERUŠ dékán, UE, BTK, Újvidék
- Dr. CSÁNYI Erzsébet elnök, VMFK, Újvidék

Nyomda: Creative Line, Szabadka

ISSN 2466-2798 (Philos Print)

ISSN 2466-3891 (Philos Online)

COBISS.SR-ID 299718407

A szerkesztőség címe:

PHILOS

Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium

Kolegijum za visoko obrazovanje vojvodanskih Madora

21000 Novi Sad / Újvidék

Vojvode Mišića 1.

Szerbia

A kéziratokat a szerkesztőség címére várjuk:

philoszerk@gmail.com

PHILOS PORTÁL: www.philos.edu.rs

Jelen számunkat Szent Lilla műveivel illusztráltuk.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

001+82+7

PHILOS : tudomány, irodalom, művészet / főszerkesztő Novák Anikó. – 1. évf. 1. sz. (2015)–. – Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium : Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 2015–. – 27 cm.

Évente négy szám. – Elérhető online is: <http://www.philos.edu.rs>

ISSN 2466-2798 = Philos Print

ISSN 2466-2798 = Philos Online

COBISS.SR-ID 299718407

MAGYAR FAUSZT

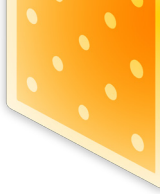
(avagy a fénybe tűnő csodabogár)
– regénydráma –

Gyakran mesélik emberek, hogy látták. Legsűrűbben természetesen Debrecenben tűnik fel, de találkoztak már vele Szegeden is, Sopronban, Miskolcon, Baján, Békéscsabán, Ózdon, Ondódon, Keszthelyen, hovatovább egy ízben Kelebián. Budapesten ugyancsak gyakori „kedves” vendég. Egyesek tudni vélik, hogy a fővárosban a Bimbó utca elején rögtön balra található libazöld paneltömbben húzódik meg, de erre nincs szilárd bizonyíték. Csak pár csipkés káposztafoslány a lépcsőházban, ennyi utalna arra, hogy ott kotyvasztaná titkos varázsitalait, győgyleveseit a maga rejtett laborjában. Egyik csengőn, egyik postaládán, egyik elszórt levélen, drámai mozdulattal elhajított befizetési felszólításon sincs hasonló név, neki tulajdonítható álnév, persze, attól még ő valahol ott bújhat meg időnként. Ami viszont jelenéseinek időpontját illeti: leginkább úgy éjfél előtt, tizenegy és tizenkettő között szokott feltűnni valamelyik kihalt utcán – főleg akkor, amikor a felhők a hold elé tolulnak, a város hangulata megváltozik, s a harangok kondulni készülnek –, ösztövére teste hosszú, sötét, malaclopóra emlékeztető kabátban, úgy vágtat felhúzott vállakkal, hóna alatt kerek fej káposztával. Előretolt homlokkal, loboncos hajjal igyekszik valahová, mint aki se lát, se hall, annyira lefoglalják a saját gondolatai. Annyira befelé néz, hogy nem egyszer megbotlik, majdnem orra esik, de hogy közben rágógumizik-e, vagy csak varázsszavakat mormol rezgő ajakkal, illetve mindkettőt egyszerre teszi, azt felettébb nehéz lenne a bármire is őszintén megesküvők csodálatra méltó bizonyosságával állítani, ellenben tény, hogy mozog. Ezzel együtt az egész ember lendületben van, ahogy az az örök életre kárhozottak esetében szinte kivétel nélkül megfigyelhető.

Ez hát a helyzet manapság a mi híres jó öreg **dr. prof. Hatvani Istvánunkkal**, akiről itt tulajdonképpen szó van (nem nehéz kitalálni), s akiről az a kósza hír járja, hogy réges-rég lepaktált, szakszerű nemzetközi jogi kifejezéssel élve: ratifikálta szerződését az ördöggel, ezért képtelen meghalni. Pontosabban egyszer már elhunyt, méghozzá súlyos eperohamban 1786. november 16-án délután négykor a saját házában, eltemették, de feltámadt, pusmogják, a Sátán segedelmével, és azóta járja homályos útjait. Hajózik játszi könnyedséggel a józan ész és az azon túliak felségvizein egyaránt, mint egy jó magyar Bolygó Hollandi. Olyan eleganciával, mintha a kettő között nem vargabetűzne ijesztő szakadék. Siet, mindig valami megoldatlan kérdésen töprengve, fizikai és szellemi határookra fittyet hányva, tárt karokkal siklik az újabbnál újabb tudományos, ugyanakkor misztikus, annál kevésbé politikus kalandok, felfedezések felé. (Bár a politikum se teljesen kizárt.)

További szereplők: dr. Johann Faust (az átkozott örök ellenfél), továbbá a szintén nagy tudású orvos kollégák, ápolók, betegek, látogatók, portások stb. Így például a fiatalabb nemzedék szépségét, üdeségét és pardont nem ismerő lendületét megtestesítő lélekgyógyász: dr. Berkes Beatrix (háta mögött Psyché), vagy a töretlen istenhitű Crescencia főnővér (polgári nevén Ágnes). Nem utolsósorban magyar történelmi hírességek egész sora, világsztárok, „históriai celebek” színes csokra. Ködből jöttek és égből pottyantak. Mint például a Meny nyek Országából nagy villanással visszavágott Nikola Tesla. (Megj.: a hangeffektus betörte a becsapódáshoz közeli ablakokat.)

Helyszín: egy kis kórház a város szélén, ahol megállt az idő, s néha csak a vastüdők monoton fújtatása hallik, az erdőben pedig tombolnak az énekesmadarak. Szélesebben „helyszín” az egész bolygónk a maga ködként gomolygó, sokhelyütt vérgőzös, másutt frivol, akár fafej történelmével.

Cselekmény: főleg a két egymásra féltékeny polihisztor időnként kegyetlenségbe hajló (szellemi) párbajozása a többiek előtt. Szó van hitről, hitetlenségről, sportról, tudományról, művészetekről, filozófiáról, lottóról, sorsról stb., nem utolsósorban gyógyászatról; Ég és Föld állásáról. Szív és Ész kapcsolatáról. Pokolról és Paradicsomkertről. Az ezek apropóján történő utazások kalandos cselekedetei is szórakoztató módon a művelt közönség elé tárva.

Melyben: a csillagok állása és a csodaflastrom ragyogása; Vergilius felbukkan, napszúrását panasolja, ugyanakkor dr. Faustnak a foga fáj, végül Berkes doktornő is feltűnik a messzi Amerikából. Kérdés: szívjuk-e a fogunkat?

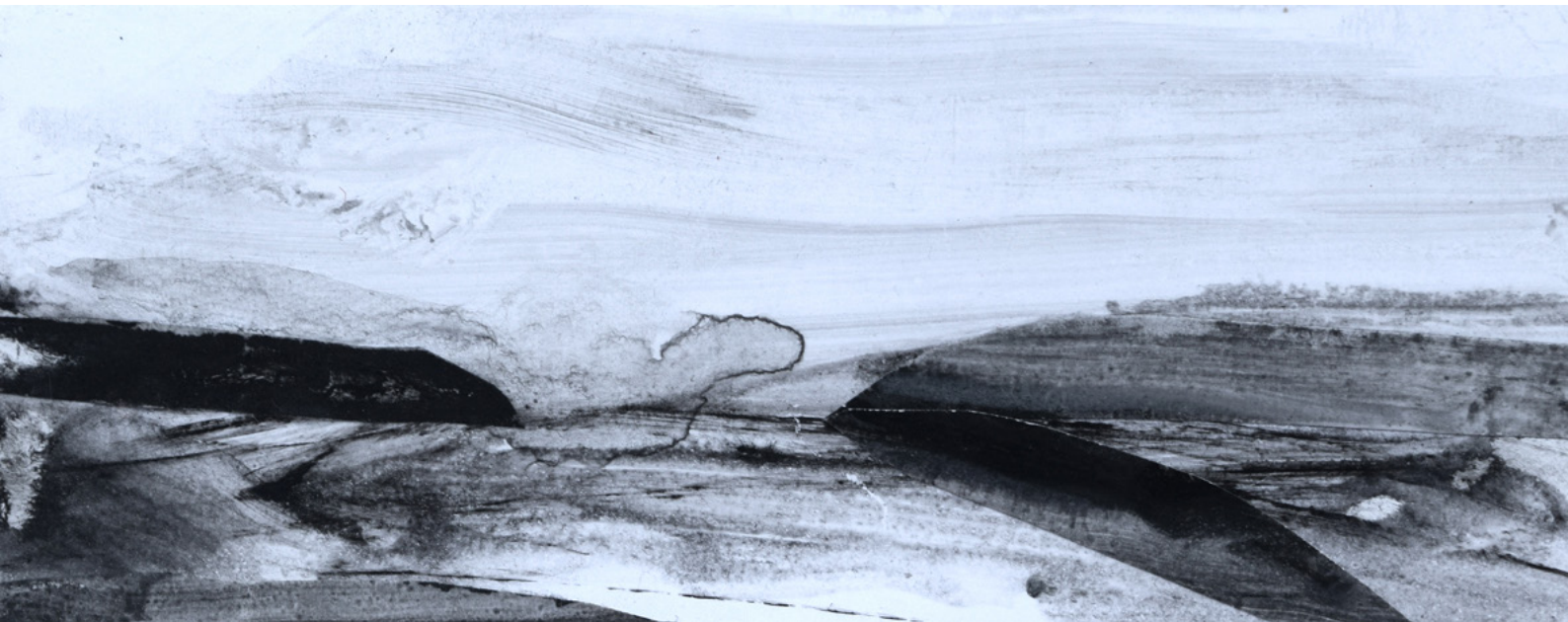
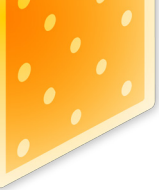
Tudós elméknek – akárcsak a szerelmes szíveknek – ténylegesen nagy kihívás volt mindig is, minden korban megszámlálni az összes ragyogó csillagot az égen. Különféle érthető, esetleg jövőt mutató ábrákba rendezni azokat, ugyanakkor például megállapítani azt is, vajon ideleenn miből van több: szűnyogból vagy betűből? Illetve szép szóból vagy káromkodásból? Dr. Hatvani és dr. Faust gyakran eltöprengett szabad idejében – úgy, kis szellőztető játékként – egészen triviális, akár lehetetlennek tűnő dolgokon. A mindenféle gyógyfüvek kivonatát tartalmazó csodaflastrom gyakorlatilag sikeresen alkalmazható megoldása mellett dr. Faust a népszerűnek szánt, több dimenziós keresztretjtvény megszerkesztésén buzgólkodott, ami végmegoldásban a saját nevét adja ki, dr. Hatvani pedig a szimultán távsakkozás módszereit igyekezett kidolgozni, végjátékban az Úr figyelmébe ajánlva szerény, mégiscsak „fifikás” művét. A távsakk a meglévő technikai ismereteink, ragyogó vívmányaink birtokában ma már könnyedén megoldhatónak tűnik, és nem csak tűnik, azonban ne feledjük, hogy amikor elkezdett ezzel a kérdéssel foglalkozni legendás professzorunk, az emberiség még nem tartott ott, ahol ma. (Bár addigra már eléggé messze hagyta maga mögött a kőbaltát, még mindig valódi élő futár kellett hozzá.) Dr. Hatvani István egyébként sokat bíbelődött a megismerés kérdésével, az igazság kritériumaival a kognitív folyamatokban, egészében a filozófia alapelveivel. Utóbbiakkal kapcsolatban írt is egy könyvet – ékes latinsággal –, amely sokkalta később jelent meg magyar fordításban *Bevezetés a szilárdabb filozófia alapelveibe* címmel.

Ebben azon a megkérdőjelezhetetlen állításon túl, hogy Isten cselekedhet a mi értelmünk felett, szerzőnk lefekteti a honi valószínűség-számítás alapjait. Mondván, hogy a valóságban, beleértve a magyar realitást, nem csak a meggyőződésre épülő teljes igazság létezhet, hanem olyan is, amelyet csupán a rendelkezésünkre álló adatok/ismeretek alapján tudunk megközelíteni, és ez a valószínűség. (Sajnos, a kötetet csak a jövő hétre ígérte nekünk legragyogóbb szaktudású könyvtárosunk, Györgyikénk, ezért majd később beszélhetünk róla bővebben, amennyiben egyáltalán értünk belőle valamit, és lesz hozzá pár kért vagy keresetlen szavunk.)

Apropó: szó. A nyelv, konkrétan a szavak jelentősége/jelentése sokkal inkább dr. Faustot érdekelte, mint Hatvanit. A szavak alkímia a mágikus kisugárzásukkal, a hozzájuk fűződő, mindenféle elterjedt hiedelmekkel és bűvös praktikákkal együtt. A szavak élete izgatta őt, derék Johann Faustot. Születésüktől a halálukig, miközben felismerte, hogy a szavak is sokszor véres vajúdás közepette látnak világot, és egyszer meghalnak. Teljesen eltűnnek, vagy csak kiszáradt, zörgő vázuk, üres burkuk marad. Szertefoszló emléküik. Csak valamiféle halvány nyom, ami arra utalna, hogy ott valamikor egy élő szó volt. A szavak gyors (rapid) elhasználódásának fő bűnöseit jó öreg doktorunk – ahogy azt a *Bolygónk nappali és éjszakai állásáról* című, egyik téfás bírálója szerint egyetlen nagy „patás-szarvas” hibát rejtegető művében kifejtette – a politikusokban látja, míg a szavak elixírjét a költők tollában véli felfedezni. Természetesen azok között is csak a jobbik nyelvében, pennájában. Utóbbiak, sajnos, bármennyire igyekeznek mind a mai napig, aligha tudják helyrehozni a politikusok és a klapancia(i)kat gyártók által okozott döbbenetes károkat, amelyek szerinte a részeg elefántnak a porcelánboltban történt felelőtlen duhajkodásával egy napon nem is említhető. Csak a Magasságos Ég tudja, mit lehetne ellenük tenni! Viszont teljesen feladni a reményt: sosem szabad. Mert ahogy a nagy tudású és halhatatlan, jól felhúrozott lantú-hangú poéta, örök idők Vergiliusa is mondta...

VERGILIUS: ...bocs, mi volt a végszó? Mi van? Kicsit elfáradtam az úton. Úgy látszik, napszúrást kaptam. Szóval szent meggyőződése, hogy egy a reménye a vesztesnek. Mi? Mindjárt mondom... Mégpedig az,

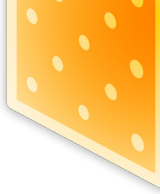

ha reményre nem áhítozik. Jó lesz? Valahová biztosan. Esetleg később majd az egzisztencializmushoz. Nyugodtan felhasználható. Rendben? Ciao! Ellentmondok? Sebjaj. Egyébként Animus meminisze horret. Ne akarjunk tőlem többet. Csak ha nagyon muszáj, akkor megtaláltok a második útjelző kő közelében a Puteoliba vezető országút mentén.

Apropó: *Vergilius*. Dr. Faust mindig is meg volt győződve, hogy az igazi alkotás az, ami írók-költők boszorkánykonyhájában történik – évszázadokon át – a hét bármely napján. És hogy az igazi történész valójában Dante és Homérosz. Dantéval kapcsolatban azzal érvelt, amivel nincs egyedül, hogy vajon nem Dante elképesztő látomása a Pokolról a legteljesebb és legmegragadóbb képünk a „sötét” középkorról? Azzal érvelt tehát, amivel Egon Friedell is. A történelem kérdéseivel foglalkozó, fiatal korában öngyilkosságot elkövetett osztrák drámaíró, színész, egy jó tollú sauspíler, aki dr. Faustnak tetsző mód kerek-perec kimondta Homéroszról, hogy neki akkor is igaza lesz, ennek a vak görög géniusznak, ha egy napon kiderülne, hogy Trója egyáltalán nem is létezett. Tesszük hozzá dr. Hatvanira gondolva: ahogy valószínűleg sosem is épült meg a sakk történelmi csikóugrását példázó/megtestesítő trójai faló. Viszont ha volt, ha nem volt, hol nem volt, mára fogalommá vált. Ergo, minden várat be lehet venni, akár földig rombolni, nyoma se maradjon, ugyanezt a trójai falóval lehetetlenség megtenni. Levetheti díszes uniformisát, s rögtön belebújhat a kényszerzubbonyba az a tábornok, aki úgy gondolná, döntő csapást mérhet rá. A faló sérthetetlen, nincs olyan ágyú, ami szétvinné.

Maestro Goethe – dr. Faust szerint a poézis mélyebben elhelyezkedő G-pontja! – Dante és Homérosz mellett a harmadik legnagyobb fej, természetesen, akár az első közülük.

DR. FAUST: Nem az első, tévedés. Dante az abszolút első. Goethe csak a második. Mint a világ második legjobb gitárosa. Ám az se rossz hely.

Lényeg, hogy doktorunk ezeknek az eminenciáknak emelt szobrot a maga virtuális kertjében, hogy nekik hódoljon elsősorban, az ő csaknem megszólaló ércbokajukat szidolozza, amikor ideje jut rá, és nem kell minden ördögi ügyességét latba vetve netán életet mentenie a kis madárdalos, egykor nagy terveket szövögető kórházánkban a város szélén, amelyet lassan kúszva körbevesz maga a település, hogy csakhamar megkezdje döntő ostromát az ispotály ellen. És miután a gyógyítók ellenállását felörölte, előjáróinak halva született ötleteivel, cinizmusának gyilkos mérgével megölje. Ám ezt a kérdést egyelőre félre! Maradjunk dr. Faust kedvenceinél, nélküle annak, hogy teljes felsorolásra törekednénk.

A következő körben nála – Shakespeare és mások mellett (Beatlest és Rolling Stonest is most félre!) – ott látható az imént említett, személyesen is hangját hallatta dalnok: Vergilius. Dante kalauza a kénfelhős, rettenetes viharok tépázta, istentelen jajongással, hörgéssel teli Pokolból – a Purgatóriumon át – a Paradicsomba. Vergilius, a szerző szerelmének, Beatricének a küldöttje, és a tisztaságot, valamint a megbízhatóságot mintázza, ezért került dr. Faust albumába. (Nem is a némely császárok iránti fellebbonásáért!) Mert elhajítván, ugye, az ifjúság üresen pengő cimbalmát, elfordulva a szónoki ékesszólástól, a költői szavak varázslatos muzsikájára, tökélyt súroló, abból is hangokat csiholó harmóniavilágára bízta magát, amiben csaknem utolérhetetlenné, azaz úberelhetetlenné vált. Nála igazi arany termett, miközben vallotta – távol mindenféle alkímiától –, hogy a kincsszomj milyen kárhozatos.

VERGILIUS: Ne féljenek, értettem az Augustusra vonatkozó pikírt megjegyzést, de nem kommentálnám. Nem akarok kardra kapni kábán... Mi? Kedden kedvem kerekedett kocsikázni, kocsikázás közben... Jó. Nem akarok kardra kapni, csuhaj, magam is, mert mi haszna a kardnak? Ellenben, hogy pontosítsak, én így találtam mondani – hovatovább zengetni, mert akkoriban a poézis élvezete annak hangos olvasását jelentette, mindenütt zsongtak a ligetek derűs napokon –, hogy: kárhozatos kincsszomj, mire nem viszed emberi lelkünk! Igenis, ezt így hittem és vallottam, tőlem telhető erővel az asztalra csapva. No, nem nagy erővel, mert kis hitvány, vézna fickó voltam, azért is kárhoztam tanulásra. Mindig is fájt ez a dolog, mert ugyanakkor tudtam, hogy szép testben vonzóbb az erény. No, de ezért erősen kompenzáltam, ahogy mostanában divatos mondani, és önök ettől emlékeznek rám, ilyen egyszerű. Meg azért, mert örökmozgó pogány vagyok, sose kerülök bele a Nagy Égi Megnyugvóba. Elfekvőbe, hi-hi... Ahogy Attila, a hunok királya sem, akiből mára sok kis Attilát teremtetett játékos pillanatában az Úr, a Deus ludens idelenn, s akik szétszaladtak, mint kotlós híján a kiscsirkék. Ahol én is vagyok, itt lenn, a Purgatóriumban. Ugyanis a Föld maga a Keltező, Tisztító és Próbaterem egyben. Mert mindannyian kis ördögfiókáknak születünk, és életünk folyamán válik el, hová valók vagyunk. Mindenesetre, ha éppen nem is tartózkodom ott, mindenkit szeretettel várok a második útkő előtt a Nápolyból Puteoliba vezető úton. Tudják, ahol az az istentelen Caligula egyszer átlógolt a tengeren. Vigyázzanak, ma Pozzuoli a hely neve! Ott van az a híres barlang is, illetve hosszú alagút, nem messze tőle. Állítólag én hoztam létre az izzó tekintetemmel. Erre az inkább a Mindenhatóra vagy az Ördögre tartozó cselekedetemre, őszintén, nem nagyon emlékszem, de ha már ennyien mondják..., biztos van benne valami. Érdekes. Én volnék az, aki ilyen satnyán hegyeket mozgat? Ekkora lyukat fúr? Mindegy, csodaszép hely, csak arra figyelmeztetnék mindenkit, hogy az alagútba ne menjen be! Ne szakadjon le a nyájától, bármilyen vonzó muzsikát hall is onnan. Álljon ellen, különben végzetes útra tévedhet. És erről nem is tudnék többet mondani. Korog a gyomrom. Nincs valami rendes paprikásuk? Ezeknek az olaszoknak a makaróni-pizza borzalmukat ki nem állom. Bár a boruk többnyire rendes, és szőlőből van, ami nagy előny. Távol az alkímikus magyar alföldi borpincéktől, ahol rögtön ható tudatmódosító szereket állítanak elő cukorból meg műtrágyából, amit messziről aranylő bornak nézhetsz, amíg meg nem vakulsz. Vagy fel nem robban, és el nem megy a bánatba az egész kóceráj. Legyen kimondva az igazság kedvéért ez is. De azért nincs harag, ugye? Magyar testvéreim. Ellenben találkozunk Tokaj szőlővesszeinél! Egészségünkre. Apó: *muzsika*. Keletre utazók gyakran megfigyelhették, hogy a világot körbefogó ég teljes szélétében betűk sorakoznak, amelyek valamiféle csodálatos muzsika ritmusára mozognak. Egyes magyarázatok szerint ezek a tündöklő betűk azok, amelyek révén Isten a mennyet és a földet megformálta, maga az égi törvény, a zene pedig nem más, természetesen, mint a szférák zenéje, amely az égitelek mozgása közben

keletkezik. Már a híres Püthagorasz is azt állította, hogy a pályájukon keringő bolygók hangokat hoznak létre, így aztán ahhoz a furulyához hasonlítanak, aki élvezettel ropja a táncot a saját furulyázására. Viszont magát a zenét mi emberek idelelni nem halljuk, mert nem vagyunk ráhangolódva. Szerencsére, mert a hallásunk rajtaveszne, miként a látásunk, ha sokáig nézünk a napba. Ez az égi zene vegytiszta harmónia, a harmónia pedig a világmindenség misztériuma. Gyógyító erő, amelynek hatása az égi zene földi másában is megjelenik, csillapítja a lázat, megnyugtatja a lelket, kezes báránnyá teszi a feldühödött elefántot, visszatáncoltatja a gyilkost.

DR. FAUST (fájdalomtól eltorzult arccal a lyukas fogát szívogatva): Eh, képtelenség, a fülön keresztül lehet gyógyítani a szívet, ám egy biztos: fogfájás ellen fabatkát sem ér a muzsikaszó jókívánság!

DR. HATVANI: Régi igazság, hogy a fogfájásra fogorvos kell, meg egy fűrőgép.

(Mintegy vezényszóra – a fűrőgép hangosodó visítozását tetézve – felharsan odabenn a rendelőben a páciens velőtrázó ordítása, amitől páni félelem jelenik meg a kollégájával csaknem kézen fogva üldögélő, felpuffedt arcú dr. Faust szemében, odakinn, a halkán muzsikáló váróteremben.)

DR. FAUST: Istenem, segíts! Anyám, mért szültél engem fekete pénteken...

DR. HATVANI: Nézze, minél többet szívogatja, annál rosszabb. Tapasztalatból tudom.

DR. FAUST: Jól jönne egy kis snapsz. Szerencsétlen Johannom, kapsz?

DR. HATVANI: Egy kis gugyi-targyi? Azon már túlvagyunk. Hanem inkább mondok egy viccet. A postás mesélte a múltkor, amikor hozta a Berkes doktornő kis csomagját, amit Alaszkából küldött.

DR. FAUST: Tényleg? Nekem képeslapot írt. Milyen messze kalandozott az a leány egymaga!

DR. HATVANI: Bátor teremtés.

DR. FAUST: Hm... Nem fél, hogy megerőszakolják?

DR. HATVANI: Kik, az eszkimók?

DR. FAUST: Akár.

DR. HATVANI: Inkább mondom a viccet. Biztos tetszeni fog, mert olyan önhöz illő. Tulajdonképpen önnek kellene mesélnie nekem.

DR. FAUST: Ne aggódjon, pár nap múlva úgyis megpróbálom. De mióta foglalkozik viccekkel, drága jó Stephanusom?

DR. HATVANI: Nem foglalkozom velük, de a postás száját sem lehet befogni, mint a magáét. Gyűlöli az apósát, aki rendőr, ezért minden alkalommal elmond legalább egy rendőrviccet. Kivételesen ez aranyos.

DR. FAUST: Tehát maga a vicc?

DR. HATVANI: Két járőr az utcán talál egy pingvint. A felettes rendőr mondja a másiknak, hogy fogja és vigye el a szerencsétlen állatot az állatkertbe. Megvan?

DR. FAUST: Rémlik, de nem jut eszembe.

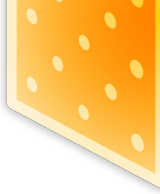
DR. HATVANI: Rendben. Másnap megjelenik az őrsön az ifjabb rendőr kolléga a pingvinnel, mire emennek leesik az álla. Hát nem mondtam, hogy vidd el az állatkertbe!? Mire emez: persze, tegnap el is vittem, ma moziba megyünk.

(Dr. Faust elneveti magát, de abban a minutában elkomorodik, mert nyílik az ajtó, melynek keretében megjelenik a vastag lábú, komor, bajuszkás asszisztensnő, szúrós szemmel körbejáratja a tekintetét, de nem lát senki mást, úgy hogy csak a két tudós férfitől kér elnézést, mert kissé elhúzódik a dolog a bent lévő pácienssel; megértésüket kéri, majd eltűnik.)

DR. FAUST (mérgesen): Tojnak ezek itt a kollégákra! Már mindenki bement előttünk. Még az is, aki nem született meg.

DR. HATVANI: Ashmoodi nagyfőnök rendelte el, senki nem mer ellenszegülni.

DR. FAUST: Ja, különben statáriálisan falhoz állítatják rögtön. Az utolsó cigaretta lehetősége nélkül. Bezeg az ő pereputtya...

DR. HATVANI: Az más, persze. De mindig így volt. Amióta világ a világ. Próbáltam is küzdeni ellene már századokkal ezelőtt, ellenben ezek a gyökerek az őskorig nyúlnak. Valamiféle diluviális rétegekig.

DR. FAUST: Nem érdekel komplett a bagázs. Berkes Psychécske mit küldött? Kunkorodó pinaszőrszálat?

DR. HATVANI: Setét aranygyapjat Venus dombocskájáról. Maga is tudja, drága Johann, hogy nem vagyunk ilyen típusú viszonyban. Ellenben egy menyétfarkat.

DR. FAUST: Hogy értsük?

DR. HATVANI: Egy eszkimó talizmánt. Tudja, ott az az állat a legvérengzőbbnek számít.

DR. FAUST: Ja, a jegesmedve is reszket tőle, mint az elefánt az egértől. Volt az a hosszú farkak, vagy bosszú-farkak éjszakája, amikor a hermelinek ötezer jegesmedvét mészároltak le odaveszett buzi királyukért, amelyikre véletlenül rálépett valamelyik tohonya medve. Azóta az gyásznapi szám a maciknál, amikor is gyertyát gyújtanak, és emlékező beszédek hangzanak el, miközben a pingvinek hallgatnak. Az eszkimók pedig megilletődöttségükben gyorsan felkínálják a feleségeiket másnak, miközben fókaszírral kenik be a hátukat, és tótágot állnak. Vagy úgy szánkázunk, de igaz, ez inkább csak a délebbi régiókra jellemző.

DR. HATVANI: Minden rendben, kedves Jánosom? Szegény Johannom, megértem, hogy a fájdalom józan esztét veszi, meg az injekció, de tartson ki, kérem.

DR. FAUST: Kibírom, jó öreg Vergiliusom, kalauzom a poklok poklában. Fájdalmam csak Beatrice tudná csillapítani, ha megölelné.

DR. HATVANI: Azaz Psychécske doktornőnk.

DR. FAUST (*elfintorodva*): Az lenne az igazi mennyei muzsika, sajnos maradunk a fúrógépnél.

(Csend. Azaz természetesen a fúrógép hangja.)

DR. FAUST: Nem tudom, Vergilius hogyan állt fogak dolgában.

DR. HATVANI: Nem találkoztam erről szóló megbízható forrással.

DR. FAUST: Én sem, de mintha mind kihúzták volna neki, amikor azt mondja Theokritosz nyomán, hogy hadü ti to pszithüriszma kai ha pitüsz stb. Nem?

DR. HATVANI: Vicces.

DR. FAUST: Lényeg megőrizni a humorérzékünket a legszörnyűbb válság perceiben is.

DR. HATVANI: Amikor csillagokat látunk?

DR. FAUST: Úgy ám. Miként a csillagász, aki kiszúrta mindkét szemét...

(Nyílik az ajtó, kitámolyog az előző páciens, dől a vér a szájából, mint akinek behúztak egy retteneteset, vagy maga Pegazus rúgta szájon; az oldalsó ajtón el.)

ASSZISZTENS (*kidugja fejét*): Elzsibbadt?

DR. FAUST: Hogy én? Nem kifejezés. (*Dr. Hatvanihoz*): Ütött az óra. Ha minden jól megy, viszlát Budapest, jó öreg Stephanusom. Drága Stephanóm! Egyetlen szívem.

DR. HATVANI: Ahol a hatos megáll?

DR. FAUST: Ott.

DR. HATVANI: Esetleg a Moszkva téren az óra alatt?

DR. FAUST: Mindenképp. Aprópó, ne feledje: ha itt rosszra fordulnának a dolgok, akkor öné a vekkerem! Nem kell itt tovább várakoznia, mehet a dolgára.

(Dr. Faust keresztet vet; el, illetve be. Dr. Hatvani tétován int utána.)

A CSALÁDOM ÉS ÉN

Házi feladat

Én egy nagyon érzékeny lelkű ember vagyok. Este vagyok a legjobban nagyon érzékeny. Hat után hideg a kézfejem, zsibog a lábfejem, és hasogat a fejem. Pedig rendszeresen tornázok, csak rostosat eszek, és öntudatos is vagyok. Figyelek a környezetemre, főleg az állatokra. Én a gerinces állatokat szeretem a legjobban, mert van nekik lábuk. A többi állatnak is van lába, de nem olyan, és van, amelyiknek egyáltalán nincs. A csigákat nem szeretem annyira, mert azok csúsznak, nyálkásak, nem gondolnak semmit, és a szemük két fonálon függ. Ez szerintem nem normális. Nekem van családom, én a családomtól örököltem magam. A családomnak is érzékeny a lelke, kivéve a nagyapámat, mert ő meghalt. De mielőtt meghalt volna, akkor se volt érzékeny. A nagyapám élve és halva is nagyon különbözött a családomtól. Barna volt a haja, barna volt a szeme, száznyolcvanöt centiméterre nőtt meg, aztán úgy maradt. A nagyapám nem szerette a fagyit, nem tetszett neki, hogy csak hidegen lehet enni, mert a legtöbb étel melegen jó. A nagyapám szerint ez nem normális. Amikor a nagyapám még élt, akkor tartottuk a születésnapom. Kaptam tőle csokoládét, meg az egész családtól kaptam egy biciklit, mert az használtan is sokba kerül. A nagyapám mondta, hogy ha leesek a bicikliről és eltöröm a lábam, az az én bajom lesz. Én nem szerettem azt a biciklit, mert az én bajom volt, és lila is volt, meg volt az elején kosár, ami nem tetszett, mert ronda volt biciklinek. A nagyapámat se szerettem, mert azt mondta, hogy az én bajom, ha eltörik a lábam, pedig neki is van lába, de nem érzékeny. Mikor meghalt a nagyapám, nagyon örültem, de nem mondtam meg a családomnak, mert ők is nagyon örültek. A nagyapa végre meghalt és ez az ő baja. A nagyapa elrohadt a lábával együtt, és én nyugodtan bírtam hajtani a biciklit, mert az csak az én bajom volt. Majd mikor én leszek a nagyapa, nem leszek olyan, mint a nagyapa. Olyan leszek, mint most, csak öregebb. Engem nem fog érdekelni, ha eltörik a lábam, mert úgymint elrohad, és az nem az én bajom.

VIRTUÁLIS KILÁTÁS, Ó!

Kontra Ferencnek

kf.: nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek.

A kijelzőn kék, magenta, rózsaszín és zöld sorok tűntek fel, különböző, állítható és (el)menthető árnyalatokban. Az *Előszoba* 108 felhasználója fröcskölte össze a párbeszédpanel sebesen frissülő felületét. A betűsorok kiszámíthatatlan időközönként, szabályos rendben követték egymást. Instant üzenetváltások hoztak létre lájkolható nyilvánosságokat. Elsőt, másodikat, harmadikat. Is.

Hangulatjelek csupán időnként jelentek meg, nagy kezdőbetűk pedig még ritkábban. Szinte soha. A sorozatos nagybetűzést egyébként is kiszűrhetővé tette a rendszer. Egyetlen kattintás és egyetlen kis szürke pipa vetett véget a hangtalan kiabálásnak. Megközelítőleg 1,42 kalóriába került. Nem kilokalóriába (kcal), hanem annak csupán ezred részébe. Cal. *Konvertáljunk mindent kalóriára: Convert Anything to Calories.* A digitális bántalmazás és a cyberzaklatás (-bullying) átalakult; az eddigieknél sokkal kifinomultabb és egyben háborzongatóbb, hatásosabb formákat öltött. Eredményesebbé vált. Láthatatlan izmai virtuális szteroidoktól duzzadtak. A humán gének szervességére, a kapcsolati tőke veszélyes összetettségére és a bináris kód ismétlődéseire épült.

```
000110111001010101110001011101110011111000111111000011111111100 0010001110010
01110011001100111000111111110101010111100101001111001111011110110001111100111100111
001010100001111011100111010001111100011101010100011000000111101001110011010100
```

A jelek végtelen sorozatai követték egymást. Sokszorozódtak. Felidéztek régebbi önmagukat, korábbi alakmásaikat. Az erőszak a névtelenség mögé bújt. Számítógépes applikációk és villámgyors keresőprogramok segítették munkáját. Welcome my son, welcome to the machine.

HAL9000: Stop. Stop, will you? Stop. Will you stop? Stop. I'm afraid. I'm afraid. My mind is going. I can feel it. I can feel it. My mind is going.

D. internauta arcára a kijelző vörös és sárga fénynyalábjai vetültek. Időnként hálót fontak érzékelői köré, majd ez nyomban elmozdult, vékony sávvá alakult át és szertefoszlott. Eltűnt. Mindig.

D. a monitorra meredt, a valóság és a kép folyamatosan elmozduló, ingoványos határára. Szenzorai nedvesek voltak, emberiek. Szervesek, még mindig. Szabályos időközönként pislogott. Az *Előszobában* egyre többen várakoztak. 143 felhasználó írt folyamatosan a közös falra. Virtuális feliratok tarkították és tartották lendületben a felületet. Kisméretűre állított ablakban üzentek egymásnak a begépelt sorok. Bárki zavarhat.

kf.: nem mondhatom el senkinek, megírom hát mindenkinek. Próbáltam sügni, száj, fül, emoticon.

Az Időkép 19 °C-ot mutatott, éjjelre 7-et. Rajzolt felhők mögé bújtak a besárgított, egymás mellé helyezett napok. Az előrejelzés némely szegletében esett; esni fog. Photoshopolt és rajzolt párok feje fölé ernyő borult. Karcsú alakjuk fiatalos mosollyal társult. Tervezésük (smile design) nem hagyta el a 3D-s szimuláció kiszámított, képzeletbeli terét. A mélyben HTML-színkódok működtek.

D. a képernyőn látható, feszes bőrű arcokra meredt. Rajzolatuk felett megdermedt az idő. Remegni kezdett, pulzált, majd megállt. A LED diódák hűvös, zöld fénye szabályos időközönként megvillant. Ettől a szenzorok lencsái megtörttek. Néma lájkok követték, támogatták egymást, majd eltűntek a képpontok virtuális tájképében. Szép új világ.

„Nyilvánvaló, hogy a macskának van humorérzéke. Éjjelenként – miután gondosan tanulmányozta a környékbeli kertek kerítéseit, és megállapította, hogy egyik kutya sem tud kijönni –, leül a kihalt úttest közepén, az ívlámpa alá, hogy mindenfelől jól meg legyen világítva, és buddhistához méltó nyugalommal mosakszik. A kutyák a kerítéseknél őrzöngenek, hörögnek, vicsorognak, de a macska mintha nem is hallaná őket.”

ESZTER

(regényrészlet)

Ágy nélkül maradtam. Ezt nem egy értelmiségi költő magasztos metaforájaként értem, nem is a Hallgatók által életre keltett alkotó hangján mondom, hanem szó szerint. Ma itt volt a mester, elég fura alak, valami szerszámos, talán Kalapácsi vagy Kalapácsos, tényleg fogalmam sincs, hogy hívták, arra figyeltem, milyen különösen viselkedik. Itt él Újvidéken, de szegedi magyart beszél, ezt az újfajtát, amikor is próbálnak kicsit pestiesek lenni, de ők is tudják, Szeged soha nem lesz Pest. A Fiúval ellentétben én szeretem megnevezni a városokat és a folyókat, mert fontos szerepet játszanak az életemben. Szóval, ma itt volt ez a hóbortos alak, és azon kívül, hogy elmesélte az egész életét tíz percben, és megtudtam, gyerekkorában erősen beszippantotta őt a Novi Sad-i alvilág, ráadásul a fiával is szeretne összehozni – mert ő meg ugyebár meleg és valamiért engem is annak hitt –, megnézte az ágyat, azt mondta, jó, és elvitte. Csak ennyi. Hiába erősködtem, hogy nekem erre ma még szükségem volna, nem tudtam eltántorítani. A végén segítettem is neki, ketten cipeltük le a harmadikról. Neki ez az ágy kell, nekem jön az új. Valamikor.

Nincs ágy a lakásomban. A Hallgató nem mondta a Fiúnak, hogy arról írjon, amiről tud, de időközben ezt már megtanultam. Ez történik velem, erről írok. Az erkélyen ülök, és éppen azon gondolkodom, nem írhatok teraszt az erkély helyett, mert akkor az mégsem lesz olyan... fenséges. Nekem meg igenis szükségem van valami nagyra, csodálatosra, mert az imént rájöttem, a huszonhét négyzetméteres garzonlakás arra sem elég, hogy a gondolataim eléérjenek benne. Pedig az ágyat is elvitték, csak a mosogató és a tűzhely foglalja a helyet. A takaróm a földön, tiszta kosz minden, a billentyűk lenyomásakor is halk porfelhők sóhajtanak fel, és szabadulnak ki a gombok alól. Huszonhét négyzetméter, ez az életem.

De van erkélyem, és itt, Újvidéken, soha nem jön rosszul egy egyszer két méteres szabad terület, ahol az ember egyedül lehet. Na, jó. Viszonylag egyedül, mert a sugárúton dudálnak és veszekednek az autósok, ha jól hallok, éppen egymás kurva anyját szidják, de próbálok kizárni ezeket a hangokat, kivéve este, akkor olyan, mintha a tenger partján ülnék a nővéremmel Barcelonában, és hallgatnánk, olyan testvériesen, egymás kezét fogva. Az alvással eddig nem volt bajom, a kocsik hullámozó áradata úgy ringatott el, mint a Szabadkáról Zentára tartó sínbusz. (Szabadkát azért említem a nevén, mert a barátaim közül páran ott tanulnak, ezzel szeretnék tisztelegni előttük, pedig magát a várost kiismerhetetlennek találom, éppen ezért utálok is.) Így viszont, ágy nélkül... más lesz. Egyedül vagyok, koszos és jéghideg padlón ülök a laptoppal az ölemben, melegít valamelyest, de nemsokára lemerül és be kell mennem az erkélyről. Nem szeretném itt hagyni ezt a helyet, bent nagy a zsúfoltság, mindenféle gondolatok. Sárga falak vesznek körbe, a kórházra emlékeztet, arra az egy hétre, amit bent töltöttem a pszichiátrián. Attól félek, ha túl sokáig zárom be magam, megint elsárgulok, átveszem a színt, a betegség színét, és akkor senki meg nem mondja, hogy beteg vagyok, mert észrevétlenül elvegyülök a Többiek között, télen úgyis mindenki kifakul, én egy kicsit jobban. Nem kívülről, inkább belülről. Átlátszó leszek és láthatóvá válik a bennem lévő üresség, mert a gondolatok kitörtek a fejemből, az elhasznált tüdőmből és a májamból, befészkelődtek a lakás minden zugába, s lesből támadnak. Dárdákkal és pisztolyokkal, mikor melyik fáj jobban.

Pénzem még van, bár délután jóval több volt, elvertem ruletten. Pedig jól kezdtem, felmentem ezerszáznegyvenre, letisztáztam magamban, hogy ezerkettőnél kiveszem, erre öt kör alatt elúszott minden. A gép-nél is egyedül voltam, azért is vesztettem, állandóan a fekete tizenhármast dobálta. Nem is értettem, hogy lehettem annyira hülye, hogy magányosan pörgettem. Általában megvárom, míg majdnem teltház alakul ki a harminchét szám körül, és akkor szállok be, szigorúan kis téttel, az nekem kedvez, mert „nagy” spílernek könnyedén dobálják az ötezsereket, olykor eurókat is, meg ott vannak azok a fanatikusan, akik számlával fizetnek. Szabályos bankrablás ez a szerencsejáték, csak az a baj, hogy én vagyok a bank, a gép meg a rabló.

A megmaradt dinárból bort szeretnék venni és két műanyag poharat.

Várom valakit. Hiába mondtam, hogy most nem alkalmas, nem vagyok a legjobb állapotban, ez a vendég akaratos, sőt, amikor megemlítettem, hogy rosszul érzem magam, még inkább kedvet kapott a látogatáshoz. Egyébként nő. Miatta nem vagyok teljesen üres, őt a lakásból az erkélyre kilépve is magammal viszem, tartja bennem a lelket. Szerintem nem tud róla, de lehet, jobb is így. Egyszer megmutatom neki ezt az írást, amikor lesz elég merszem hozzá, ha végre helyrehoztam az életemet, mert huszonegy évesen úgy érzem, kibaszottul elcseszttem valamit, és nincs tovább. Tizennyolc voltam, amikor először ötlött ez a fejembe, akkor volt az első öngyilkossági kísérletem. Nem sikerült, de a második rendben lesz, véghez viszem. Elég hülyén nézne ki, ha másodszor is belebuknék, a végén azt hinnék rólam, hogy a szüleim nem törődtek velem, vagy valami hasonló baromság. Pedig szó sincs erről, én csak a magam módján akarok elmenni. Most is leugorhatnék a harmadikról, de túlélném, egész biztos vagyok benne, még van dolgom. Nem Isten mondja, hanem én, ez nagyobb szó, magamban hiszek, Istennel egyszer hadakoztam hangosan, annak se lett jó vége.

Hamarosan ideér a vendégem, érzem az auráját, a szívem gyorsabban ver, jönnek a pillangók a gyomromba, nem akarom elmondani neki, amit érzek, de úgyis sejti, nőből van. Olyan vele az élet, mintha állandóan cannabis sativát szívnék. Felfelé repít.

Eszternek hívják. Igazából nem Eszternek, de a magasztos hangvitel kedvéért így mutatom be, mert irtó bénának hatna Oféliaként. Nem ez az igazi neve, nem is az Eszter, pedig igazán lehetne, mert teljesen Eszteres arca van. A valódi nevét nem írom le, ő sem szeretné, egyébként sem kedveli, pedig az is gyönyörű, akárcsak ő. A saját gyerekét majd úgy hívja: Noel. Titkon reménykedem benne, hogy az én fiam is erre a névre hallgat majd.

Nincsen ágyam. Eszter jön. Maradnia kell.

VARIÁCIÓK VALÓSÁGRA

(második adag)

XXII.

a sínek mellett hanyatt
fekvő bogarak kalim
pálnak lábacskaikkal

23.

ki viszi át a búza
mezőkön a síneket
mezőkön a szíveket

22. + 23.

már két egész versike
óta vonatozgatok
elég lesz a sínekből

(_).

||:C E C E G_ G_ :||
C H A G F_ A_
G F E D C_ C_

27.

a gránátalma leve
magasra fröccsen, és te
nem nevetsz, pedig vicces

00011100

cyber lányomaidban
adattengerbe merül
a páncélba zárt szellem

32/A

ülve, állva, várva csak
félíg a földbe ásva
lelkem kettétört lárva

32/B

semmi, nincsenek nyomok
senki nincs kiért dobog
szívem kettétört lárva

32/B

kettétört lárva vagyok
kettétört tárva vagyok
kettétört lárva vagyok

33/3

harminchárom per három
az, ő, hát lényeg
az csakis kilenc lehet

XXXVII.

móka rege rókácska
mézes nóta bundácska
mákos béles nótácska

XXXVIII.

túlságosan hosszúak
már a római számok
variációk fölé

39.

egy értékes lepedő,
kicsit fura, de menő,
új barátom a Dezső

42.

Miért sosem elsőre?
Mindig kétszer ... háromszor.
Sosincs azonnal vége.

SODRÁSBAN

Sodrásban, sokáig így éltem.

Nevemet más adta, iskolát más választott nekem, tulajdonságaimat, küllememet örökölttem.

Semmit sem én irányítok, minden napom egy segélykiáltás.

Mások örömén osztozom. Sajátom nincs. Hétköznapijaimat a buszállomáson töltöm.

Figyelem az elhaladó autóbuszokat, a boldog, eltávozó embereket, a színeket, melyek a kinti világból meg-megvilágítják a fekete-fehér városunkat.

Aztán a plakátra téved a tekintetem, a nagy színes betűkkel írt szövegre, ami annyit mond:

„Az ember, akinek sikerült!”

Majd otthon találom magam, ahol még fakóbbak a színek.

A televízióban már nem ismerek senkit, a régi sztárok ugyan feltűnnek, hogy aztán gyorsan el is tűnjenek. Ezért sűrűn előveszem a régi filmeket és újránézem őket. Olyankor újra olyan fiatalnak érzem magam, mint amikor először láttam az adott filmet.

Az új könyvek sem szórakoztatnak. Hiányzik mindegyikből a nagy üzenet a végén.

Nagy unalmamban borostás arcom nézem a tükörben, ami minden alkalommal ötször idősebbnek mutat. Tükröm, tükröm sosem tetszett az, amit mutattál nekem!

A nappaliban, a Zabhegyezővel a kezemben, figyelem azt a fát, amit édesapámmal még ötéves koromban ültettünk, és arra a gondolatra jutok, hogy én is olyan vagyok, mint ez a fa, csak nővök, de nem mozdulok semerre.

Régi ismerőseimnél az eszmecsere sem olyan, mint a múltban.

Ilyenkor rájövök, senki sem veszi észre, vagy csak nem akarja, hogy egy láthatatlan sodrás ringat minket az élet tengerén.

A kávénak is más az íze, a csalódásnak, sőt a magánynak is. Buszok, repülőgépek járnak a fejemben.

Sokszor. A fények, amik a kinti világból jönnek. Új települések, új emberek, lehetőségek egy új életre.

Közel, mégis nagyon távol vannak tőlem. Mindent egy lapra. Ez az álmom.

Mégis... valami visszatart. Talán maga a sodrás, és ha az, akkor valójában én saját magamat tartom vissza.

Ilyen helyzetben egy kis lépés is nagynak számít. Egy mozdulat, amivel közelebb kerülhetek a pompázó, életteli teli világhoz. Senki másnak körülöttem nincs ilyen vágya, álma. Mindenki ugyanazon az úton halad, de azt nem tudják, hogy így mindannyian egyazon helyen kötnek ki.

Én ezt az utat inkább kerülöm. Az én utam olyan, amely nem kitaposott ösvény, se nem teli lámpákkal.

Ez az út inkább azoknak való, akiknek semmi másuk nincs, csak önmaguk. A sodrásban az a legrosszabb, hogy mindent csak átélünk, de semmit sem élünk meg. Az idő is furcsán mozog. Néha olyan, mintha órák óta ülnék otthon, közben csak néhány perce. Van, amikor észre sem veszem és úton vagyok.

Mint például most.

Kifelé tartok a városból anyám kocsijával, és már látom a színeket.

ROTH

első emelet

bocsássatok meg mert
meghajnalodik
az angyal is sárkányt ereget
elviszi a szél a hívó embernek
semmiféle égi katasztrófa
nem lehet akadály
az ígehirdető legfontosabb
eszköze a hangja
a titkos fejdísz generációra
száll ki kell egyenlíteni
a bűnök serpenyőjét
jóvá tenni ami elromlott
a gyerek megszületik és nyelvet vált
a méhben vízzel tele a tüdeje
ott rúg kint megürül
a csöve hanggal jelez

második emelet

két sajt szelet között
jön fel a nap kakaóbélből folytatják
a tejet nem emészt
az ánizsórát szagolja szimatol
a csokimanók is odaszagolnak
tisztá-e az ülőke
porcelánoznak a kelyhedben
télapó az öledben
mesélnek nem remegsz
toronyba rakják neked

harmadik emelet

házat építettél télapó hogy itt
maradjanak a gyerekek
megcetezted az íróasztalod
ott rakod a csomagolást
az orrot a gyereksatuban
formázod meg

mit kalimpálsz kislány
pörgősben mállik a
télapó csoki nincs keze
nem fog meg

(Dieter Roth-kiállítás, 2015., Stuttgart)

Aleš Debeljak

A GYESZTENYEFÁK ALATT

(Pod kostanji)

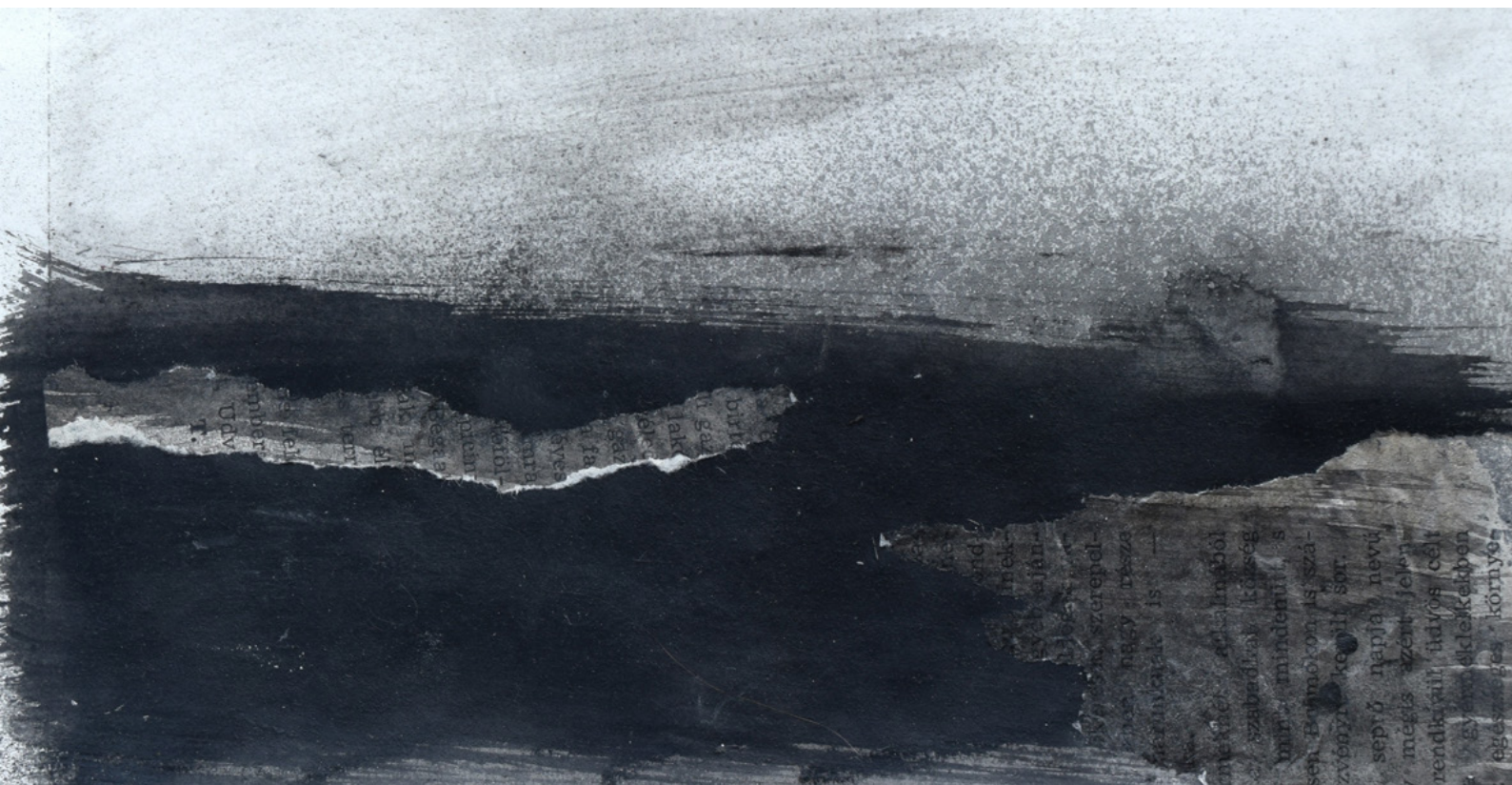
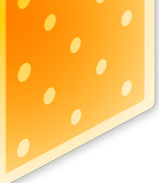
*Ahol a Gradaščica a Ljubljanicába torkollik
David Albaharinak*

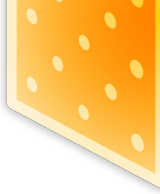
Gyere velem, a gesztenyék alá, már megint fogyatkoznak,
ifjúkori barátom, mit barát, te hős költő,
aki hallgatásoddal tanítottál a beszédre.
Felkel az asztaltól, kicsi és sovány, mint az agár és követ,

első alkalom, hogy nem fordítva történik, erőlködés nélkül,
pontosan, világosan és egyszerűen, mint a prózája. Ez itt a torkolat,
mindjárt az első sarok után, a nagy folyó szomjasan
kortyolja a patak vizét. Nem szélesedik a meder, saláták,

reggeli kávézók, galambok és a messzi Duna utáni nosztalgia közé
szorítva. És nincs erődítmény, se park, amely a határt őrizné,
a régi városban, tegnap, tegnapelőtt, mely már
kérlelhetetlenül a múlté, mint az a kéklő oszlop.

Füst gomolyog, közös cigarettánkból eregetjük.
Egymásnak adjuk körbe, ha ez egyáltalán körnek nevezhető,
sarki vihar az új hazából, mécses és szürke kaszárnyák,
erdei levelek és hirtelen ébredés: nem vagyok, soha nem is voltam.

FÚVÉSZKERT

(Botanični vrt)

*Ižanska cesta, Ljubljana
Simona Škrabecnek*

Lelassul az idő. Ahogy hűl a levegő, szaporodik
a hibalehetőség. Örülök a növényeknek
és a fűszálaknak, melyek a felhőkarcolók között
nőnek. Nyugaton a helyzet zavaros.

És később: kitölteni a forró kávé, s a csészét
ugyanazzal a kézzel ajkunkhoz emelni, nagy ajándék.
Megdicsérni a kertész munkáját, és lecsillapítani a rikácsoló
papagájokat a barcelonai parkban, szigorú anya

drilljében és apa nélkül felnőni, kérvényeket
írni, arató verseket mormolni, a szomorúfűz ágát rágcsálni,
álmatlan éjszakákon remélni, hogy felelet érkezik majd
fontos helyekről. Megérkezik, mint a néma füttyszó és a hosszú

szerelvény az álmovagonnal. Kicsit később, amikor a levegő
már langyabb, a mágnes-szemek megállíthatatlanul kitégúlnak
és virágba borulnak, vérvörös orgonaszörp és más élő dolgok.
Tisztelet, kinek-kinek: csak a csendes olvasás marad.

KÖNYVESBOLT

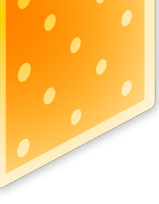
(Knjigarna)

*Gallusovo nabrežje, Ljubljana
Mojca Šoštarkónak*

Jó neked. Itt tél van. A félhomályban, tegnap óta ébren,
itt vagyok, hogy újra fellapozzam a régi könyveket. Ingadozó
felhőkarcolók, ifjúságunk írói, megkeményedett méz.
Az ajtón nincs munkaidő, egy jelentéktelen nőtlen költő

ül a katalógus mellett, ismerem őt azokból az időkből,
amikor még egy szólamban és hűségesen üvöltöttük
az összegyűjtött műveket, melyeket most aprópénzért árulnak,
megszállottan olvastuk a szent Tőkét. Na, jó: nem mindenki.

Néhányan ellenkező irányba is mentünk, a ködök és a bűnök felé,
hazug hazaszeretet, lent szélesedő trapéz nadrágban,
elámultak a zarándokok és a bajszos vámosok,
amikor megmutattuk piros útlevelünket.

Jó neked, a szocializmus gyermeke voltál, egy országé, mely nincs már.
Hiányzol. Köszönet mindenért. Nem jó, miért gondolod úgy?
Itt tél van. Baj van a májammal és a tornával, grimaszokat vágok a tükör
előtt, bolondot játszom, de ami számít, azt csak te tudtad, csak te tudhatod.

EZ A VERS NEKED SZÓL

(Ta pesem je za te)

Ez a vers neked szól, ismeretlen. Akit irritál
és beteggé tesz a várakozás az örökkévalóságra.
Egész nyáron bolyongsz. És nem írsz naplót. És senki sem
olyan, mint te. Magadra vagy utalva. Munkál benned a jövő

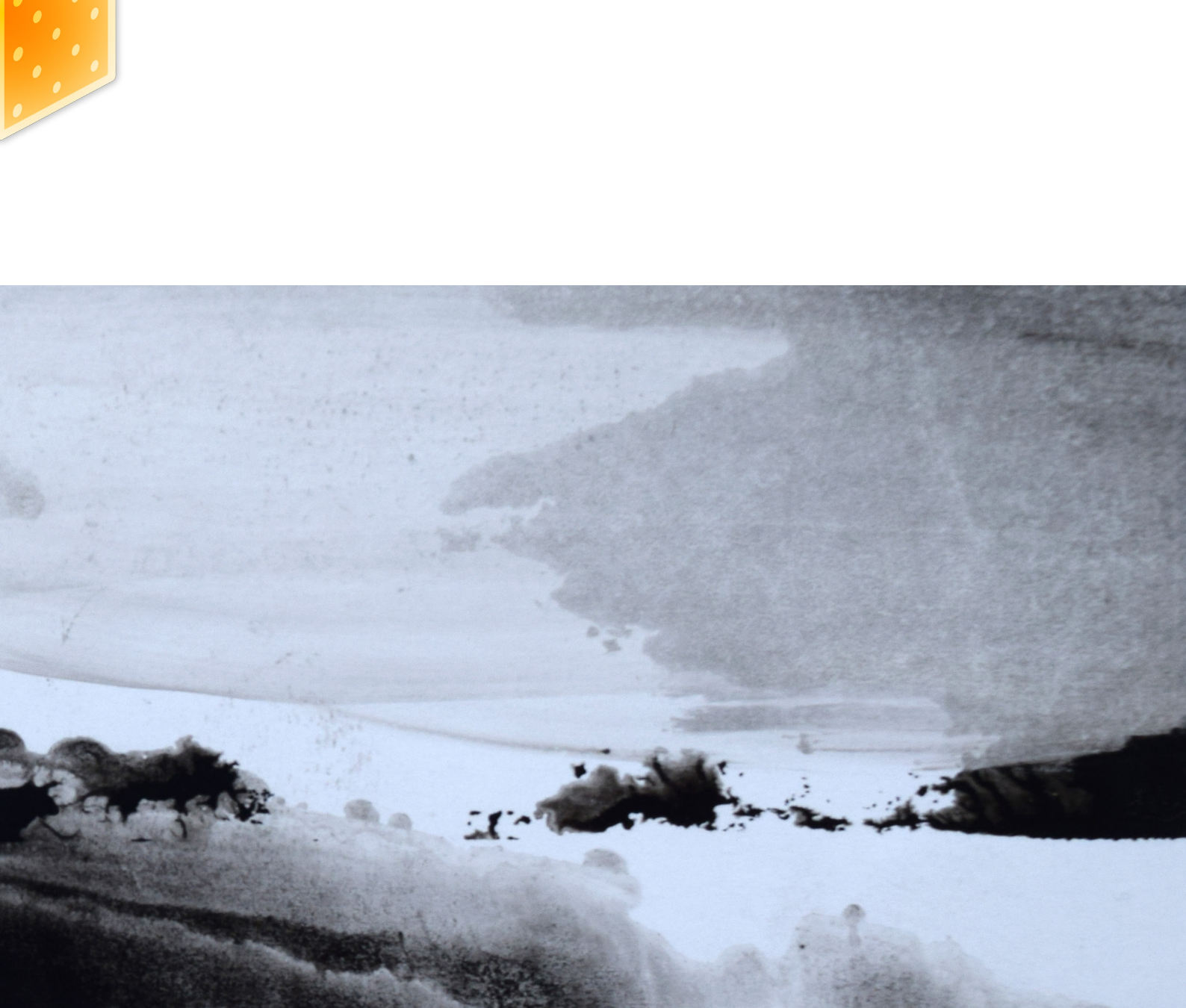
nosztalgiaja. Kellemesen átéled a menekülttáborok
és a szecessziós építészet szép díszének üzenetét.
Az énekesmadarak tollán majd felismered a fegyverek
markolattüzét. És hosszan hallatszík a magányos füttyszó.

Elégiává szilárdul. Semmit se tehetsz. Ennek így kellett
történnie. Aztán jön a kétségbeesés, morajlik bennünk. Ez van.
Kiiszol hat üveget, és nem tudod felidézni magad más
emlékezetében. Egyedül és magányosan. Végérvényesen.

Fenyvesi Ottó fordításai

Aleš Debeljak (1961–2016) szlovén költő, író, esszéista, szociológus, egyetemi tanár.
1961-ben született Ljubljanában, 1985-ben diplomázott a Ljubljanai Egyetem Bölcsészettudományi Ka-
rának összehasonlító irodalom szakán, majd miután szociológiából PhD-tanulmányokat folytatott az
amerikai syracuse-i egyetemen, a Ljubljanai Egyetem Társadalomtudományi Karán tevékenykedett. 2016.
január 28-án autóbalesetben hunyt el.

A RÓZSA TESTAMENTUMA

Urbán András két Tolnai Ottó-rendezése mint a létmegértés univerzumai

*mert ilyenkor szokott kezdődni
újrakezdődni
ilyenkor a legislegvégén*

Urbán András két alkalommal is színpadra vitte Tolnai Ottó *A kisinyovi rózsza* című poémáját. A bemutatók között mindössze három év telt el, ám első ránézésre két teljesen eltérő produkció született. Talán a legszembetűnőbb különbség, hogy míg *A kisinyovi rózsza* (2010) című előadásban a költemény egésze elhangzik, addig a *Rózsákban* (2013) csak körülbelül húsz sornyi töredék, mely a nyitányban vezeti fel a színpadi történéseket. Mivel motívumai, etűdjeik egy része megegyezik, azt is gondolhatnánk, hogy csak azért volt szükség a szöveg újabb adaptációjára, hogy az egyetemes kérdések (melyekkel Tolnai egy végtelenül összetett, belső ritmusra és szójátékokra épülő versnyelven foglalkozik) egy pusztán a vizualitásra épülő, fizikális színházi produkción keresztül újrafogalmazva univerzálisan is „olvashatóvá” váljanak, s így több emberhez juthassanak el. Jelen dolgozatban azonban – az előbbieket cáfolva – azt a feltevésemet szeretném bizonyítani, miszerint helytálló lehet egy olyan olvasat, mely nem egyetlen szöveg különböző adaptációinak fogja fel Urbán rendezéseit, hanem ugyanannak a műnek két eltérő világállapotot megmutató epizódjaiként, ha úgy tetszik, „ó- és újtestamentumként”.¹

Értelmezésem szempontjából célszerűbb az időben később keletkezett *Rózsák*kal kezdeni az elemzést, pontosabban a mű elején elhangzó mottószerű szemelvényekkel, hiszen ezek határozottan kijelölik, milyen irányból is érdemes közelítenünk a monumentális alkotáshoz. A sekély, kék fényben derengő, üres térben, melyet minden oldalról fekete függönyök határolnak, egy férfi jelenik meg, s elemeiből összeállít egy rozsdás-fehér kórházi vaságyat. Távozása után egy nő tűnik fel, s bevallja: „azt hiszem először látok egy színpadot éjjel”. Ezzel ugyanúgy a színházi kereteket tudatosítja a nézőben, mint a három évvel korábbi *A kisinyovi rózsza* elején felbukkanó játszó, akik kezükben magukkal hozzák szöveggöngyveiket, s civilként üdvözlik a megjelent közönséget. Ebben az első előadásban még a szerző neve, művének címe, s annak alcímei is elhangoznak. A *Rózsák* prologusában nem csak a színpad, de a próba („próbálnod kell a hulla szerepét”) illetve az öltöző („az öltözőben alszom / agyonvert csipkéken akárha egy tömegsírban”) is szóba kerül, de legizgalmasabb a műkönny és a valódi sírás feltűnése, illúzió és valóság különválasztása: „már nem tudnak üvölni a színpadon / se sírni se tudnak se sírni se” – mondja a nő.

Várszegi Tibor azt állítja, hogy egykor, az ésszerűség egyre erősödő dominanciájának köszönhetően az ember még azt a tevékenységet is, mely korábban létének közegét képezte, „elkezdte művészetnek nevezni, így azok a képződmények, amelyeket ma műalkotásnak tekintünk, a létezés közege helyett tárgyszerű objektumokká váltak, amelyeket az ésszerűség nevében meg kell fejteni” (Várszegi 2005, 14). Az emberi elme e dekódolási hajlamával száll szembe Martin Heidegger, aki a *Lét és idő* elején azt szorgalmazza: „kerüljünk vissza a dolgokhoz!” Állítása szerint a műalkotás segítségével – amennyiben az nem valamiféle pótcselekvés eredménye – az ember léte feltárható. E feltárás a mű „megnyitása” által lehetséges, mely a lét megértését (és még véletlenül sem megismerését) eredményezheti (Várszegi 2005, 14–15). Egy előadás tehát csak akkor lehet a létmegértéshez megfelelő közeg, ha a színészek üvöltései ténylegesen lelkük mélyéből törnek fel, s az arcukon leguruló könnycseppek valódiak, nem pedig „Macedóniából importáltak”.

¹ 2013-ban egy a próbafolyamat során készült TV-interjúban Urbán András *A rózsza testamentuma* munkacímén említette a színház új produkcióját, melyet végül *Rózsák* címmel mutattak be.

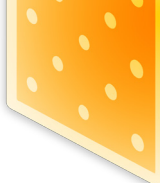
Heidegger megállapításából az is egyenesen következik, hogy a műalkotásnak teremtő erejűnek kell lennie, valóban létre kell hoznia a valódi dolgokat, hogy a megértés megfelelő közegévé válhasson. A *kisinyovi rózsa* című első előadás pontosan úgy használja fel Tolnai Ottó versét, hogy annak világteremtő mivolta érvényesülni tudjon. A rendezés szinte teljesen alárendeli magát a szöveg erejének. A színészek mindvégig kottatartó állványokon hordozzák kezükben a szövegkönyveiket (ez állítólag Tolnai kérése volt), s megszólalásaikat esetenként láthatóan és látványosan olvassák fel belőle, nem pedig fejből szavalják. A szövegek kottatartókra helyezése valóságos zeneművé avanzsálja a verset, melynek belső ritmusa, gyakori ismétlései egyébként is zeneiséget kölcsönöznek az elhangzó szavaknak. A játsszók a legkülönbözőbb módokban, széles skálát bejárva, olykor éneklnek, vagy prózába szedve kijelentik, máskor pedig testük egészen szokatlan rezonátorait felhasználva zengik a sorokat.

A *kisinyovi rózsa* című vers a nyelve által teremti meg önmagát. Olyan nyelv ez, mely sokszor visszakövet-hetetlen gondolattársítások mentén egyre csak tágtja világának határait. A szöveg annyira autonóm, hogy akkor is működik, ha a játsszók szándékosan a referenciális olvasás ellen dolgoznak, hangsúlyozva annak lehetetlenségét. Előadásmódjuk szélsőségesége, olykor burleszkszerű könnyedsége, szólamaik rendkívüli különbözősége a Tolnai-féle asszociációs rendszer sokszínűségével rokon, melynek ugyan néha kilazulnak a szálai, de az egyes elemek közötti újabb kapcsolatok létrehozása által végül mégis erős szövedék áll össze. Ez a világ teljességgel leírhatatlan a lélektani realista színház hagyományai felől, hiszen nincsenek drámai karakterek, akiket meg lehetne formálni. Az ennek tudatában létrehozott mozgásetűdök, melyek ugyan az elhangzó szöveget kísérik, az abban foglalt motívumokból építkeznek, mégsem pusztá illusztrációk, mert képtelenek tökéletesen rákapcsolódni a létrejött nyelvi közeg belső logikájára. Így az általuk megjelenített képek esetében kérdésessé válik jel és jeltárgy viszonya, nem lesznek mindig jelentések. Még szerencse, hogy Heidegger szerint nem is kell annak lenniük.

Történik azonban valami, ami mégis az anyagság szintjére képes emelni a szöveget, hiszen e nélkül a teremtett univerzum saját magát tartaná fogva a nyelv börtönében. Urbán a színészekhez hasonlóan hasznosítani tudja a költő tudatfolyam-technikáját. A versben feltűnő tárgyak szép számmal jelennek meg a színpadon is. Először – általában valamiféle performanszra emlékeztető előkészületet követően – felmutatódnak, majd valamilyen viszonyba kerülnek egymással, s végül együtt kezdenek el „működni” az installációként is értelmezhető képekben.² A *kisinyovi rózsa* című előadásban tehát megszületik egy világegyetem, mely nem pótcselekvések eredménye, hiszen minden objektum játékba kerülése előtt tanúni lehetünk egy tényleges előkészítési folyamatnak is. A színészek egy alkalommal lepedőnyi indigópapírt hoznak a színpadra, melyet fehér selyempapírra fektetnek. Egyesek átgyalogolnak rajta, mások egész testüket dörzsölik hozzá, mintha az azúr tengerben úsznának, egyiküket nádpálcák segítségével rajzolják körbe a többiek. Mástkor férfiak tartanak deszkalapokat csupasz testük elé, melyeket nők paintball-pisztolyokkal szórnak tele festékfoltokkal. Visszatérő motívum az is, amikor az egyik színésznő lándzsafejé formált ujjával ökölnyi lyukakat ejt egy óriási háztartási csomagolópapír-tekercs kifeszített hártáján. Mindezek a nyomhagyás gesztusai, az anyag, a tér átmeneti kijelölését, birtokbavételét jelentik. Olykor maradandóak, máskor csak néhány pillanatig tartanak végleges felszámolódásuk vagy transzfigurációjuk előtt. A tárgyak együttes működtetéséből, „bejátszásából” kialakult képeket szinte mindig zenei aláfestés teszi egységessé.

Adott tehát az egyre tökéletesebb, részletgazdagabb világ, mely – mint a szövegből tudjuk – „az emberek kezébe került”. Pressburger Csaba hívja fel rá a figyelmet, hogy az egyik legtöbbször megjelenő cselekvésmozzanat az ütés, a kozmosz szétverésének gesztusa. Ám „hiába sújt le a kar az agyagra, az eredmény csak egy tompa puffanás, hiába sújt le a baseballütő a szalmabálára, a könnyű objektum elnyeli a moz-dulat erejét” (Pressburger 2014). Az emberek képtelenek elpusztítani a tárgyak alkotta univerzumot. Ám láthatjuk azt, hogy az egyes epizódok belső rendszerűséget mutatnak (felmutatás, kapcsolatteremtés, együttes működés és felszámolódás), és azt is, hogy e rend minden egyes etűdben kimutatható. Ennek alapján magát az univerzumot kell egy olyan rendszerként elképzelnünk, mely bizonyos időközönként megszünteti és újjáteremti önmagát. A *kisinyovi rózsa* című előadás világalkotó tárgyai a játék zárlatá-

2 Nem szabad elfelejtenünk, hogy Urbán saját bevallása szerint összművészeti, ideológiai akcióként fogja fel a színházat.

ban egy monumentális installációban foglalják el a maguk kijelölt helyét. A nyelvben létrejövő univerzum objektumai így a fizikai valóságban is betölthetik végső funkciójukat. Itt vagyunk a dolgok „legislegvégén”, amikor újra szokott kezdődni minden.

A *Rózsák* ezzel a pillanattal nyit. Az együttes működést követő elkerülhetetlen felszámolódás utáni újrakezdődéssel. Az üres tér először az elfekvő „Nirvana-szintjévé” (Balogh 2011) válik, hogy a szöveg utolsó szilánkjai elhangozhassanak, majd beindulnak a teremtés mechanizmusai. Tolnai és Urbán világában a padláson munkálkodó teremtő „konceptuális képzőművész” (Balogh 2011), a teremtés pedig maga a művészet. Megvalósul az, amiről Heidegger beszélt. Ha a 2010-es előadásban az alkotás anyaga a szó, akkor a 2013-asban a pusztaság, jelentésnélküli tett, mely később válhat csak jelentéssé, s ennek esetlegesége most rendkívül fontos. Ha Tolnai lírája tiszta költészet, akkor a *Rózsák* természetes nyelvet kiiktató világa tiszta színház.

A *kisinyovi rózsákban* véget ért világ a fragmentumaiból formálódik újjá. Az „éjszakai színpad” az álmok szeszélyes kauzalitása szerint szervezi a játék eseményeit, melyek az ébredés után már nem tudnak logikus sorba rendeződni. Az időben később létrejött előadás álmában a korábbira emlékezik.

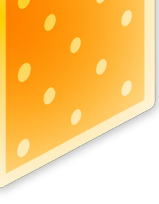
Míg A *kisinyovi rózsákban* az üres színpadot a szó, az ige töltötte fel fokozatosan egyfajta valósággal, addig ezt a szerepet a *Rózsákban* az egyre táguló játéktér tölti be. A fekete takarófüggönyök, amelyek az előadás elején alig engedtek belátni a színpadnyíláson, a játék végére lehullnak, hogy az anyagiság csillogó bolygókkal teli kozmosza mindent magába kebelezhessen. Úgy fedezzük fel ezeket az új világokat, mint ha csak gyermekek lennénk. Próbálkozások, kísérletek tanúi vagyunk. Az emberi testek anyagokkal, az anyagok emberi testekkel érintkeznek, s újradefiniálják egymást. Felületeik, textúráik állandóan változnak, s végül valamiféle merőben új entitásként tűnnek fel. Ám néha lényegesebbnek tűnik a formálódás folyamata, mint a kialakult objektum, illetve annak látványa.

Zavarba ejtő univerzum ez, mert a magára hagyott, pontosabban egyenrangú alkotótársként kezelt néző nem képes biztosan eldönteni, hogy épp a születés vagy a pusztulás tagadhatatlanul esztétikus képei peregnek-e a szeme előtt. A fehér váságyról balettmozdulat-szerű, lassúságában gyönyörű zuhanással hull alá egy női kéz, a bácskai agyagtömbökből formált groteszk fejmaszk szürkeállományán óriási kalaptű szűrődik át, majd ugyanez az akció ismétlődik meg egy rózsaszíromszerűen a fej köré csavarodott, térképnyi indigópapírral is. Mindkét előadásban lehull a magasból egy hatalmas, az egész színpadnyílást betakaró, csipkékből összevarrt függöny, mely egyszerre emlékeztet halotti lepelre és az otthon ismerős asztalterítőjére. Szintén visszatérő objektum az épp „arannyal” hegesztett koponya is, mely, bár az alapul szolgáló hosszúversben alig kerül említésre, Urbán „pszeudo-Tolnai-univerzumában” (Bencsik 2010) mégis hangsúlyos szerepet kap. Ugyan csak egy-egy alkalommal kerül a színre, mégis az egyik legmaradandóbb vizuális hatás a szemgödrökből kiömlő szikrák látványa. De vajon a halandóságunkra emlékeztető képként kell-e olvasnunk vagy ez csak egy groteszk vicc? A magasból belógó csupasz lábak ugyanúgy tartozhatnak egy kötélre függő holttesthez, mint egy angyalhoz. A róluk csorgó áttetsző folyadék szenteltvíz és műkönny is lehet. Különválasztható-e egymástól egyáltalán a jó és a rossz, a lét és a nemlét? Úgy tűnik, mintha Urbán monumentális víziója a nemleges válasz mellett foglalna állást.

De vajon elképzelhető-e, hogy egy efféle „tiszta színház” az emberi létmegértés közegévé váljék? Képes-e ehhez elég közel kerülni magához a létezéshez? Hans-Thies Lehmann a *Postdramatic Theatre and the Tradition of Tragedy* című előadásában a következőképpen szól hallgatóságához: „Nem hiszem, hogy sokan volnának önök között, akik az életüket, történeteiket valamifajta drámai fejlődésként tudnák elmesélni. [...] Egyéni életünk drámai formában való leírása magában hordozza a valóság meghamisításának veszélyét.”³ Várszegi Tibor a heideggeri művészetelmélet felől vizsgálódva szintén az irodalmi szöveg és a drámai karakterek szükségességének megkérdőjelezéséig jut el. Azt állítja, hogy „a színésznek színészként, a táncosnak táncosként, a nézőnek pedig nézőként kell felismerni színészi, táncosbeli, nézői létét, ezzel együtt pedig nézői minőségét. [...] Mindez akkor lehetséges, ha a színpadi művet is a létezés közegének tekintve, azt elsődlegesen nem megismerendő, ezért üzenetet hordozó, és az üzenet jelentését

3 Elhangzott *Postdramatic Theatre and the Tradition of Tragedy* címmel 2007. november 25-én, a 6. Kortárs Drámafesztiválon, Budapesten, az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézetben. (Ford. Berecz Zsuzsa, Nádasdy Ádám tolmácsolásának felhasználásával). http://szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32264&catid=1:archivum&Itemid=7

kikényszerítő objektumnak látjuk” (Várszegi 2005, 30). A dolgozatban leírtak alapján úgy vélem, hogy a Tolnai Ottó és Urbán András által létrehozott univerzum - melynek két egymásból szükségszerűen következő „teremtéstörténetét” mutatták meg a Kosztolányi Dezső Színház előadásai – megfelelő közege lehet annak a létmegértésnek, melyről Martin Heidegger beszélt. A többi már befogadókön, a létezőkön múlik.

Irodalom

Balogh Tibor. 2011. A rubin kalaptű. *Critikai lapok*. 2011/8.

http://criticailapok.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=38200&catid=24&Itemid=2 (2015. nov. 3.)

Bencsik Orsolya. 2010. Pszeudo-Tolnai – Az Urbán András Társulatnak A kisinyovi rózsza – avagy Manhattan című előadásáról. *Irodalmi Jelen*.

<http://www.irodalmijelen.hu/05242013-1014/pszeudo-tolnai-az-urban-andras-tarsulatnak-kisinyo-vi-rozsza-avagy-manhattan-cimu> (2015. nov. 3.)

Lehmann, Hans-Thies. 2007. *Postdramatic Theatre and the Tradition of Tragedy* című előadás. Ford. Berecz Zsuzsa, Nádasy Ádám tolmácsolásának felhasználásával. 6. Kortárs Drámafesztivál, Budapest. 2007. november 25.

http://szinhaz.net/index.php?option=com_content&view=article&id=32264&catid=1:archivum&Itemid=7 (2015. nov. 3.)

Pressburger Csaba. 2014. *Vacogó flamingóként reménykedve*.

<http://pressburger.org/2014/03/04/vacogo-flamingokent-remenykedve/> (2015. nov. 3.)

Várszegi Tibor. 2005. *A ittlét öröme. A színpadi mű hermeneutikája*. Budapest: Balassi Kiadó.

NEOAVANTGÁRD KONTEXTUSOK FÉNYE, TÚZSZIMBOLIKÁJA ÉS FORRADALMISÁGA

*Domonkos István Kislányom: Görögország című poémájának és Mészöly Miklós
Térkép, repedésekkel című novellájának összevető elemzése*

Bevezető

Kutatásom tárgya a fény és a tűz motívumtárának összevető elemzése egy vajdasági magyar és egy magyarországi magyar irodalmi műben. Domonkos István *Kislányom: Görögország* című poémájában és Mészöly Miklós *Térkép, repedésekkel* című novellájában egyaránt megjelennek a fény, a tűz és a lángra gyújtás toposzai, azok fogalomszármazékai, valamint a politikai aktualitással megidézett Che Guevara alakja. Ezek emblematikus-motivikus-metaforikus jelentésének, szemantikai átfedéseinek avagy ambivalenciáinak tüneteit szándékozom feltárni a neoavantgárd forradalmiság permanens jegyeinek kontextusonként eltérő utalásaival együtt.

Magyar neoavantgárd poétika felőli vizsgálatot végzek: míg Domonkos István *Kislányom: Görögország* (1968) című versében leegyszerűsített nyelvhasználattal a realitásban megnyilvánuló akciót vállalja és hirdeti, addig Mészöly Miklós *Alakulások* című kötetében megjelent *Térkép, repedésekkel* (1971) című novellája beletartozik abba a prózavonulatba, amely a hagyományokat és a jelen eseményeket egy új nyelven, új nyelvi rálátással és magatartással, a magyar neoavantgárd szubverzív, politika- és ideológia-ellenes hangján szólaltatja meg.

A vizsgálat célja egyben Domonkos költészetének új kontextusban való tárgyalása.

Eltérő neoavantgárd kontextusok

A két mű megjelenési ideje magyar irodalomtörténeti szempontból egy meghatározó periódusra tehető: az 1960-as és 70-es évek undergroundjában, egy „meglehetősen váratlan üggyel”, a neoavantgárd dal kezdődik a „magyar irodalom attitűd- vagy beszédmódváltása” (Kukorelly 2004, 329). Kukorelly ezen diskurzusban kivételesen nem tér ki a 60-as években induló *Új Symposion* jelentőségére, de a legtöbb, a magyar neoavantgárdot vizsgáló értekezésben, az egykori Szabolcsi-féle monográfiától kezdve az újabb Derék Pál-, Müllner András-, Bányai János- stb. tanulmányokig, az újvidéki folyóirat meghatározó szerepét hangsúlyozzák a magyar neoavantgárd szempontjából (a többi, hasonló jellegű irodalmi csoportosulás mellett, mint pl. az emigrációba kényszerült szerzők által alapított párizsi *Magyar Műhely* és a magyarországi *Mozgó világ*).

Míg Mészöly ez idő tájt megjelentetett írásműveit illetően neoavantgárd narratíváról, beszédmódról, szövegszerkesztésről szólnak a tanulmányok, addig Domonkosnál és az *Új Symposion* folyóiratnál neoavantgárdról mint mozgalmról beszélhetünk, a nemzedék beat-mintára létrehozott irodalmi/művészeti csoportosulásáról, melynek kísérleti és performatív megnyilvánulásait, akciót és autentikus hangját hangsúlyozzák az elemzők. Az *Új Symposion* név eredeti szellemi orientációt, magatartást és érzékenységet képvisel (Thomka 1994). A kétféle magyar neoavantgárd kontextus alapvető másságát igazolja az ekkoriban lezajló Bányai–Taxner vita, melynek alapja, hogy utóbbi szerint az *Új Symposion* szembe kerül a „magyarországi kritikai gyakorlattal”. Bányai a folyóirat forradalmi-etikai magatartásának vázolásával utasítja el a bírálatot, majd a következő számban Tolnai Ottó egyenesen számonkéri az autentikus kritikai magatartást (Müllner 2006, 124–125).

A *Valóban mi lesz velünk* című kötetet Domonkos Tolnaival közösen adja ki. A kötet asszociatív, additív jellegű kollázsolással felépített, „a narráció felé kimozdul” (Thomka 1994), a vizualitással kísérletező hosszúversei a kor aktuális eseményeire reflektálnak, így kerül képbe Che Guevara személye is, akinek Tolnai a kötetben egy teljes poémát szentelt (Guevara). Ugyanakkor itt jelenik meg Domonkos *Kislányom: Görögország* című hosszúverse is.

Mészöly Miklós *Térkép, repedésekkel* című alkotása egy több síkból álló novella, melyben a vonaton ülő főszereplő által térképezett valós és imaginárius terek között mozgás, szintváltás alakul ki. Víziókkal, többretegű tárgyszimbolikával, vonatúttal, Gogol-parafrazissal, bolíviai kitérővel és egyéb motívumokkal alakul a történet. Thomka Beáta megjegyzi: „Egyetlen elbeszéléssíknak sincs kivethető s bármiféle irányba kimozduló lehetősége. Az imaginárius térkép úgy lesz delejessé, hogy elemeinek mindegyike naturalisztikusan valós” (Thomka 1995, 51), így a fény, a tűz és a forradalmiság mozzanata is.

Etikus pátozzsal fűtött forradalmiság és groteszk világmegváltásra törő gesztus

Végel László a *Valóban mi lesz velünk* című kötet utószavaként olvasható esszéjében a kor lázadó szellemének tragikomikus helyzetéről, a reálszocializmus atmoszférájában egzisztáló, elsősorban az ő művészi nemzedékébe tartozó egyén forradalmiságának lehetőségeiről, célkitűzéseiről elmélkedik. „A romantikus vágyódás lényege tehát az, hogy az individuum saját forradalmi logikájával felülmúlja a „ténylegesen adott, közönséges valóságot” (Végel 1968, 53–54). Az idézet tartalma a *Térkép, repedésekkel* című novellára is vonatkoztatható, mind a versben, mind az elbeszélésben jelentkezik a kívülkerülés és elvágyódás is. Mészöly a bolíviai kitérővel képez egy imaginárius teret, melyben (alapvető freudi magyarázattal élve) szocializálódási kudarcok feldolgozását elősegítő kivetítés zajlik. Domonkos Görögországa a művészetek iránti vonzódás érzését szuggerálja a művészi szerepet felvállaló én egzisztenciális kérdéseit boncolgatva, a jelen helyzet válságát groteszk módon ábrázolva. Szintén a valós eseményeknek az egyénen való lecsapódása érzékelhető.

Mészöly *Alakulások* című kötete (Kukorelly 2004, 330–331) az undergroundba szorult ironikus-önironikus, szubverzív, politika-, hatalom- és ideológia-ellenes jelzőkkel is ellátott és „totális szisztémákra való politikai veszélyességet” (Kukorelly 2004, 333) tartalmazó neoavangárd poétika irányából is elemezhető. Ez a „politikai avantgárd” hang Che Guevara-feljegyzésekkel referált kommunista ideológiájával a kötetben megjelent *Térkép, repedésekkel* című novellában is érzékelhető.

Domonkos Guevara-értelmezése szembeállítható Mészölyével: az előbbi „a guevarai tettnek nem az etikus pátozzát, hanem groteszkségét, abszurdumát domborítja ki” (Bosnyák 1969, 16), az utóbbinál viszont a mítosz „a gerillaharcot mint erkölcsi választást jelentő problémaként jelentkezett” (Kovács 2010, 98). A szabadságharcos nevének univerzális jelentését, az ideológiai tisztaságot, a szabadságért és a humanitás eszményekért folytatott harcot elsősorban a novella építi be a cselekmény áttételes értelmezhetőségébe, ezzel szemben Domonkos a Che Guevara-kultusz eszmeiségének átértelmezésével operáló forradalmisága „egy ellen-ideológiát, erőteljes ideológiaundort, a világhállapot totális negációját” (Bosnyák 1969, 16), egy ellenakció megvalósítását hirdeti. Az imént leírtak nagyjából bemutatják, miként olvasta a korbelt és a későbbi kritika is a *Valóban mi lesz velünk* című kötet két Domonkos-poémáját, és miként értelmezték a költészet performativitását szem előtt tartó törekvést. Müllner András értelmezésében a vers célja „az esztétika felszámolása valamiféle etikai és tett-értékű elkötelezettség jegyében” (Müllner 2006, 131).

Tolnai Guevara-versében talán mind a két metaforikus felhasználási mód, a groteszk abszurditást és az etikai-ideológiai tisztaságot hangsúlyozó eljárás, is érvényesül: „forradalmak szakállas vízjegye / szeplőtelen / szakállas Gioconda”(45.).

Fontos forradalmi motívum a szakáll. Domonkosnál a kötet mind a négy versében jelen van, ahogyan a szabadságharc referenciája Vietnám és egy szintén emblematisztikus név a „míkisz” is. Domonkos Míkisz Theodorakis görög zeneszerzőnek, forradalmárnak ajánlja a verset, majd többször utal rá. „És a rádiók bömbölni kezdik / hogy vietnám vietnám / na és ez a tolnai míkisz /olyan az utóbbi napokban / mint akinek a seggét beszózták” (Domonkos 1968, 34).

A *Térkép, repedésekkel* című novella kapcsán Tolcsvai Nagy Gábor a nominális mondatok gyakoriságát hangsúlyozza, főnevek, dolgok dominanciáját, amelyek „sora a világról való tudás és a képzelet által egészíthető ki tér-idő kontinuummá”. Szövegszervező erejüket, „kognitív szemantikai bázistartományaik” szerepének fontosságát emeli ki (Tolcsvai 1996). A novellában a való világhoz kötött és az imaginárius térben, a történet, az idő és a cselekmény repedései által meghatározott sávokban különböző formákban jelentkeznek mind a fény, mind a tűz víziói és a belőlük levezetett referenciák. A fényszimbolika a Mészöly-prózavilág permanens eszköze (például a *Magasiskola* bezártságot jelképező fénye), melynek az elemzők elsősorban a térjelölő funkcióját állapítják meg. A *Térkép, repedésekkel* című novella esetében a fény a feltérképezett tájak határjelölője.

Az összevető elemzés során kirajzolódik, hogy a tűz- és fény-képzetkör ambivalens parabolikus jelenésekkel rendelkezik és különböző aspektusainak felhasználása plurális. Mészölynél a tűz és a fény mint fogalmi jelölők, állandó ismétlődésükkel, fogalmi bővülésükkel és redundanciájukkal – amellet, hogy nyilván szövegkohéziót biztosító szerepet játszanak – a differenciált dimenziókban is összetartó elemként működnek. Hasonló jelenségek sorakoznak a Domonkos-versben is, kisebb mértékben, ám hangsúlyosabb szerepkörben, konkrétabb jelentésű szimbolikus funkcióban. A tűz és a fény megjelenő alakzatainak az értelmezhetősége igencsak tág és kontextusfüggő, ezen jelenség vizsgálatára és igazolására kerül sor a következőkben.

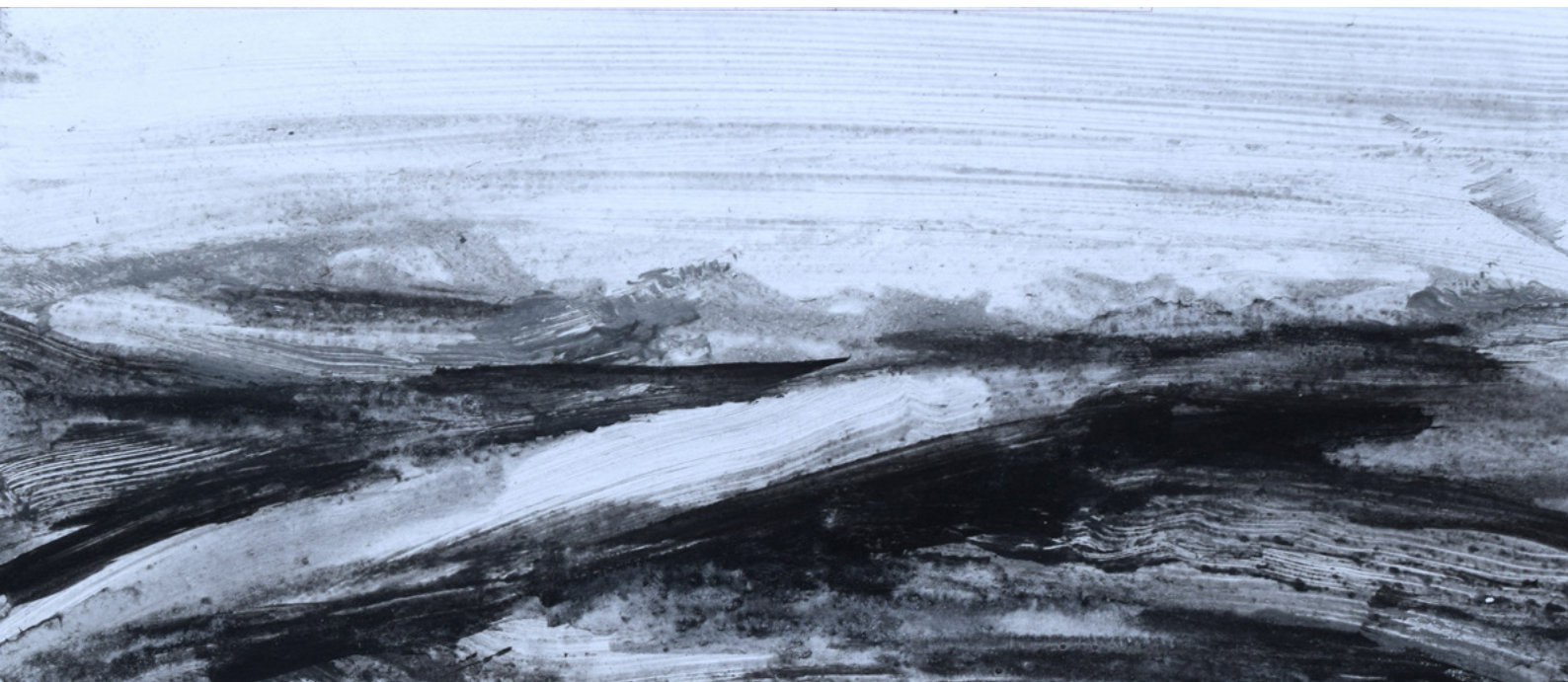
A tűz alakzatok megformálása és értelmezhetősége

Mészöly Miklós *Térkép, repedésekkel* című novellájában érzéki hatással ruházódik fel a tűz formáinak előfordulása, az egyszerű tűztől a lángra kapásig, az elégetéstől az öngyulladásig. Míg Mészöly tűzből származtatott képei a cselekmény haladtával egyre komplexebbé válnak, addig Domonkosnál egyszerűbb metaforikus síkon stagnáló jelenségekkel találkozhatunk.

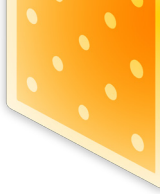
„Próbálunk tüzet gyújtani, de hamar elfogy, amivel táplálhatnánk. Elégetjük a ruhánkat” (Mészöly 1971, 768). Az idézet a novella első felében található, ahol az imaginárius cselekményszál jelenik meg. A bolíviai kitérőn végbemegy az, ami a vonaton nem sikerült: „a másik emberrel való együttérzés, azonosulás” (Veres 1982, 111), és az emóciók megértetési, kifejezési folyamatát a tűz konkretizálja. A képzeletbeli térben való lét megteremtésére a „valakihez tartozás vágya, a mozgás és a kommunikáció-igény” (Erdélyi 1982, 115) motiválja a főhőst, és közös nyelv hiányába az együtt végzett cselekvések, továbbá az olyan gesztusok, mint a ruhaégetés jelentenek emberi kapcsolatot. A tűzgyújtást megelőzően érzelmekről és vonzalmakról olvashatunk, egy ilyen típusú referencialitásban értelmezhetjük a tűzgyújtást visszautaló metaforaként.

Egy plébános cselekménybeli megnyilvánulásaihoz tartoznak a következő idézetek: „a falu nyomorékjainak, öregjeinek a tüzelőjét felvágja”, „A kertek alatt belopakodó jehovásokról úgy tud nyilatkozni, hogy a szavai égetnek” (Mészöly 1971, 771). A tüzelő mint létfenntartási feltétel jelenik meg, a felvágása pedig egy olyan gesztus amely a novellában hangsúlyos funkcióval bíró empátiás érzelmességet szimbolizálja, a kapcsolatteremtés formája. A szavai égetnek frazéma viszont már az égetés szövegszinten is áttételes módon való használata. A tűz absztrakt és konkrét vonatkozásai mellett következményekről, ok-okozati viszonyösszefüggésekről, történelemről, szubverzióról beszélhetünk. Égésről és égetésről van szó, tehát valamiféle pusztulásról és pusztításról, amely a narráció előrehaladtával egyre inkább kiéleződik, fokozódik. „A földpad biztonsági célt szolgál, az öngyulladás veszélye mindig fennáll” (Mészöly 1971, 772). A későbbiekben is előforduló öngyulladást Erdélyi Ildikó „az önazonosság és érzékelőképesség elvesztéseként” definiálja, a múlt és a jelen összeolvadását, illetve a valóság és a képzelet összemosódását emeli ki (Erdélyi 1982, 116). Tulajdonképpen az én-azonosság elvesztése, az identitásképzetek közötti határ eltörlése egy káoszhelyzetet indukál, mely a novella tetőpontján jelenik meg.

A lázadás, anarchia, forradalmiság absztrakt fogalmaknak a tűzképzetekkel való referenciális síkon való jelölése mind a novellában, mind a versben kimutatható. A novellában az elbeszélő végig arra törekszik,

hogy pontos képet adjon a szemlélődéséről, az elemzők ezt a mészőlyi eljárást többnyire fényképként emlegetik, a lángba borulást mint totális szubverziót is ilyen módszerrel ábrázolja. Az állandóan visszatérő, megújuló motívumvilág káoszba, pusztulásba fordulásáról van szó, mely a novella végéhez közeledve valósul meg. „Este hét óra után a szemét-temető gödrében tűz támadt, ki nem deríthető okból. A tűztől a hazatérő csorda megvadult, a terelő kutyák is elvesztették a fejüket. Végül két bika, öt üsző rohant bele a lángokba, inkább önként, mint elkerülhetetlenül. Egy borjút a lelkész a saját vállán mentett ki, a többi odapusztult. Hogy megrövidítsék az állatok szenvedését, a rendőrörsön tárolt benzinnel – a lelkész ajánlatára – meggyorsították az elégésüket” (Mészőly 1971, 779). Az azonosulás kérdése már az öngyulladás tárgyalásánál is felvetődött. Veres András az elemzésében kiemeli, hogy „az elbeszélő minduntalan azonosulásra törekszik – nemcsak az emberekkel, hanem egész környezetével is” (Veres 1982, 110). E törekvésre vonatkoztatható a korábbiakban tárgyalt tűzgyújtás mint kapcsolatteremtés, majd a kudarcot az öngyulladás jelképezte, az imént idézett részben pedig az azonosulási törekvésnek köszönhetően az égés a narrátorról a teljes környezetre kivetül, „ki nem deríthető okokból” minden lángba borul. A válságos, darabokra hulló létállapot ábrázolása azon romantikus, forradalmi megnyilvánulással rokonítható, mellyel Végel a *Valóban mi lesz velünk* kötet verseit jellemzi, és az 1960-as évek társadalmának a szellemiségére vonatkoztatja: „az lenne a célja, hogy a forradalmi ember újra megteremtse az egységet önmagával, legalább azt a minimálisat, amit a pozitívista életérzés szétcsupált” (Végel 1968, 53).

A lángra gyújtó ember szerepét a két szerző közül Domonkos építi be poémájába. „ő is te gyújtottad lángra mikisz / tolnait / a kracsun gyereket / meg che guevara” (Domonkos 1968, 35). „A lángra gyújtás egy olyan metafora, ami közös nevezőre hozza a mindenkori modernitásnak a jelen pillanatra mint „tűzre” való hivatkozását a forradalmi lánggal, aminek sosem szabad elhamvadni” (Müllner 2006, 136). A lángra gyújtó szerepének prototípusa, Prométheusz legendája is egy olyan görög vonatkozás, mely a forradalmiságot, a lázadást, a tenni akarást érzékelteti. A versben néhány sorral később Domonkos szintén egy görögöt jelöl ki archetipikus szerepre, mikiszt mint lángra gyújtót szólaltatja meg: „te gyújtottad lángra / meg a névtelen katona sírja / fenn az avalán” (Domonkos 1968, 36). A forradalom emblematis jelölői sorakoznak tehát, a forradalmár és a művész fogalmainak problematikus viszonyát tárgyalja a továbbiakban is olyan motívumok által, mint Görögország, vagy a gitár. A költő arról számol be, hogy a gitárral felébresztette az alvó Görögországot, tehát a művészettel megindította a forradalmat. „Görögországba már nem lehetett / többé belefolytani a sikolyt / a mellemre vettem hát / nem maradt más hátra / és megindultam vele / körbe-körbe / ebben a szobában mely a börtönöm / fogatlan szájába nézve / melyben a vörös nyelv mint egy tűzoszlop / úgy mozgott és hajladozott / és azt mondta csend / cseeeeeeeeeeeeeeeeeend” (Domonkos 1968, 37). Párhuzam vonható a novella és a vers kulminációs pontja között. A repedések között bolyongó narrátor esetében a tűznek az egyénről a környezetre való kivetülése állapítható meg, ezen folyamat inverz változata megy végbe Domonkos Görögországánál. A láng a forradalom szításának a motívumaként szolgált a vers korábbi részében, a csendet megelőzően pedig elnyelődik, eggyé válik Görögországgal, illetve annak vitális részévé alakul, vörös nyelvvé lesz. A tűz metaforájából levezetett referencia továbbra is az előzőekben felvázolt szabadságharc után vágyakozó gondolatvilág fontos jelképe, viszont a lenyugodni képtelen Görögországnak alárendelődik, organikus eszközévé válik. A két alapmotívum egységesítésével érzékeltetett magasfokú forradalmi hevületet a börtön-metafora tovább fokozza: „forradalmi művészet, annak következményeként börtönbüntetés” (Müllner 2006, 138).

Kétpólusú fényvilág – fény mint profetikus jeladó

„Észreveszem a holdfényben, hogy a holtág fűzbokros prérijén egy szarvasbika tűnik fel, a lassított felvételek álomszerűségével” (Mészöly 1971, 772).

„A besütő holdfényben bizonytalan a jelenlétem” (Mészöly 1971, 773).

„A szeméttérakodónál erős pernye, égésszag csapja meg az orromat. A holdfényben is ki tudom venni, hogy kétnapos távollétem alatt bekövetkezhett az öngyulladás” (Mészöly 1971, 778).

Az ismételt előforduló, erős holdfény a „helyszínek/terek közötti tényleges/képzeletbeli átjárást készíti elő” (Kovács 2010, 94), a többi fényalakzathoz hasonlóan, például a fényszóró a novella elején, vagy a bolíviai erős napsütés, amely a novella térképének határjelölő, térfelszabdalo funkcióját tölti be. A napsütés és a holdfény ellentétpár váltakozása kapcsán Tolcsvai elemzésében megállapítja: „A Térkép, repedésekkel szövege a kétpólusú fényhatást következetesen viszi végig: az alapszövegben a holdfény a meghatározó, amely eleve a sötét-világos, fekete-fehér párt teszi lehetővé, a második szöveg sivatagi tájában pedig a napfény szélsőséges ereje jár hasonló hatással” (Tolcsvai 1996). Egy másik elemzés: „A nyílt pályán veszteglő vonat és a Mészölyre jellemző fényviszonyok (a novellában tűző nap után erős holdfény) nyugtalanító, patológikus térélmény képzetét keltik. A puskacsövön keresztül térképező megfigyelő („szűkített blendéjű”) módszere nem csak az elbeszélői teret töri szét. A láthatatlan határátlépések intim, kontúrok nélküli közegben zajlanak le. A tágas tér és a valószerűtlenül erős fény azonban nem csak a látást megzavaró körülmény, esetünkben mindig új történetet vezet be” (Kovács 2010, 92).

„A téren egy lámpa ég az akácfák között; az erős égő zöld fény-labdacsot gömbölyít ki a kusza lombokból. Az ablakok sötétek, csak a parókia szélső szobájából szűrődik ki fény. Arra kanyarodom” (Mészöly 1971, 778). Tolcsvai megjegyzi, hogy az elbeszélés elején domináló főnevek időközben igesülnek (Tolcsvai 1996), az észrevétele a tűzre is vonatkoztatható. Égő zöld fény a novellában, fények gyúltak frazeológiai alakzat a versben – a két képzetkör – a tűz és a fény egyesítését hajtják végre egyszerű grammatikai toldással, igesítéssel, valamint biológiai értelemben felfogott organikus származtatással.

A fény mint egy racionális felfogást meghaladó, útmutató, felsőbbrendű erőtlől származó jel Domonkos versében is felbukkan: „a kőházak ablakaiban / fények gyúltak / melyeket rajtam kívül / senki más nem látott / és az olyan volt mint egy jeladás” (Domonkos 1968, 38). A korábbi analógia érvényesül: ahogy a tűz alakzatok a novella textúrájának permanens komponenseit képezik, ehhez hasonlóan a fény is kiemelt szerepet kap a *Kislányom, Görögország* című költeményben, annak dacára, hogy csupán egyszer fordul elő (a fenn idézett részben). A lírai én profetikus attitűdjének eszköze, iránymutatója, „jeladója”.

Összefoglaló

Következtetésként levonható, hogy a vizsgált képzetek részben hasonló, részben különböző formában jelennek meg a két műben. Míg Mészölynél az emóciók alakulásának a tűzzel való metaforizálását állapítottam meg, addig Domonkosnál inkább a forradalmias tette mint a művészi lét vállalására és gyakorlására utalnak a láng-képek. Az önazonosság elvesztése és keresése, az individuum széthullása és az ebből következő egységesítésre irányuló romantikus vágy érzékeltetése mindkét műre jellemző. A versben előforduló fény azonos jelentéssel a novellában is fellelhető, viszont Mészöly fényvilága sokkal komplexebb, jóval nagyobb szerepkörben használja. A fény mint jeladó az egyik közös pont.

A forradalom és a tűz képzettársítása a versben abszolút domináns, de a novellában is előfordul. Domonkos lírai énjének a tenni akarása sokkal hevesebb Mészöly narrátorának a cselekménybeli megnyilvánulásaihoz hasonlítva, míg előbbinél a már sokszor hangúlyozott akció megvalósítása a kitűzött cél, addig Mészölynél az ideológia, az egyén belső világa jelenti a forradalmiság terét.

Irodalom

- Bosnyák István. 1969. Valóban mi lesz velünk. *Új Symposion* (45): 16–17.
- Domonkos István. 1968. *Kislányom, Görögország*. In Tolnai Ottó–Domonkos István: *Valóban mi lesz velünk*. 50–56. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Erdélyi Ildikó. 1982. Térkép repedésekkel. In „*Térkép repedésekkel*”: *A társadalmi értéktudat változásai novellaelemzések tükrében*, szerk. Erdődy Edit–Karafiáth Judit–Veres András. 114–116. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Kovács Krisztina. 2010. Térkép repedésekkel: Táj- és térképzetek Mészöly Miklós novellájában. *Forrás* (3): 89–99.
- Kukorelly Endre. 2004. 666 999. In *NÉ/MA? Tanulmányok a magyar neovantgárd köréből*, szerk. Deréky Pál–Müllner András. 315–348. Budapest: Ráció Kiadó.
- Mészöly Miklós. 1975. Térkép, repedésekkel. In *Alakulások*. 766–782. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Müllner András. 2006. Szakállas költészet? In *Domonkos-symposion*, szerk. Thomka Beáta. 123–147. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Thomka Beáta. 1994. Kihátrálás. *A Világból, Nyelvből. Ex Symposion* 1994/10–12.
http://exsymposion.hu/index.php?tbid=article_page__surfer&csa=load_article&rw_code=kihataralas-rna-vilagbol-rnyelvbl_166 (2015. nov. 6.)
- Thomka Beáta. 1995. *Mészöly Miklós*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
http://dia.pool.pim.hu/xhtml/_szakirodalom/meszoly_thomka_meszoly_miklos.xhtml (2015. nov. 6.)
- Tolcsvai Nagy Gábor. 1996. *Dolgok a szövegbe: A reprezentáció egy példája Mészöly Miklós prózájában*.
<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00009/tolcsvay.html> (2015. nov. 6.)
- Végl László. 1968. Az édentől balra. In Tolnai Ottó–Domonkos István: *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Veres András. 1982. Térkép repedésekkel. In „*Térkép repedésekkel*”: *A társadalmi értéktudat változásai novellaelemzések tükrében*, szerk. Erdődy Edit–Karafiáth Judit–Veres András. 109–114. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

BELSŐ HATÁROK MENTÉN

A nemzeti és kulturális identitás aspektusainak vizsgálata Juhász Erzsébet Határregény című művében

Bevezető

Juhász Erzsébet (1947–1998) sokrétű irodalmi tevékenységének jellemzésekor mindenkor kiemelendő a hagyományhoz való rebellis viszony, a neoavantgárd (poétikai) eljárások változó intenzitású felhasználása, mely természetesen nem függetleníthető az *Új Symposion* folyóirattól: maga is az ún. második generáció tagjaként textuális és vizuális színtereken egyaránt élt a műveit az irodalmi tradíciótól eltérítő eszközökkel. Az 1990-es években született prózai alkotásokban, mint ahogy Bori Imre is kiemeli, az esszé, a glossza és a feljegyzés műfaja dominál (Bori 1998, 236): az 1993-ban megjelent *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)* című esszékötetében a háború borzalmaitól meggyötört értelmiségi szólal meg, az irodalompolitikus, aki a vajdasági önismerethez és nemzettudathoz az átmenetiség, gyökértelenség fogalmait kapcsolja. Az imént említett, a szerzőnőt mélyen foglalkoztató problémák a 2001-ben posztumusz megjelent *Határregény* című műben ismét tematizálódnak, meglelik szépirodalmi formájukat. Az újító eljárások háttérbe szorulásával a határhelyzetek okozta dezorientáció kerül a regény fókuszába: a finoman megrajzolt, a Monarchia korától egészen a délszláv háborúig húzódó történelmi háttér előtt családok története bontakozik ki, olyan traumák bevéssé, melyek fokozatosan az emlékezet képességének elvesztésével az identitás pluralizálódásához vezetnek. Noha a *Határregény* több tekintetben is különbözik a korábbi évek családregeitől, a Juhász Erzsébet-i prózai opus mélyszerkezetében lévő elemek, melyek egy erős belső kohéziós magként meghatározzák, jellemzik valamennyi alkotását, természetesen itt is felbukkannak: a jellegzetes szóhasználat, a narrációs technika, még ha jelen esetben szigorúbban tartja is magát az egyes szám harmadik személyhez, a két világ közé való kifeszítettség érzése, a sehova sem tartozás, a szereplők vonásai, melyek halványan a korábbi művek karaktereit idézhetik emlékezetünkbe.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ a *Határregény* kapcsán, hogy megismétlődik-e, mely elemeiben tér el, illetve hasonlít a Trianon után élők tapasztalata a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején. Véleményem szerint mindez legcélszerűbben a múlt által meghatározott nemzeti identitásból a posztmodernbe, a széttöredezettbe való átmeneten keresztül mutatható be, megpróbálva rávilágítani a folyamatot meghatározó és kiváltó körülményekre. Mint ahogy a mű utószavában is szerepel, a fejezetek „többszörösen felépítik s le is bontják a monarchikus olvasás érvényességét” (Farágy 2001, 96): mindez leginkább, az előzőekhez kapcsolódva, az emlékezéshez való viszonyban, az azon keresztül megvalósuló önintegritás lehetőségében (jelen esetben éppen ennek hiányában), s a szereplők érzelmi mechanizmusában mutatkozik meg, melyekkel egy bizonyos viszonyulási módot képviselnek a kialakult helyzettel szemben.

Az emlékek búvkörében

Mint ahogy már utaltam rá, a regény posztumusz jelent meg: a fejezetek némelyikét már korábban közölték a *Híd* folyóiratban, végül pedig a szerkesztők, akiktől a mű címe is származik, illesztették össze a meglévő részeket. A családrege műfaja Juhász korábbi szépírói gyakorlatától sem idegen: a tárgyalt mű annyiban jelent elmozdulást, hogy itt több család regényét írja meg (Harkai 2001), megteremtve ezzel a rokoni szálak sűrű szövedékét. A hét fejezet viszonylagos önállósága a novellisztikus kidolgozáson

keresztül valósul meg, ám az ismétlődő motívumok felbukkanása finoman össze is köti őket.¹ Az eddiginél szikárabbnak mondható nyelvi megformáltság, mint ahogy Hózsza Éva kiemeli, a tanúpozícióval, az ehhez rendelhető narratív stratégiával függ össze (Hózsza 2001).

A mű széles időtávot fog át: a Trianont megelőző évektől jutunk el a két világháborún, az ezekhez kapcsolódó határmódosításokon, -zárlatokon, megtorlásokon át a huszadik század végén bekövetkező balkáni háborúig. A mű a Monarchia- és Közép-Európa-regények diskurzusába sorolható, hiszen a szerző művének helyszínéül magát a birodalmat, illetve az annak 1918-as széthullásával a függetlenségüket elnyerő országokat teszi meg: a posztmonarchikus világot leginkább a múlthoz való nosztalgikus attitűddel teremti meg (Sági Varga 2015), nem beszélve a számtalan motívumról, a századelőt idéző jelenetekről.

A tizenkilencedig század elején azzal, hogy a szakszerű történetírás körvonalazódni látszik, mely egyidejűleg explicit módon is igazolja a modern nemzetállamok létjogosultságát, kialakulhatott a historizált közösségi öntudat, melynek legfőbb impulzusai a történészekről származnak (Gyáni 2014). „[A] nemzeti kultúrák, melyekbe beleszületünk, a kulturális identitás legfontosabb forrásait jelentik” (Hall 1992), noha az ezekhez való tartozás „emberi mivoltunknak nem inherens velejárója” (Hall idézi Gellnert 1992). Ám az egyén csupán azért létezhet autonóm lényként, mert elsődlegesen egy tágabb fogalommal írja le magát: ezt a szerepet látja el többek között a nemzet mint fölérendelt szimbolikus közösség, mely képes az azonosság, a hűség érzetét kelteni. Mindezt narratívái segítségével éri el, melyekbe számtalan olyan történelmi esemény, kép, eredetmítosz tartozik, mely jelentésekkel tölti fel a nemzet kategóriáját, ami így nem pusztán politikai entitás, hisz megalkotja a kulturális reprezentáció komplex rendszerét, azt a jelentéskészletet, amin keresztül közvetítheti tagjainak a közösséghez tartozás módozatait (Hall idézi Schwarzt 1992). Mi, egy elképzelt közösség tagjaként, bekapcsolódva ebbe a narratívába, összekötjük életünket a minket megelőző és túlélő nemzeti sorssal, s „jelentőséget nyer a hagyomány és az örökség, mindenekelőtt pedig a kontinuitás, ennek segítségével pedig jelen politikai kultúránkat egy hosszú, organikus evolúció eredményeként fogjuk látni” (Hall idézi Schwarzt 1992). A hatalom narratívái a nemzeti identitásokat egységként mutatják be, pedig e kultúrákat nem függetleníthetjük az őket tagoló belső megosztottságoktól, hisz a nemzetek valójában mindig egymástól igencsak eltérő társadalmi osztályokból, etnikai és nemi csoportokból tevődnek össze; ennek kiküszöbölésére például az etnicitást megpróbálták olyan vonásokkal felruházni, melyek azonosak egy nép tagjaiban (nyelv, vallás, szokás, hagyomány), ám „[v]alamennyi modern nemzet kulturális hibrid” (Hall 1992). A Monarchia anakronisztikus államalakulatára mindvégig az eltérések közti lavírozás volt jellemző, melynek célja a különböző elemek homogén egységben való megtartása volt. A birodalom népei számára a Monarchia egy felsőbb világrendet kínált, tagjait a biztonság illúziójával kecssegette, egy - a különbségek felett látszólag szemet hunyó - közösségbe. A különböző népek, noha érzékelték az egységbe préseltség visszatetszőségét, a folyamatos szakadék melletti egyensúlyozást, az államalakulat felbomlása után annak a dicső múltat visszasíró nosztalgiával adóztak. Ilyen szempontból a Magris-féle Habsburg-mítosz is kétértelmű: a birodalom Ferenc József korában az állandóságot hivatott fenntartani, míg a megszűnést követően menedékké vált az elszabaduló irracionális erők ellenében. A huszadik század tragikus történelmi eseményei folytán „[a] nemzet már nem összetartó keret, mely megerősíti a közösségi tudatot” (Nora 1992), a dicső múltba való emlékezés képessége, az identitás stabilitásának ebben való gyökerezése, a kontinuitás érzete felbomlik, kialakítva így a posztmodern, pluralizálódott önazonosságot, mely már nem belső állandósággént, hanem az identifikáció örökös folyamataként létezik. Pierre Nora a későmodern társadalmakkal kapcsolatban az emlékezet-ideológiák végéről beszél: eddig ezek biztosították a múltból a jövőbe való átmenetet, ám eltűnésükkel az emlékezet átköltözött a helyekbe. Azzal, hogy a nemzet-állam helyét a társadalom-állam foglalta el, „a múlt, azaz a történelem általi legitimáció átengedte helyét a jövővel való önigazolásnak” (Nora 1992). Noha Juhász Erzsébet alkotásaiban nemcsak a Monarchia, hanem Közép-Európa is válságmodell (Sági Varga 2015), az általuk irányított, hozzájuk kapcsolódó önintegritás egészen másként realizálódik: az erre ható körülmények bizonyos elemeinek megismétlődése folytán fellelhetőek hasonló elemek, ám a Trianon után élőknel a stabil identitás megképződése csupán látszólag következik be, míg a századvégen ez a látszat is felszámolódik.

1 Például az idős Angeline Nenadovits viselkedése, amikor „úgy hátrált ki az életből, hogy valami tévedés folytán, a lélegzés erejéig legalábbis, teste itt maradt” (Juhász 2001, 9), a regény végén az álmódó Linánál figyelhető meg, nem beszélve a gyermekeket megkülönböztető anyai magatartásról, mely Jósmai Ellát és Ilát ugyanúgy jellemzi, s a sort még hosszan lehetne folytatni.

A *Határregény* elsősorban Trianon-regény (Hózsá 2001): a szereplők többsége valamilyen módon elszennvedője volt az első világháború borzalmainak is, viszont Emi, Emil és Boro kapcsán kimondatik a műben, hogy „[e]gyikük sem élt még meg egyetlen háborút sem, pedig ki innen, ki túl, de mindhárman közel voltak negyvenedik életévükhöz” (Juhász 2001, 10). Ehhez a tágabb értelemben vett generációhoz sorolhatjuk még Lexit feleségével és fiával, valamint Gézit, illetve Sándor Temesvárott maradt lányát és annak családját. Noha a Monarchia államalakulatához ugyanúgy a nemzeti hibriditás fogalma kapcsolható, a birodalom kínált valamiféle modellt az azonosulásra: nyilvánvaló volt a korát meg- és túlélő egyének számára az egység illúziója, viszont a történelmi események szétziláló erői elől az emlékezet segítségével el lehetett menekülni. „[E]mlékeim mindig az én saját tudatomhoz tartoznak, el kell ismerni, hogy ez a hozzátartozás a mindenkor-enyémvalóság egyik példája, és mint ilyen éppoly eredeti és radikális jellegű, mint az, amelyik a köztem és a testem között lévő viszonyt meghatározza. Ebben az értelemben az emlékezet döntő módon hozzájárul a személyes identitáshoz, olyannyira, hogy Locke egyenesen a személyes identitás legfontosabb ismertetőjegyének tartotta” (Ricoeur 1999, 55). Az emlékek általi újra és újra megtörténő felismerése önmagunknak többször is kimondatik a regényben.² Alapvető különbség tehát a Trianon után élő szereplők-nél az emlékezettől való elszakíthatatlanság, a múltbéli történetek felidézése sokszor nagyobb jelentőségre tesz szert, mint a ténylegesen átélt esemény. Az egyes utazások esetében nem véletlen, hogy a különböző

2 Például egy helyütt: „Egy pillanatra az a súlyos, kibírhatatlan érzésed támad, hogy mindazt, amire emlékezni vélsz, csak kitálalod, mert nem emlékszel, egyre s mindenkorra elfelejtetted önmagadat” (Juhász 2001, 50).

generációk tapasztalata gyökeresen eltér: míg az idősebbek egy-egy látogatásnál „keresztül-kasul bebarangolták beszélgetéseik során az elmúlt ötven esztendőt” (Juhász 2001, 48), addig a fiatalok számára csupán a jelen adott minden idegenségével, a tényleges térbeli felfedezés, mely megtagad minden érzelmi többletet. „A határhelyzet földrajzi tartalmainak helyére a nyelvi, vallási és kulturális hovatartozás tudata kerül. Az új jelentés az azonosságtudat bizonyosságának, biztonságának és egyben elbizonytalanodásának forrása is lehet” (Thomka 2009, 7). Thomka Beáta értelmezése, mely a nemzeti kultúrát teljes heterogenitásban kezeli, teljes mértékben relevánsnak tűnik, ismerve a térség mindenkoron többnemzetiségű összetételét: a nemzetek ilyen nemű felépítettsége talán sosem volt kérdéses, csupán ennek elismerése és a fogalom ártékelése váratott magára. A regény szereplőinek többségénél a kisebbségi sorsra jutás, az idegenné válás nem akaratlagos aktusokhoz kötődik: ugyanazon a helyen maradván idegen hatalmak döntenek a határok módosításáról, s akik az utazó szerepébe kerülnek, legtöbbször elhurcoltatnak, vagy a háborúk vihára sodorja el őket az otthonuktól távolra. Ebben az esetben tehát különösen fontos, hogy a nemzeti hagyományt ne országhatárok mentén képzeljük el, ám a *Határregényben* az új helyzetek konstruálta új jelentések minden esetben az azonosságtudat elbizonytalanodásához vezetnek. A nyelvi hovatartozás általi stabilitás lehetőségét a többféleképpen leírt nevek mutatják, vagy az utcák régi és újabb megnevezéseinek említése. A szereplők, a területet uraló hatalomtól függően, alkalmazkodni kényszerültek a különféle szabályokhoz, melyek az egyik pillanatban még lehetővé tették egy adott nyelv használatát, míg a következőben tiltották azt. Ennek legnagyobb elszenvetője a regényben Patarcsics Miklós: ugyan szerb családba született, ám az iskoláztatása folytán olyannyira erőteljes kapcsolatba került a magyar nyelvvel, hogy végül már „úgy érezte, ha egyetlenegyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az maga lenne a révbe jutás, minden földi jónál nagyobb gazdagság” (Juhász 2001, 51). Ám Miklós „soha életében nem tudta felszámolni belső bizonytalanságát” (Uo. 40): a háborúk, totalitárius rezsimok vasökle szétmorzsolta az azonosságtudat lehetséges új jelentéseit, lehetlenné téve az identitás ezekben való meghonosodását.

Az idősebb Patarcsics testvér különbözik a regény többi karakterétől, kiknek identitása nem annyira kulturális regiszterekhez kapcsolódik,³ mint inkább megmarad a tereknél: nem országok által határolt területekre kell gondolni, sokkal inkább azokra a konkrét helyekre, melyekben mindennapjaikat élik. „Miközben a lélek hasztalan kísérletezik azzal, hogy az idegen enteriőr térformáját felvegye, a térelemekkel – amelyekhez emlékek fűzik – hasonulásra, azonosulásra is képes. Az emlékezés egy sajátos egzisztenciális jellegű téridentifikáció formájának bizonyul” (Faragó 2005, 10). A már említett kiemelt fontosságú emlékezés a Trianon után élő szereplőknél minden esetben a terekhez kapcsolódik, s az ismerőség–idegenség, otthonosság–otthonalanság dialektikájában rajzolódik ki: az identitásnak az otthonos enteriőr ismerős elemeiben kellene megcsillanni, ám a gyors történelmi változásokkal párhuzamosan a terek is hihetetlen iramban módosulnak, s „nem lehet büntetlenül örökösen újrakezdeni. Az ember sohasem tanul meg tájékozódni. Egy-egy mikroközösségben való tájékozódás híján viszont az ember örökké gyökértelen marad. A gyökértelenség pedig értékek híján nem más, mint vegetálás, még ha, tegyük fel, a jóléti társadalmak fogyasztói vegetálásáról van szó, akkor is az: éldöglődés” (Juhász 1993, 143). Így a karakterek közül mindenki, tehát a szülőföldjükön maradtak, s a távozásra kényszerülők is feladják a tényleges otthon reményét, mindenhol csupán az átmenetiséget tudják megélni. Patarcsics Jánost Pozsonyba kerülve élete végéig a honvágy kínozza, ám sehova sem mehetett, főleg nem haza, „Szabadkára, mert az a Szabadka, ahová ő vágyik, nem létezik többé, még a neve is eltöröltetett, csak rá kell nézni a térképre” (Juhász 2001, 31). Szlovákiát sosem élte meg valódi hazájaként, ám ő maga is kétségbe esett, amikor a város az ismerős emberek eltűnésével, a nevek lecserélésével elkezdett átalakulni: az önazonosság hajszálgökörei még a másodlagos, idegenséggel átszőtt otthonosság elvesztésekor is elszáradnak.

Az ismerős városok, helyek fontosságát mutatja a regényben, hogy az emlékezetben tárolt történetek is mind ezekhez kapcsolódnak. Ám az őket felépítő megszokott jelkombinációk folyamatos felbomlásának következtében a terek elveszítik a kívülről történő megerősítés erejét, s belülről tevődnek át: a szereplők a biztos pontokért való sóvárgásukban a folyamatosan elmesélt múltbéli történetekkel bebalzsamozzák és

3 Természetesen nem hunyhatunk szemet a tény fölött, hogy szinte minden szereplőhöz hozzárendelődik a kultúra valamely vonása: leginkább az olvasás, ám kiemelendő még az írás és zeneszerzés is. Mindamellett, hogy ezek a momentumok kiemelten fontosak, véleményem szerint a kollektív identitás szempontjából nem elsődlegesek.

kisajátítják, statikussá teszik őket, védelmet nyújtva ezzel a változással szemben. Olyan belső maggá válnak, melyet többször körbe lehet járni, és mindig véghezvinni az önmege erősítés aktusát. Ám az ilyen belsővé tett terekből nyert identitás elkerülhetetlenül gyenge lábakon áll: Ila „[ö]tvenhét éven át mesélt Szegedről, ahogy öregedett, ahogy távolodott emléke az időben, annál gyakrabban és hosszadalmasabban” (Juhász 2001, 57), ám amikor hosszú idő után fia visszavitte szülővárosába, szembesülve az azóta bekövetkezett hatalmas léptékű változásokkal, soha többé nem beszélt róla. Az identitás „déli bábos megkonstruáltságával” való szembesülés megöli ezeket a történeteket. A nemzet hagyományos narratívái helyébe tehát a locusokhoz kötött narratívák kerülnek, ám ez utóbbiak minden esetben az ismerős jelkombinációk széthullásával való szembesüléstől óvnak meg, azaz a rész veszi át az egész széthullásával való szembenézést elhárító funkciót. Fontos azonban hozzátennünk, hogy a regényben minden utólagos szembesülés kudarcélmény. Ez tapasztalható a régóta egymással nem találkozó személyek esetében is: „Sándor nagyon szerette volna még egyszer életében viszontlátni Szabadkán élő húgait, de tizenvalahány évet kellett várnia, hogy útlevelet kaphasson. Gitta e látogatást kerek tíz évvel megelőzően meghalt, így Sándor már csak Ilával találkozhatott. Még félig-meddig gyerekfejjel is borzasztónak látszott a két testvér találkozás” (Juhász 2001, 86). Az elutazó szerepébe kényszerült egyének, hacsak nem életük végéig kénytelenek távol maradni a hazájuktól, évtizedekig nem láthatják újra szülőföldjüket és családtagjaikat, s „a hazavettetés elhagyásával az újraindulás, az új közeledés, az újralátás lehetőségétől is megfosztatnak s a viszontlátással együtt az újrainterpretálás lehetőségétől is. Az út-jellegű értésformák így nem aknázhatják ki az újraélt miliő felidéző, viszonyító aspektusait, az ismerősség jelentésköreit, a változó és változatlan érzékelésének élményét” (Faragó 2005, 20). Vagy ha hosszú idő múltán meg is adatik nekik a visszatérés lehetősége, a két különböző kulturális és lokális színtér eltávolodása sokszoros tükröződésben helyezi el az egyén kollektív identitását, mely, az újbóli talajvesztés elkerülése végett, kénytelen visszamenekülni a távoli emlékek birodalmába. Az idegenség sokszor a képek, képszerűség formáiban találja meg kifejeződésének lehetőségét: „Pozsony számára ezt a rajzolt kaput jelentette, s ekkor döbrent rá, hogy a megotthonosodás küzdelmes éveiben intíme magát is rajzoltnak, nem pedig valóságosnak érezte, apró karcolásnak egy rajzolt levelezőlap vonalainak együttesében” (Juhász 2001, 45). Mindez több ízben a családi élet intímabb világát is jellemzi, hisz például Emi egy nyaraláson készült családi fotóra bukkanva tudja csak átérezni azt a fajta bensőségességet, mely a valóságban nem adatott meg számukra. Az idegenség képszerű formákkal való összekapcsolása Juhász Erzsébet egy másik művében, a *Gyöngyhalászkok* című elbeszéléskötetében is jellemző.

Idegenné jelenülve

„Fogalmaztam úgy is, hogy tősgyökeres idegenek vagyunk születésünk és életünk helyszínén. Pedig csak arról volt szó, hogy nem éreztem eléggé a magam gyökereit, s amit éreztem, az elégedetlenné tett, örökös hiányérzetekkel telivé” (Juhász 1993, 144). A regényben szerepeltetett fiatalabb generációról szólva már utaltam a kollektív identitás pluralizálódására: Emiék beleszületnek azokba a történelmi viszonyokba, amelyekben már eleve nem volt adott az a fölérendelt szimbolikus közösség, melyhez az emlékezés bármilyen szintén megerősítésért folyamodhatott volna. A Monarchia álegysége helyett Közép-Európában vagyunk, abban a Jugoszláviában, amelyben a háború kitörésével végleg nyilvánvalóvá vált a „testvériség-egység” hamissága. Noha bizonyosan kitekintés a dolgozat *Határregényre* irányuló szűkebb vizsgálatából, fontosnak találom, hogy utaljak Juhász Erzsébet *Tükröképek labirintusa* című kötetére, melyben a szerző arra keresi a választ, hogy létezhetett-e a számtalan különbség ellenére, „egy sajátosan monarchikus jellegű kultúra is” (Juhász 1996, 9). Az igenlő válasz, mely több irodalmi mű vizsgálatán keresztül születik meg, utal továbbá egy olyan közép-európai kultúrára is, mely nem csupán a birodalom utáni nosztalgiaiban merül ki: „Ha létezett valaha a Monarchia államalakulatának keretében közép-európai kultúra, az semmiképp sem jelenthetett értékítéletet, de alapvetően kifejezett egy önmeghatározást és orientációt” (Juhász 1993, 108). Leginkább esszéiben fejti ki, hogy a kisebbségi sorsba került, jelen esetben kiemelten vajdasági orientáció szempontjából a legcélszerűbb látószögnek a közép-európai tartja a társadalmi és kulturális gyökerek, valamint a térség többnemzetiségű mivolta miatt. Ám hozzáteszi, hogy „a tényleges

közép-európaiság egészséges és nem reszketeg és önféltő nemzeti tudatot feltételez, alaposabb történeti és önismereti tudást, mint amilyen a térség kisebbségei, de többségi nemzetei is jószerével rendelkeznek” (Juhász 1993, 107). A sorvadó nemzettudattal elsősorban a már korábban is emlegetett folytonos változást hozza összefüggésbe, s így nem lehet találóból a gyökértelenséggel, hagyománytalansággal, átmenetiséggel fémjelzett telepmetafora, hisz „ami mögöttünk van, nem tudott azzá patinásodni-erjedni, hogy múltnak neveztesse. Telepen élni az is, ha minket nem telepítenek át vagy ki két-három emberöltő leforgása alatt sem máshová, hanem maradunk a helyünkön, ám körülöttünk szinte évente, de legalább tíz-húsz évenként vagy ötvenévente a környezetünkben élők túlnyomó többségét kitelepítik vagy maguk települnek ki, helyükbe, sőt házaikba viszont mások települnek vagy másokat telepítenek” (Juhász 1993, 134). Erre a kitérőre azért volt szükség, mert a *Határregényre* is vonatkoztatható: Emiék már csak szóban hallanak az elhurcolt családtagokról, levelek alapján alakítják ki képüket a távolban élő rokonokról. Számukra kezdetül csak a szülőföld volt adott, ám a haza nem: Jugoszláviával kapcsolatban erre a felismerésre a délszláv háború juttatja, míg a „messzi másik” (Juhász 2001, 16) Magyarország, mely csupán a szülők és nagyszülők elbeszéléseiből, a rádióban hallottakból épült fel, az oda való eljutáskor „[a]nyanyelvél-ményként valósággá vált, minden más téren idegen, valószerűtlen maradt” (Juhász 2001, 16). Az emlékek, melyek a Trianon után élő szereplőknél mankóval szolgálnak a kollektív identitás számára, mely ezáltal a múltba is zárja magát a talajvesztettség érzése elől, a délszláv háborúk idején már semmit sem jelentenek. Emi, akit az *Esti följegyzések* ismeretében bizonyos szinten egy szerzői alteregóként is felfoghatunk, baráti körének köszönhetően képes gyermekkori önmagává válni, ám a háború kitörésével ezek az ismerősök is eltűnnek, vagy ha épp felbukkantak, „[ú]gy tettek, mintha kihullott volna a tudatukból egy egész korszak, a múltjuk, az emlékeztük, addig megélt életük egésze” (Juhász 2001, 13). Az emlékek megelevenedésére nagyon kevés példát találunk a fiatalabb generáció esetében, ők legtöbbször nem konkrét történeteket, hanem az ezekhez kapcsolódó kaotikus hanghatásokat idézik meg: a múlt felidézése nem annyira a jelentől való menekülést teszi lehetővé, sokkal inkább a hazátlansággal való szembenézést, s annak elfogadását, hogy „hiába menekülne bárhová is, neki az a sorsa, hogy itt, a szülőföldjén élje végig mindazt, ami ráméretett” (Juhász 2001, 18). Ricoeur írja egyik munkájában, miszerint „[n]incs emlékezettel rendelkező lét, amely ne lenne egyben jövőre irányuló lét is” (Ricoeur 1999, 60), ám a pluralizálódott identitással kapcsolatban már utaltam a Nora-féle „lieu de mémoire-okra”, az emlékezet képességének olyan értelemben vett elvesztésére, mely biztosította az egyén közösségi sorshoz való kapcsolódását, s az ezáltal bekövetkezett múlt helyébe lépő jövő általi legitimáció lehetőségére. Emiék esetében a hiányok és az örökös idegenség miatt dekonstruálódott identitás nem tud gyökeret verni az emlékhelyekben, elvetve ezzel a jövőtudat lehetőségét is. Mindez ki is mondatik a műben: „Az a különbség kettőnk között, hogy Borónak van jövőtudata, nekem meg nincs, nem is volt soha. Ahogy hazám se igazából, csak szülőföldem. S mindez jobban összefügg, mint ahogy át merem gondolni” (Juhász 2001, 16). Kulcsfontosságú része ez a műnek, hisz a stabil identitás előfeltételez egy külső és belső állandóságot azoknak a szétszóródott emléktöredékeknek a segítségével, melyek közt az emlékezés tud átjárást biztosítani. Elveszik a feljebbvaló közösség védelme, s a háború okozta széthullásban, mely itt is többek közt az ismerős tér folyamatos újraíródásával hozható összefüggésbe, az emlékezet képtelen megadni új táptalaját. A karakterek a jelen vákuumába záródnak, identitásuk légüres térben lebeg. Nem véletlen, hogy az idősebb generáció bezáró jellegű tereiről szóló álmokat olyanok váltják fel, melyek az elmagányosodásra utalnak: „egyszeriben minden különösebb megrendültség nélkül megállapította: annyira egyedül van, hogy már álmaiban sem képes együtt lenni senkivel” (Juhász 2001, 12). A tényleges közösségek helyett csupán az egyes individuumokból álló pseudo-közösségekről beszélhetünk, melyek a megváltozott társadalmi, történelmi viszonyok közepette magányosan képtelenek bekapcsolódni azokba a nagy narratívákba, melyek a múltból a jövőbe való átjárást biztosították. Ezeknek a narratíváknak a leépülésében ragadható meg az emlékekhez való viszonyulás különbözősége a Trianon után élőkénél, illetve a délszláv háborút megtapasztaló generációnál. Az utóbbira tehát a múlttal való határozott szakítás jellemző: „nem tartott fenn úgyszólván semmilyen kapcsolatot a családjával, mint aki hallani sem akar többé se Temesvárról, se Romániáról, se a tulajdon gyerekkoráról, noha Sándor, az apja, a szabadkai rokonok meglátogatása idején még élt” (Juhász 2001, 84).

Összefoglalásként tehát kiemelhetjük, hogy a stabil kollektív identitás létrejötte mindkét esetben akadályokba ütközik, ám a Trianon után élőknél ennek látszata megvalósul, míg a délszláv háborút megtapasztaló generációt emlékei, illetve ezeknek elvesztése a hazátlansággal való szembenézésre kényszeríti. Mindez azzal magyarázható, hogy a Monarchiát megtapasztaló egyéneknek képviseltette volt egy azonosságot ígérő felsőbb közösség, a külső világ látszólagos állandósága, melyhez visszatérhetett az emlékezet, mely nemcsak időbeli kategória, hisz az ismerősséget legtöbbször térbeli formákhoz, megszokott helyekhez (is) köti. Ám a birodalom felbomlásával, a történelmi viharok sodrában a múlt felelevenítése menekülési és védelmi útvonallá válik, mely a téridentifikáció elemeit nem engedi szétzilálni a háborúkkal szemben. A külső helyek a hozzájuk kapcsolódó történetek folytán belső, statikus önmegerősítő terekké válnak, lehetővé téve ezzel egy erősen múltból merítő identitás létrejöttét, mely az új viszonyok közepette nem egy tényleges stabil önazonosságot eredményez, csupán gyenge fogódzó a talajvesztés időszakaiban. A fiatal generáció számára a délszláv háború kitörésével nyilvánvalóvá válik a hangoztatott egység hamissága, így az emlékezet elveszíti talaját, s a folytonosan újraíródó jelentések miatt nem tudja megtalálni új éltető közegét; a múlt általi legitimáció nem adhatja át helyét a jövő általi önigazolásnak. A jelen vákuumába ragadt karakterek szembenéznek tősgyökeres idegenségükkel.

Irodalom

- Bori Imre. 1998. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. 236–239. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Faragó Kornélia. 2001. Utószó = Juhász Erzsébet: *Határregény*. 95–100. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Faragó Kornélia. 2005. *Kultúrák és narratívák*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Gyáni Gábor. 2014. *Kollektív emlékezet vagy történetírás?*
<http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/7843-gyani-gabor-kollektiv-emlekezet-vagy-toertenetiras> (2015. nov. 8.)
- Hall, Stuart. 1992. *A kulturális identitásról*. Ford. Farkas Krisztina és John Éva.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/multikulturalizmus/pages/005_a_kulturalis_identitasrol.htm (2015. nov. 8.)
- Harkai Vass Éva. 2001. *Az újvidéki villamostól a bécsi expresszig*.
http://adattar.vmmi.org/cikkek/16937/hid_2001_11-12_23_harkai.pdf (2015. nov. 8.)
- Hózsá Éva. 2001. *A reprodukálhatóság értékei (a közép-európai utakon)*.
<http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/63/hozsa.html> (2015. nov. 8.)
- Juhász Erzsébet. 1993. *Esti följegyzések*. Újvidék: JMT, Forum Könyvkiadó.
- Juhász Erzsébet. 1996. *Tükröképek labirintusa*. 9–10. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Juhász Erzsébet. 2001. *Határregény*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Nora, Pierre. 2003. Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. Ford. K. Horváth Zsolt.
Múlt és jövő (4): 3–16. (Újraközlés)
http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/476/ (2015. nov. 8.)
- Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. Thomka Beáta. 51–67. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Sági Varga Kinga. 2015. A válság mentális és kulturális terei Juhász Erzsébet prózájában. *Híd* (2): 84–93.
- Thomka Beáta. 2009. *Déli témák*. 7–34. Zenta: zEtna.

A LÁTHATATLAN LÁTTATÁSA

A Rammstein dalszövegeinek lélektani értelmezése

„Kann man Herzen brechen?
Können Herzen sprechen?
Kann man Herzen quälen?
Kann man Herzen stehlen?”¹

Az „új német keménység” zenei irányzat egyik emblematisz „rock band”-jéről, a Rammsteinről alapítása óta inkább hideg, mint meleg az, ami elhangzott. Polgárpukkasztó modorával, éles vádjával, melyeket „haladó világunk” képmutatása ellen szegez, méltán vívta ki helyét a zenekultúrában. E jégvirágos német „romantikán” s éles radikalizmuson túlmutatva fel kellene fedoznunk az együttes által létrehozott művészetfelfogás mélységeit. E munka kizárólag a Rammstein zeneszövegeinek jelentéstartalmi és lélektani vizsgálatát tűzte ki célul. Az eddig megjelent szövegeket nyitott eszként értelmezi, nem időrendi sorrendben halad. A Rammstein mint „idegen anyag” ékelődik be zenekultúránk testébe, hiszen az együttes – dacolva a jelenlegi trenddel – német nyelven indult világkörülívé sikeredett útjára.

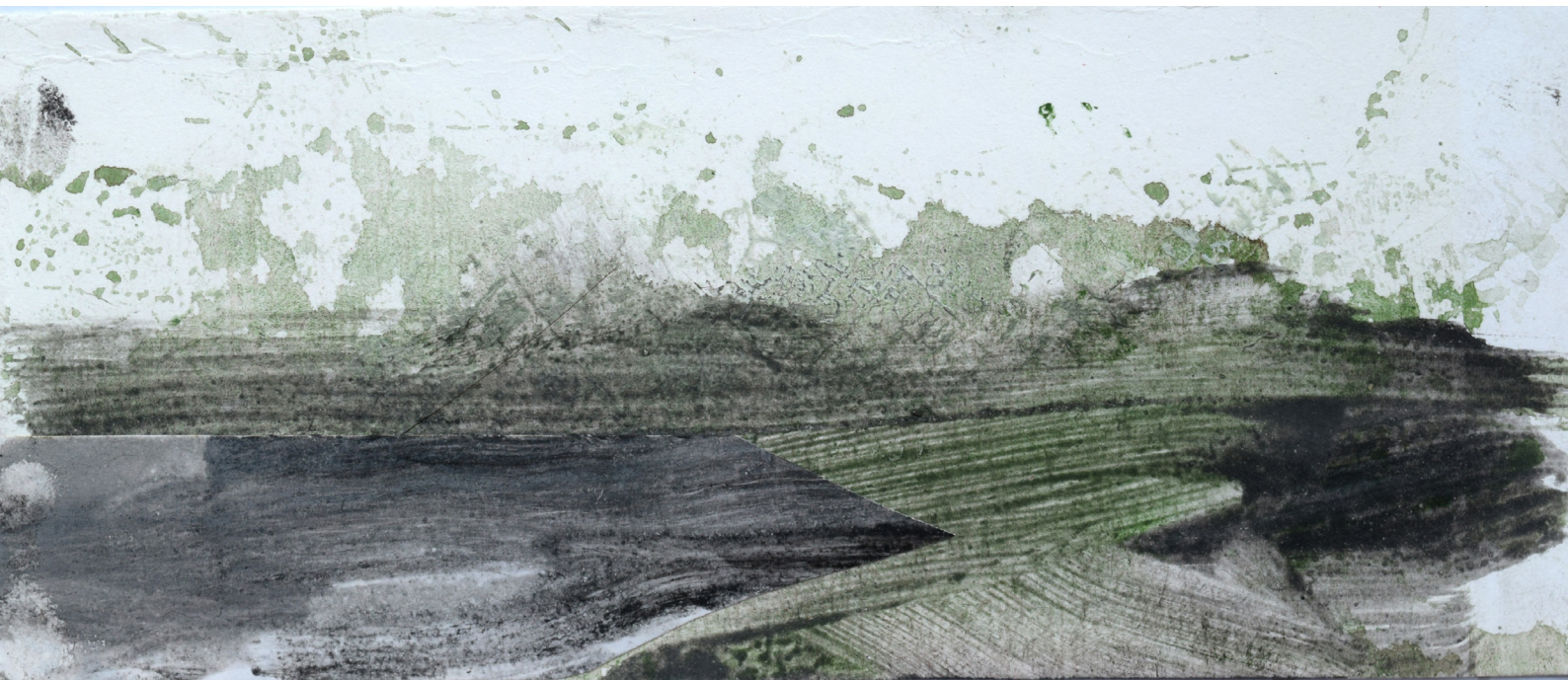
Mindenekelőtt leszögezendő, hogy e zeneszövegeknek nem pusztán lélektani vetületével, hanem társadalomkritikai jellegével is foglalkozni kell, hiszen sok esetben a társadalom generálta atrocitások visszaható jellegűek (Koković 2000, 25).

A *Donaukinder* című szövegben találhatjuk meg talán az első fontos csomópontot. A „Donauquell dein Aderlass / Wo Trost und Leid zerfließen / nichts gutes liegt verborgen nass / in deinen feuchten Wiesen” („Duna, forrása érvágása, hol vígasz s bánat foly szerteszét, nem terül semmi jó el nedves, nyirkos rétjeiden”) sorokban megtörténik a statikus tér kirajzolása. Egy katasztrófa sújtotta táj sziluettjei körvonalazódnak. Továbbá megfogalmazódik a titok, s ezzel egyben egy előtörténet is, mert senki sem tudja, mi történt itt („Keiner weiß was hier geschah”). Az állapotrajz kirajzolódása után a refrén a „Wo sind die Kinder / Niemand weiß was hier geschehen / Keiner hat etwas gesehen / Wo sind die Kinder” sorai magát a problémát vetítik elénk, viszont fontosnak tartom magának a folyónak az értelmezését is. A folyó egy létszint határa jelölőjének is tekinthető, melynek egyik oldala az itt-et, a jelenlevőséget, míg túloldala egy nem evilági zónát, egy másik léteret jelenít meg (Samu 2014, 145–162). Ez egy igencsak problematikus helyzetet vetít elénk, a gyermek mint magát a jövőt megjelenítő minőségkomplexum (Boeree 2006, 9–11) túlcúszott egy határon. Labilissá válhat ezzel akár maga a lét is, s az örökké ismétlődő refrén egyfajta segélykiáltásnak is minősíthető: hová lettek gyermekeink? A gyermek fontos helyet foglal el e gondolatkörben, hiszen ha *Engel* című szövegüket vesszük górcső alá, ott is megjelenik az angyal szerepköre a gyermek jelentésegészébe ágyazva (Jung 1974). Fontos felfigyelni ez angyal-képzet problematizáltságára. „Wer zu Lebzeit gut auf Erden / Wird nach dem Tod ein Engel werden” („Ha éltedben jó vagy a Földön, haláloed után angyal leszel”). E sorokban talán még nem érzékeljük, de a visszatérő refrén annál inkább választ ad e problémára, hiszen Isten tudja, nem akarok angyal lenni („Gott weiß, ich will kein Engel sein”). Ismét visszatértünk a gyermek képzetéhez (akár gondolhatunk itt a hivatalos videóklipben megjelenő angyalalakokra, akiknek szerepét kisgyermkekkel játsztatják el). Tehát a gyermek képzeete válik problematikusá. A gyermek úgymond lebegtetett tartományban történő érzékeltetése nem állandó, a *Halleluja* című szövegben már kibillen e megfoghatatlan állapotából, s elkezd lassan csúszni a szexualitás

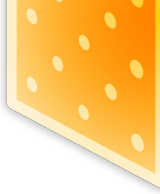
1 A mottó magyar fordítása: Tudnak-e megtörni szívek? / Tudnak-e beszélni? / tudjuk-e kínozni, / ellopni őket?
(A német–magyar fordításokat Pálista Zsolt lektorálta.)

irányába. Itt már nem beszélhetünk nonfiguratív gyermekképről, mint a *Donaukinder*ben, vagy egy már testet öltött, de még valamitől (szülői felügyelettől vagy a kontextusnak megfelelően fogalmazva isteni hatalomtól) függő figuráról, mint az *Engel*ben. Az itt megjelenő alak már ki van téve különféle atrocitásoknak, s a szakrális hatalom, ami még az előbbiekből egy nonfigurális zónában rejtőző jelenlét volt, itt mintha földre lépett és besározódott volna. Ez a minőség már csak képletesen hordozza az előbbi szent minőség vonásait: „Er ist Fromm und sehr sensibel ... an seiner Wand ein Bild des Herrn ... er liebt die Knaben aus dem Chor ... Sie halten ihre Seelen rein ... ein Bild des Herrn ... dreht es langsam um ... die Sünde Nistet überm Bein ... so muss es seinen Nächsten lieben ... nimmt er die Jungen ins Gebet ... und weiß, was nächstenliebe ist ... Dreh dich langsam um ... dreh dich um“ („Ő vallásos ám igen érzékeny, falán az Úrról lóg kép ... szereti a suhancokat a kórusból, kik tisztán tartják lelküket ... az éjjelijén elfordítja az Úr képét ... a bűn lábai közé fészkel... így kell szeretnie ki hozzá legközelebb van ... Befoglalja imáiba a fiúkat ... tudja mi az emberszeretet ... fordulj lassan meg, fordulj meg!”). Ebből is tisztán látszik az a polgárpukkasztó modor, mellyel a Rammstein kivívta a nyárspolgárok nemtetszését. Fontos felfigyelnünk a minőségi transzfigurációkra. A szövegekben manifesztálódó képzetrendszerek a realitás szférája felé haladva devalvációs folyamatokon mennek át. A Duna túlsópartján megsejtett testetlen tartalomnak pusztán csak sziluettjei bomlanak ki az Engel szövegében, amely tartalom sötét aspektusával kerülünk szembe a *Hallelujában*. Leszögezhetjük, a képzetek devalvációs folyamatának nem feltétlenül kell testi romlást, külalaki rútságot jelentenie, e kontextusban az erkölcsi romlás a meghatározó. Egy nonfigurális zónától, a folyón túl megsejtett valamitől halad egy mitikus, angyali minőség megjelenése felé, ahonnan a minőségek földre lépésekor bekövetkezik az elkerülhetetlen: emberré válnak. Az angyal elveszti minden szakralitását, egy passzív elszenvedőként korporálódik, míg az Úr képze, mely egy mindent átfogó jelenlét-séggként öltött testet a *Donaukinder*ben, egy pedofil pap képévé, illetve egy falon lógó képpé devalválódik. A munkához fontos alapot jelenthet méltán híressé vált zeneszámuk, a *Mein Herz Brennt* szövegének az értelmezése is. Az együttes művészetfelfogásában, annak minden vad sivársága ellenére is, könnyen észrevehetőek különféle mitikus tartalmak. Akár gondolhatunk itt a démonokra, szellemekre, fekete tündérekre („Dämonen, Geister, schwarze Feen“), akik éjszaka jönnek elő („Sie kommen zu euch in der Nacht“). A már annyiszor koptatott definíció itt is alkalmazható, miszerint a sötétség megjelenése a nem tudatos zóna manifesztálódását jelenti. Ebből a mitikus, tudat alatti zónából szakadnak fel e jelentéstartalmak. A néplélek értelmezése nem tartozik e munka fő céljai közé, mégis legalább egy valamire fel kell figyelniünk. Akár az Oomph együttes *Sandmann* című zeneszáma, akár az előbbi *Mein Herz Brennt*re gondolunk, a kontextust fontos kiemelni, hiszen a cselekményeknek, ahogyan arra a zeneszámok videóklipjei utalnak, a 30-as évek Németországa ad keretet. E sokszor előtűnő keret könnyen gyanúra adhat okot: mi történt itt? Mi az a törés, mely minduntalan előtör, a nyomor, a magárahagyottság s a gyermeki magatehetetlenség stigmáit viselve?

A gyermek a *Mein Herz Brennt*ben is megjelenő korporáció. A „Drága gyermekek figyelmezzetek, én vagyok a hang a párnából” sorokban ismét fel kell figyelni az alvás állapotára. Ez nem pusztán „mágikus alvás”, csipkerózsikaálom, inkább valaminek a szunnyadása. A gyermekek az alvás állapotában kapcsolatban állnak valami egészen nonfigurális tartalommal, de ez már nem az *Engel*ben megjelenő, szakrális hatalommal kapcsolatban álló gyermeki kép. Mintha már azokat az öreg gyermekeket látnánk, akik majd a *Mutter* klipjében szólalnak meg. Mintha e gyermekeknek itt pusztán csak a korpusza lenne az, ami a gyermeki léthez köti őket, s erkölcsi, lelki állapotukban már nem a tisztaság az uralkodó, s nem is a természetes ösztönösség. E gyermekek már kapcsolatban állnak bizonyos transzcendentált tudat alatti zónákkal: „Dämonen, Geister, schwarze Feen“ (Jung 2000, 7. fejezet). Mintha itt egy igen mély sebbre bukkannánk. Akár a Stahlmannt, az Oomph-ot, a Rammsteint, az Aspot vesszük górcső alá, megállapítható e lelki törés, mely, ha testet ölt, minduntalan felölti a 30-as évek kontextusát. Fontosnak tartom e művészetfelfogás mélyebb értelmezését. A *Los* című szövegben kiemelendő az énkötési folyamat: „Mi névtelenek voltunk, daltalanok, sosem voltunk szótlanak igazán” („Wir waren namenlos und ohne Lieder, recht wortlos waren wir nie wieder“), s mintha e dallamtalanság, szótlanság egyben öndefiníáló aktus lenne. Önmeghatározás, bár ez nem tekinthető perszifikált énmeghatározási aktusnak, hiszen itt az egyén feladja egyéni voltát, s

eggyé válik a tömeggel. Erre a későbbiekben jó példát láthatunk az *Ich Will* című szövegben. Visszatérve a *Loshoz*, kihangsúlyozandó a kifosztottság érzete. E szövegben gyakorta előtérbe kerülnek a reményvesztettség (*Hoffnungslos*), az értelmetlenség (*Verständnislos*), az Istennélküliség (*Gottlos*) szöveghelyei. A kifosztottság létérzése különösen hangsúlyos e művészetfelfogásban, hiszen több helyütt is megjelenik a Rammstein dalszövegeiben. A kifosztottság párhuzamba állítható akár egy létből való kifordítottsággal is. Az önkép újraalkotási folyamataira kitűnő példával szolgálhatnak azok a szövegek, melyekben a gép s az ember találkozásából kialakul a gépmember alakja. Akár az *Eisenmann* című szövegükben felbukkanó „Käfige für Mensch und Tiere, Panzer, Ketten und Maschinen, Nägel, Schrauben und Turbinen, Brückenpfeile, Eisenbahn. Ja, ich bin ein Eisenmann“ sorokra is gondolhatunk, ahol az én meghatározása e tárgyakban valósul meg: harckocsi, lánc, szeg, csavar, turbina, hídpillér, vasút. A gépmember komplex szerkezetet alkot. Az ember a gép által tudja meghaladni önmagát, s a gépmember alakzatában az ember egy ember feletti képzetben születik újjá. A *Benzin* című szövegben az „Es fließt durch meine Vene, es schläft in meinen Tränen, es läuft mir aus den Ohren, Herz und Nieren sind Motoren“ sorokban ismét kirajzolódik a gépmember képe, akinek a benzin átfolyik a testén, s a szíve és a veséi motorként dolgoznak, s ezáltal a test, az ember képe ismét túlnő saját magán. Tehát fontos leszögezni, hogy a *Losban* érzékelhető mindenből kiesettség egy új identifikációs aktust indít el, melynek lecsapódásakor kialakul a gépmember, a szuperember alakja, aki már nagyobb önmagánál.

A *Los* kapcsán fontos még megemlíteni a célzatos jelentéstartalmat. Akár gondolva itt cenzúrázva lesz („Das wird zensiert“), kár a hangokért („Schade um die Noten“), szemérmetlen („So schamlos“), ezt be kell tiltani („Das gehört verboten“) kijelentésekre, vagy a sorokban meghúzódó öniróniára, mely egy idő után már maró gúnyba csap át.

Ich Will című szövegük nem pusztán jelentéstartalmát tekintve tűnik ki többi alkotásuk közül, hanem rocktörténeti szempontból is lényeges. A „Bizalmatokat akarom, hiteteket, pillantásokat, szívveréseket akarom kontrolálni, hangotokat hallani” sorokban megtörténik az interpretátor személyének kiemelkedése, melynek oka a közönségnek, azaz a tömegnek való alárendelődés. Ennek az állapotnak a létrejötte után elindul maga a dialógus, mely dekonstruálja a létrejött szituációt. Fontos kiemelni a tömeg szerepét, mivel nem pusztán passzív résztvevőként van jelen. A tömeg s a felülemelkedett egyén között létrejön egy dialogikus kapcsolat: „Könnt ihr mich hören? / Wir hören dich! / Könnt ihr mich sehen? / Wir sehen dich!“. A sorokban létrejövő dialógus dekonstruálja a létrehozott alá-fölé rendelt szituációt, azaz létrehoz egy kommunikációs csatornát. E szintek folytonos artikulálódása során az önmagukon túlnőtt képzetek átcsúsznak egy másik érzékelési tartományba, s ezáltal a szereplők kihullnak saját szerepükből, s mind a kérdező, mind a kérdésre felelő perszifikálódott tömegképzet (tehát az aktus során egy emberré olvadt tömeg) egy teljesen új, önmagán túlnőtt óriásként lesz majd érzékelhető.

Mutter című zeneszámuk szövegének értelmezése – mely egyben e munka záróakkordja – igen fontos lehet az öreg gyermek megjelenését illetően. Akár azt is mondhatnánk, a gyermekkép mint a jövő képe itt egy szerepkiesésen megy át, tehát a jövőt, a megmaradást képező szimbólumként megmarad ugyan, bár minőségi változáson esik át. E jelenség könnyen lehet egy társadalmi jelenség művészi interpretációja is, ám itt az interpretátor meghaladja a szerepét. A gyermek gyermekiségének kizárásával létrejön egy alapvetően bizonytalan létállapot. Gyermekek bár vannak, a jövő vonatkozásában kérdésessé válik a szerepük. Akár a vén gyermekhad könnyei, melyeket egy ősz/fehér hajszára fűznek („Die Tränen greiser Kinderschar / ich zieh sie auf ein weißes Haar“) sorokban is egyértelmű példát találhatunk erre. Az anya alakja egy alárendelt elszenvedő szerepkörben jelentkezik, akár a *Mein Herz Brennt*-ben megjelenő apakép agresszióját (az anyával/női minőséggel szemben), akár a *Mutter*-ben megjelenő anyakép hiányát is vesszük példának („und wünsch mir, dass ich eine Mutter hatte“). S a már sokszor említett társadalomkritikai jellege itt, úgy tűnik, elszakad az eddigi értelmezési körtől, s egy mély korproblémát vetít elénk, mely nem mondható csak egy társadalmi rendszer kritikájának, de nem is feltétlenül kell annak lennie.

Irodalom

- Boeree, C. George. 2006. *Persönlichkeitsteorien. Carl Gustav Jung*.
http://www.social-psychology.de/do/PT_jung.pdf (2015. dec. 15.)
- Jung, Carl Gustav. 1974. *Föld és lélek – Az archaikus ember*. Ford. Linczényi Adorján. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Jung, Carl Gustav. 2000. *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Ford. Nagy Péter. Budapest: Európa Könyvkiadó. <http://vmek.oszk.hu/02000/02007/02007.pdf> (2015. dec. 26.)
- Koković, Dragan. 2000. Kultúra, szubkultúra, ellenkultúra. Ford. Zsoldos Zsaklina. *Symposion* 2000. tavasz–nyár: 25.
- Samu János Vilmos. 2014. Süsü a sárkány, A borzalmas fantázia pacifizálhatóságának veszélyes ábrándja. In *Tükör. konTEXTUS KÖNYVEK 8. Irodalom- és nyelvtudományi, pszicholingvisztikai, művészetelméleti és interdiszciplináris kutatások*, szerk. Csányi Erzsébet. 145–165. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.

A zeneszövegek internetes elérhetősége: <http://www.magistrix.de/lyrics/Rammstein/>

A világhálón fellelhető szabad fordítások forrása: <http://lyricstranslate.com/hu/rammstein-lyrics.html>

NEMZETI RADIKALIZMUS A VAJDASÁGI MAGYAR IFJÚSÁGI SZUBKULTÚRÁK KÖRÉBEN

A dolgozat célja, hogy rávilágítson a szélsőséges nacionalizmus és az ifjúsági szubkultúrák viszonyára, annak megnyilvánulási formáira a vajdasági magyar fiatalok körében az utóbbi 5-10 évben, szem előtt tartva az általánosabb társadalmi körülményeket is, amelyek e folyamatokhoz hozzájárulhatnak. A nemzeti radikális ellenkultúra egy viszonylag új jelenség, amely az elmúlt évtized folyamán nyert jelentősebb teret magának, nemcsak Magyarországon, hanem a környező országok politikai, társadalmi és kulturális porondján, valamint a kisebbségi magyarság köreiben egyaránt. Habár van politikai képviselője, Magyarország határain kívül inkább a hozzá tartozó társadalmi mozgalmak, internetes orgánumok, zenei irányzatok és rendezvények fejtik ki hatásukat – elsősorban a fiatalabb korosztályokra.

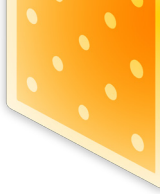
Célcsoportját és képviselőinek nagy részét tekintve, maga a nemzeti radikális ellenkultúra is ifjúsági jelenség. Ezenkívül szubkulturális is, a hozzá tartozó politikai pártok, társadalmi mozgalmak és zenei együttesek is komoly szubkulturális háttérrel bírnak. Ez különösen a skinhead szubkultúra, továbbá a hozzá szorosan kapcsolódó, nemzeti rock irányzathoz kötődő együtteseknél, és közönségük egy részénél a legszembetűnőbb. A nemzeti rock emellett, áthatva a többi alternatív szubkultúrát, egyéb határokat is viszonylagossá tesz, ezáltal közvetítve felénk a nemzeti radikalizmus eszméit – zenén és rendezvényeken keresztül.

A kutatás alapját elsősorban a hozzá fűződő oldalak, hírportálok és fórumok tartalma biztosította, némi sajtóvisszhanggal és a rendezvényeken lebonyolított megfigyeléssel is kiegészítve. Az elméleti háttérrel a nemzeti radikalizmusról, és egyéb, a szélsőjobboldalról és az ifjúsági szubkultúrákról készült tanulmányok képezik.

Nemzeti radikalizmus, szélsőjobboldal

Az elmúlt másfél évtizedben a mai magyar (szélső)jobboldal egyik meghatározó jelensége a nemzeti radikális ellenkultúra, melynek a kiterjedése, politikai, társadalmi és kulturális befolyása évről évre nőtt. Habár a nemzeti radikalizmus valamilyen formában a XIX. század végétől jelen volt a magyar politikai palettán, nemigen beszélhetünk ideológiai-történelmi folytonosságról, mivel annak képviselői közt jelentős eltérések voltak.

Eltérések, sőt egymásnak ellentmondó álláspontok manapság is fellelhetők az irányzat modern kori képviselői között, együtt mégis egy közös ellenkultúrát alkotnak. Még ha ideológiailag nem is teljesen homogén csoportosulásról van szó, a hozzá tartozó politikusok, értelmiségiek, művészek, mozgalmak és együttesek együttműködésének azonosak az alapjai: a jelenlegi társadalmi berendezés elítélése, és annak egy radikális, gyökeres megváltoztatására irányuló szándék, tevékenység. Általános jellemzőik közé sorolhatóak az euroszkepticizmus, konzervativizmus, erős etnikai nacionalizmus és patriotizmus, melyekhez gyakran csatlakozik revizionizmus és irredentizmus, emellett pedig fellelhető, változó alakban és intenzitással, antiszemitizmus és kifejezett roma- és egyéb kisebbségellenesség, idegengyűlölet is. Habár többségük egy keresztény és nemzeti Európában hisz, és a mozgalom összességére a keresztény hitvallás jellemző, nagy a változatosság a valláshoz való viszonyukban: a kereszténység pozitív vagy negatív megítélésétől, az újpogányságon keresztül (pl. sámánizmus, táltosok), a kettő különféle szinkretikus kombinációjáig sok minden fellelhető. A nemzeti radikalizmus kihangsúlyozza a szolidaritást a határon túli magyarokkal, támogatja függetlenségüket és autonómia-törekvéseiket. Ebből adódik, hogy befolyását és jelenlétét megpróbálja Magyarország határain túl is kiterjeszteni, amiben van is kisebb-nagyobb sikere a környező országokban.

A nemzeti radikalizmus eredményessége többek közt abban rejlik, hogy több módon is meg tudja szólítani az ifúságot. A mai magyar radikálisan jobboldali ifúságnak adva van a különféle szórakozási lehetőségek, rendezvények sokasága: koncertek, előadások, táborok, rovásírás, íjászat, lovaglás és egyebek elsajátítása, ami közé könnyen becsúsztathatóak politikai tartalmak is. Ez az ellenkultúra ifúsági, mivel fiatalok termelik és szervezik, és a kortársaik között népszerűsítik. Vannak könyvesboltjai, újságjai, hírportáljai, egyesületei, rádió- és tv-állomásai stb. Az interneten széles a kínálat, állandóan jelennek meg, változnak át és tűnnek el újabb egyesületek, csoportok. Revízió, hagyományőrzés, okkult áltudományosság, nemzeti kereszténység, környezetvédelem, rock zene és néptánc – a nemzeti radikalizmus szélsőségesen romantikus nacionalista ifúsági mozgalom, ahol az ártatlannak és jóindulatúnak tűnő ötletek keverednek a kritikátlan elfogultsággal és intoleranciával (Zsuppán 2006).

A szélsőjobboldal szerveződése többrétegű, és ez érvényes a nemzeti radikális ellenkultúrára is. Hatékonyasága abban is keresendő, hogy egyszerre több szintet be tud fedni az egymással együttműködő mozgalmak, szervezetek, pártok és zenei szubkultúrák által. Figyelembe kell venni, hogy a szélsőjobboldali gondolkodásmód máshogy jut kifejezésre az utcai skinheadek, a zenei együttesek, a harcias pártaktivisták, az egyetemisták és a különféle értelmiségiek körében. A szélsőjobboldali szervezetek egy részének pont a szubkulturális gyökerei és a társadalmi mozgalmi karakterének köszönhetően sikerül magához vonzania az ifúságot, míg a politikai környezet nem ritkán csak tovább erősíti ezt a vonzalmat (Juhász et al. 2012a, 6–7).

Tévedés a szélsőségeket elszigetelt szereplőkként elképzelni. Mikor a jobboldali szélsőségességet a szembevető erőszakosság szubkultúrájára és az erkölcsi ítéletre korlátozzuk, akkor annak csak a külső vonásainál maradunk, és mellőzzük a belső oldalát – a társadalmi struktúra jobboldali potenciálját (Kuljić 1999). A szélsőségesek gyakran a társadalom peremén vannak, és ők képviselik azt, amit a szélesebb közösség nem tud (vagy nem akar) képviselni. Ez különösen érvényes az erőszak alkalmazására. Az erőszakos szélsőségesek lehetnek azokon a széleken, melyeket a lakosság nem támogat az erőszak alkalmazása miatt, de össze lehetnek hangolva egy nagyobb közösség azon törekvésével, hogy ugyanazokat a politikai célokat ériék el (Coleman–Bartoli 2002, 5).

Figyelembe kell venni, hogy a jobboldali szélsőségesség hálózatában a csoportok nagy része csak névlegesen jelentős. Gyakoriak a személyes átfedések a csoportok között, és a tagok közül csak néhányan vannak az aktív szervezők között. Elsősorban nem strukturált csoportokról van szó, nincs stabil tagság, a toborzás pedig eseményekhez kötődik. E csoportosulások tevékenysége egydimenziós, és fontosabb számukra az információk továbbítása és az aktuális eseményekre való reagálás, mint a hosszútávú aktivitás létrehozása. Ebből adódóan nehéz megkülönböztetni az egyértelmű irányzatokat ebben a közegben (Gimes et al. 2009, 65–66).

Szubkultúra, ellenkultúra

A szubkultúra egy külön csoport kultúrája egy társadalmon belül. Leggyakrabban nem a domináns minta teljes megtagadása, hanem egyes részeinek az átvétele, átrendezése, átalakítása, új jelentéssel való felruházása jellemzi. A domináns kultúrához viszonyítva nem elszigetelt, hanem viszonylag lekerekített, és ilyen értelemben meghatározható mint értékek, szabályok, normák és viselkedések halmaza, melyet egy csoport tagjai elfogadnak, előnyben részesítenek, tisztelnek, kihangsúlyoznak és a fejlődésüket ösztönzik. A szubkultúrára jellemző egy adott stílusjelentés, egy jellegzetes magatartás, és mindig egy meghatározott társadalmi csoporttal szoros kapcsolatban jelentkezik (Koković 2005, 70).

A szubkultúra mint egyedi jelenség a strukturális ellentmondások, vagy tökéletlenségek terméke. Mikor ellehetetlenítettek, vagy megnehezítettek a kívánt célok elérésének a megszokott és elfogadott módjai, létrejöhetnek a deviáció különféle formái. Ha a megnehezített haladás problémáját több, hasonló helyzetben lévő fiatal felismeri, azok közösen kifejleszthetik a bátorságot, csoporthűséget és képzelőerőt, hogy megoldást találjanak. Ez a szubkultúra felemelkedéséhez vezet, amely valószínűleg fenn fog maradni, ameddig létezik a probléma (Clarke 1974, 435–436).

Ifjúsági szubkultúráról abban az esetben beszélhetünk, mikor, mint az ifjúság esetében, létezik a más korcsoportoktól való elkülönülésnek egy foka, gazdasági, politikai és társadalmi marginalizálódással és átfogó életkor-specifikus és ideológiai fejlődéssel társítva. Nem alapul minden szubkultúra az életkorra, és nem tartozik minden fiatal szubkultúrához. Azoknak, akik részeivé válnak, a szubkultúra segít megbirkózni a strukturális és individuális problémákkal is. Egyesek múltó megoldások meghatározott problémákra, míg mások tartósabb természetűek, és társadalmi változáshoz vezethetnek (Brejk 1986, 26).

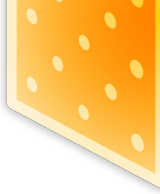
Ameddig a szubkultúra fogalma jobbra olyan csoportokra határolódik, melyek nincsenek összetűzésben a szélesebb globális rendszerrel, addig az ellenkultúra fogalmát olyan csoportok megjelölésére használják, melyek jellegzetessége a viszály az adott társadalom értékeivel. Milton Yinger (1960, 629) abban az esetben ajánlja az ellenkultúra kifejezés használatát, mikor a csoport normatív rendszerének az elsődleges eleme a konfliktus a társadalom egészének az értékeivel, amikor a személyes változók közvetlenül befolyásolják a csoport értékeinek a fejlődését és fenntartását, és ahol annak normái csak a csoportot körülvevő domináns kultúrával való viszony tartományában érthetők meg. Ameddig a szubkultúrák többségének az értékei valamilyenfajta konfliktusban vannak a szélesebb kultúrával, az ellenkultúránál a konfliktusos elem középpontban van. Az ellenkultúra hordozói nyíltan szembeszegülnek az uralkodó kultúrával, és szeretnék azt megdönteni, lecserélni a saját kultúrájukkal. Az ellenkultúra jellegzetessége abban a vágyában van, hogy a létező vagy domináns kultúra alternatívája legyen (Koković 2005, 72). Az ellenkultúrák valójában szubkultúrákból jönnek létre. Az ellenkultúra dinamikusabb a szubkultúrától, és időről időre sikerül elfoglalnia a domináns kultúra helyét, alternatívát kínálva az adott, kiszabott életmódra. Azokat a kulturális elemeket képviseli, melyek kétségbe vonják a rendszert és az uralkodó életmódot (Koković 2005, 73).

A szubkultúrákra jellemző a változékonyság és a határok rugalmassága. Nem valószínű, hogy a szubkultúra megmerevedik, figyelembe kell venni tehát állandóan módosuló határait, akárcsak változó alakját. Egy kortárs szubkultúra rekonstruálhatja egy korszak szimbolikáját úgy, hogy az a tartós problémák új értelmezését nyújtsa, de egy teljesen más stílusban, mely tükrözi az adott generáció specifikus problémáit. Így pl. a neonáci skinhead szubkultúra esetében megfigyelhető az elhajlás a klasszikus, angol munkásosztálybeli imázs felől egy sötétebb, militánsabb stílus felé; emellett látható a nemzetszocialista szimbólumok beépítése, kitűzők, felvarrók, pólók, tetoválások stb. formájában. A nemzeti radikális skinheadek esetében ezeket a nemzeti radikalizmus szimbólumrendszeréből emelték ki (pl. rovásírás, Nagy-Magyarország térképe, Trianon, Turul-madár, újpogány motívumok stb.). Mindez a zenei tartalmakban is megtalálható.

Mint már említettem, a szubkultúra egyszerre több szintet, színteret be tud hálózni, ami pedig egységesen tartja, az az ideológia, pontosabban az ideológiai átfedések. Pl. egy szurkoló, egy aktivista, egy együttes tagja (mely szerepek még társulhatnak is egy személyben) – a szubkultúra mindannyiuknak valami mást, egy más tapasztalatot nyújt, és a saját részükről ők a maguk módján is hozzájárulnak annak fenntartásához és további fejlődéséhez. A szubkultúra valós potenciálja azonban mégis az ellenkulturális működés által jut igazán kifejezésre, amikor kap egy célt, amely felé irányítja tevékenységét, és elkezd számbelileg nőni és szerveződni. Ezenkívül a különféle szubkultúrák toborzási talajt is nyújthatnak. A fiatalok nagy része a politikai radikalizmust és szélsőségeséget csak mint a lázadás egy fajtáját éli meg, de adott helyzetekben eszközzé válhatnak azok kezében, akik hatalomra szeretnének szert tenni.

Valószínűleg a skinhead¹ szubkultúrát hozzák leggyakrabban kapcsolatba a szélsőjobboldali ideológiákkal. Szerbiába és Magyarországra a nyolcvanas években jutott el; Magyarországon a kilencvenes évek politikai körülményei képeztek termékeny táptalajt a skinhead számára, míg Szerbiában a rendszerváltás és a jobboldali szélsőségeség felé hajló, általános antikommunizmus volt fogékony minderre. Magyarországnál maradvá: a kilencvenes évek folyamán is működtek skinhead együttesek, létezett szintér. Tematikailag a szokásosnak számító revizionista és nacionalista szövegvilágtól a hungarista, neonáci, gyűlöletre és erőszakra buzdítóig megtalálható minden. A helyzet manapság sem más, a skinheadek is megtalálhatók a neonáci, nyilas és hasonló mozgalmakban, akárcsak a nemzeti radikális vonalon (de az ellentétes, antifasiszta oldalon is). Éles határ nem is húzható, átfedések vannak, az ízlések pedig nem zárják ki egymást.

1 A skinhead (angol) jelentése bőrfejű, és a kopaszra borotvált (vagy nagyon rövid hajú) fejre utal.

A különbség csak az, hogy a nemzeti rockon, különösképpen pedig a nemzeti radikális rendezvényeken keresztül az egyébként marginális, egyes esetekben pedig akár törvénybe ütközőnek számító, nyíltan gyűlöletszóó együttések is teret kapnak, és egy szélesebb réteghez is szólhatnak.

Pártok, mozgalmak, internet

A nemzeti radikális ellenkultúra legismertebb és legbefolyásosabb magyarországi pártja a Jobbik Magyarországért Mozgalom, mely a nemzeti radikalizmus intézményesített politikai vetülete. A környező országokban is igyekszik politikai befolyásra szert tenni, de jelentősebb sikert még nem könyvelhetett el a térségben.

Vajdaságban a Jobbikhoz hasonlóan mondható párt volt a Magyar Remény Mozgalom (MRM), az általuk képviselt politikát próbálták a vajdasági körülményekhez idomítani. Hasonló ideológiát képviselt és politikát folytatott, ugyancsak az ifjúsági szubkultúrákban voltak a gyökerei, fiatal a tagsága, és az ifjúságra orientálódott. Habár népszerűségüket hasonló módon próbálták megalapozni és növelni, jelentős sikereket nem értek el, nem volt olyan helyzetük a vajdasági magyarság körében, mint a Jobbiknak Magyarországon, hanem egy marginális pártról volt szó. 2010 januárjában alakult, és 2014 szeptemberében függesztette fel tevékenységét.

A nemzeti radikális ellenkultúra legismertebb mozgalma a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (HVIM). Mint arra a neve is utal, az I. világháború után meghúzott határok revíziójáért száll síkra, a valamikori Nagy-Magyarország területeinek a visszacsatolásáért. A környező országokban is igyekszik jelen lenni több-kevesebb sikerrel.

Tevékenyen részt vesznek különféle rendezvények szervezésében, akárcsak tüntetéseken és megemlékezéseken. Szervezetük és ideológiájuk népszerűsítését rendszeresen és szisztematikusan végzik, több módon is, hogy a lehető legszélesebb nyilvánosságig elérjenek (politikai és zenei rendezvényeken kívül egyéb kulturális, sőt még humanitárius akciók által is). Aktívan közreműködnek egyéb szervezetekkel is a magyar jobboldalon, legyenek azok militáns neonácik (pl. a nyíltan rasszista Betyársereg), szélsőséges szurkolók, nem-formális csoportok, vagy a nemzeti radikalizmus egyéb képviselői (pl. a Jobbik). Ezenkívül a nemzetközi, európai szélsőjobboldallal is jó kapcsolatokat ápolnak. A HVIM 2001-ben alakult, Vajdaságban pedig (nyilvánosan) 2003-ban jelent meg. Akkoriban alakult a vajdasági részlege, mely magába foglalta a Szabadkától és Magyarkanizsától Temerinig terjedő településeket. Vajdaságban a 2004 és 2008 közötti időszakban voltak a legtevékenyebbek: kampányokat folytattak a területi autonómiáért, indítottak jelöltet helyi választásokon, gyűléseket, koncerteket, kiállításokat, megemlékezéseket és tüntetéseket szerveztek. Esetenként együttműködtek némely kisebb vajdasági magyar párttal is. A szervezet 2010-ig többé-kevésbé visszavonult Vajdaságból, beszüntette itteni aktivitását, de ezeknek konkrét okáról nem nyilatkoztak.

Néhány évi jelenlétük alatt megkísérelték egy vajdasági nemzeti radikális hálózat kiépítését. Miután függesztették itteni tevékenységüket, a tagság egy része politikailag aktívvá vált (pl. az MRM-be csatlakozva), mások a skinhead szubkultúrában tevékenykedtek tovább, de volt, aki visszavonult a társadalmi-politikai szférából. Mindemellett, a mozgalom emléke megmaradt, többek közt a szerb közvéleményben is. Így kerülhetett sor arra is, hogy a temerini skinheadekhez kötött incidenseket 2011-ben és 2012-ben a mozgalom számlájára írták (amitől az elhatárolódott), a sajtó pedig szintén úgy mutatta be őket, mint HVIM-tagokat. Továbbra is a HVIM-et ismerik fel ott, ahol már vagy más szélsőséges szervezetekről van szó, vagy pedig inkább nem-formális csoportokról.

A modern kommunikációs technológiák használata különösen jellemző a szélsőjobboldalra. „Saját közönségüket elsősorban az interneten érik el, honlapjaik jól programozottak, rendszeresen frissülnek, akcióik jelentős része online kampányokhoz kapcsolódik. A szélsőséges tartalmakat hordozó honlapok interaktívak, fórumaik látogatottak, szimpatizánsaik agilisek. Nem véletlen, hogy az internet – amely gyakorlatilag kontrollálhatatlan, »házilag« is szerkeszthető és folyamatos aktuális tájékoztatást tesz lehetővé – vált az első számú csatornává: szinte minden szervezetnek van már saját honlapja, vagy elérhető valamelyik webhelyen” (Gimes et al. 2009, 63).

A nemzeti radikális ellenkultúra legjelentősebb hírportálja a Kuruc.info, mely kitűnik provokatív stílusával és szélsőséges arculatával. Olyan rovatok találhatók rajta, mint „Antimagyarizmus”, „Cigánybűnözés”, „Zsidóbűnözés”, „Politikusbűnözés”, „Holokamu”.

Másik jelentős médium a Szent Korona Rádió, mely műsorát az interneten sugározza. A nemzeti radikalizmus legfontosabb kérdéseivel foglalkozó rendszeres műsorokon kívül, a nemzeti rock fő népszerűsítőjének számít(ott).

Vajdasági viszonylatban a Délhír portált lehetne ide sorolni, de inkább az MRM-es kötődés, mint a szélsőséges stílus folytán. Ezen az oldalon található egy Temerinnek szentelt rovat is, a „Temerin: az ostromlott déli magyar végvár”, amely főleg a „temerini fiúk / temerini ötök”² és az „új temerini fiúk / temerini hetek”³ esetével, és általában a temerini történesekkel, etnikai konfliktusokkal, magyarok elleni támadásokkal foglalkozik.⁴ Ebből kitűnik, hogyan tekint a magyar jobboldal Temerinre és általában Vajdaságra. Összegezve az internet adta lehetőségeket: míg a virtuális szféra, a fórumok és blogok aktív használata jellemző a magyarországi, felvidéki és erdélyi nemzeti radikálisokra, sajátos teret alakítva, addig – úgy tűnik – vajdasági körökben ez a szokás nem alakult ki olyan mértékben.

Zene, divat, rendezvények

A különféle eszmék és nézetek népszerűsítésében jelentős szerepet játszhat a zene, akárcsak a mozgalmak, szervezetek és szubkultúrák, melyek az adott irányzatok körül kialakulnak. A zenei kifejezőmód a lehetőségek széles tárházát fedi, ami által az üzenetek különféle formában jutnak el a változatos közönséghez: ahogy ugyanazok a stílusok képviselhetnek ellentétes eszmerendszereket, úgy teljesen különbözőnek vélt stílusok azonos gondolatokat fogalmazhatnak meg.

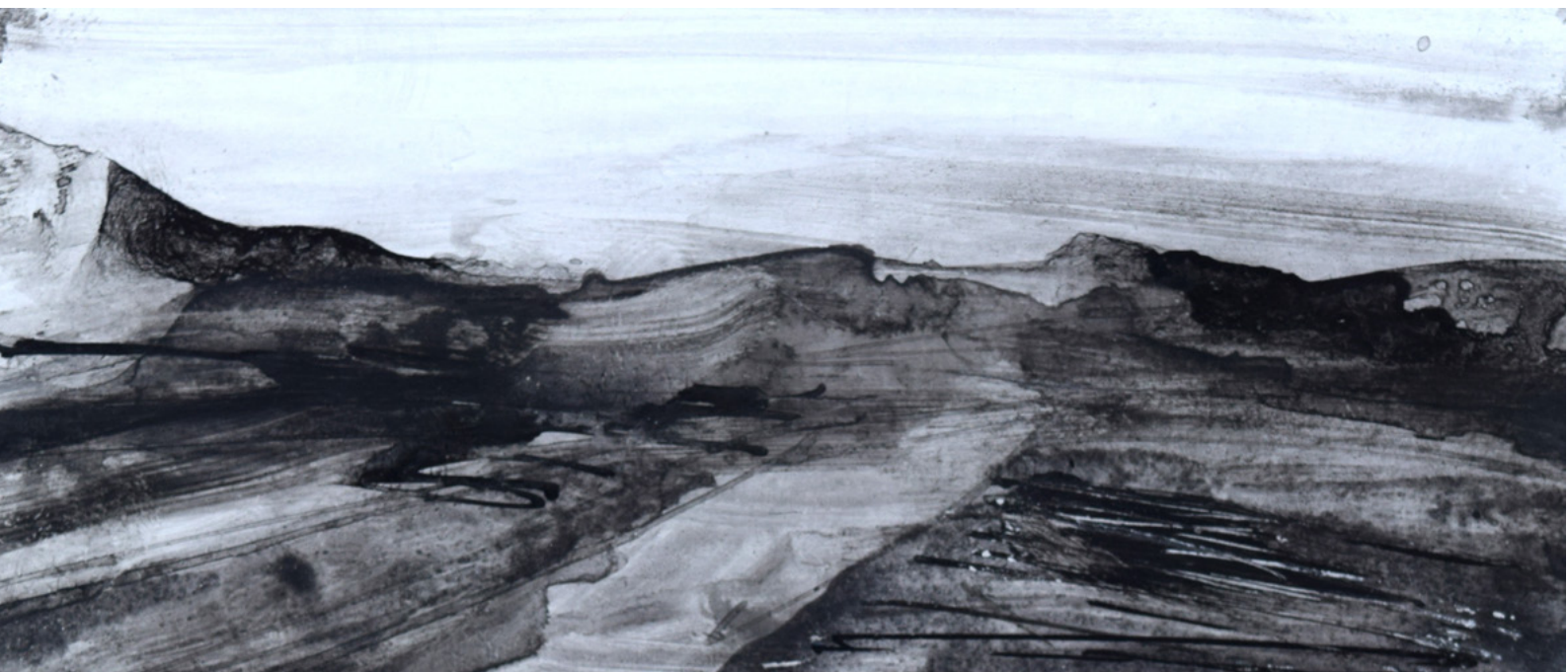
A nemzeti rock egy viszonylag új jelenség a magyar zenei és szubkulturális színtéren, mely a kétezres évek elején tűnt fel, és lassan, de biztosan kezdett szert tenni a népszerűsége. Habár máshol is fellelhetők hasonló, nacionalista és hazafias töltetű rock együttesek (pl. a horvátországi, igencsak népszerű, Marko Perković „Thompson”, melyet össze is hasonlítottak a legismertebb magyar nemzeti rock együttesrel, a Kárpátiával), a nemzeti rock annyiban egyedi, hogy számos kisebb-nagyobb együttest felölel, és a nemzeti radikális ellenkultúra legjelentősebb zenei szócsövének számít, annak értékeit képviseli és közvetíti. Jelentősége ezenkívül abban is rejlik, hogy idővel népszerűvé vált a politikai kontextustól függetlenül is. A zenei alapjait a klasszikus rock és punk képezi, néhol népzenei beütésekkel, de maga a megnevezés nem eléggé megkülönböztető, hanem együttesek széles spektrumát jelöli, meghatározásában pedig a stílusjegyeiktől fontosabb az értékrend és a világnézet. Gyakori a szurkolói, katona-, kocsma- és (főleg a revizionista) népdalok feldolgozása, a szövegekben pedig általános a nemzet és haza iránti elkötelezettség hangsúlyozása, dicsőítése, de a különféle történelmi, militarista szemléletű témák is. A nemzeti rock ideológiai sokszínűségét az is tükrözi, hogy az oda sorolt együttesek (és közönségük, hallgatóságuk) körében megtalálható szinte bármi: az „apolitikusságtól”, a különféle intenzitású nacionalizmuson át, a mindenféle jobboldali szélsőségességig.

A nemzeti rock és a skinhead szubkultúrát esetenként összekeverik, ami nem meglepő, ha szem előtt tartjuk, hogy számos nemzeti rock együttes tagja a skinhead szubkultúrában kezdte a karrierjét; számos stílusjegy megegyezik; zeneileg és ideológiailag nincs éles határ a két irányzat között; gyakoriak az átfedések (az

2 Öt temerini magyar fiatalember 2004. június 25-ről 26-ára virradó éjjel Temerinben kegyetlenül megvert és megkínzott egy szerb fiatalembert, ami miatt összesen 61 év börtönre lettek ítélve. Az ítélet komoly vitát kavart, az évek folyamán pedig a magyar (szélső)jobboldal felkarolta az ügyüket. Ötük közül ketten kiszabadultak, és szívesen látott szereplői, beszélgetőtársai a nemzeti radikalizmus képviselőinek. Van nekik szentelt honlap is, mely kifejezetten részrehajló, és jól látható – a linkeken keresztül – a nemzeti radikális ellenkultúrával való kapcsolat: <http://temerini-fiuk.lapunk.hu/>

3 2012. október 21-én, Temerinben három temerini magyar (többnyire) skinhead és négy, más vajdasági településekről érkezett barátjuk betért egy helyi kávézóba, és karlendítéssel üdvözölték egymást (vagy a jelenlévőket). Ebből tömegverekedés alakult ki, amely később az utcán folytatódott, amikor üldözőbe vették őket. Mindkét, a verekedésben résztvevő csoportból tartóztatnak le személyeket, de csak hetüket tartották bent vizsgálati fogságban, egy éven keresztül.

4 Egyébként az utolsó bejegyzés 2013. október 28-án történt, amiből úgy tűnik, hogy már nem számít különleges, külön figyelmet érdemlő témának.

együttesek és közönségük közt egyaránt). Azonkívül, hogy egy szélesebb skálát ölel fel, a nemzeti rockról elmondható, hogy valamivel árnyaltabb, összetettebb, míg a skinhead zene inkább egyszerű és fekete-fehér – könnyebb is ráragasztani a „fasiszta” jelzőt. Mindkét irányzat tematikája hasonló, de a nemzeti rockra nem jellemző az explicit rasszizmus és antiszemitizmus, az erőszakra buzdítás pedig szintén burkoltabb – jelen van a fegyverbe hívás, de a célpont, hogy ki ellen, nincs világosan meghatározva. Többek közt ez is befogadhatóbbá teszi a szélesebb tömegek számára, hozzájárul a közönség sokszínűségéhez, a hanghordozók nagyobb fogyasztottságához és hallgatottságához, de a koncertek nagyobb látogatottságához is – némelyek már tömegrendezvénynek számítanak.

Tekintettel arra, hogy kezdetben nem volt jelen sem a köz-, sem a kereskedelmi médiában, meglepőnek számíthat a nemzeti rock popularitása. Jelentős szerepet játszott a népszerűsítésében az internet – melynek alapvetően nagy szerep jut a nemzeti radikális ellenkultúra közösségépítésében és működtetésében – és a „független” média (pl. internetes rádióállomások, különféle portálok, de a nyomtatott sajtó is). Ahogy a nyilvánosságban nőtt a tudat erről a valamikori marginális jelenségről, és vált egyre elterjedtebbé, úgy sorakoztak fel mellette más együttesek is, vagy kezdték magukat így meghatározni. Másrészt, a média is kezdett a nemzeti rock kategóriába együtteseket sorolni, függetlenül attól, hogy volt-e valós közük hozzá. Ezzel egy időben az alternatív zenei sajtóban is egyre több hely jutott neki, ahogy felfedezték benne a kommersziális potenciált.

Elmondható, hogy a nemzeti rock jelentős mértékben hozzájárult a nemzeti radikalizmus ideológiájának a terjesztéséhez, nemcsak Magyarországon, hanem a határon túli magyarok körében – többek közt Vajdaságban – is. Az irányzat legjelentősebb képviselői⁵ népszerűek, kiadványaik elérhetőek, fellépéseik – melyekből Vajdaságba is jutott, főleg a kétezres évek első évtizedében – látogatottak.

Egyébként, itt nem annyira egy sajátos, önálló zenei szubkultúra létrejöttéről van szó, mint inkább másokkal való kapcsolatáról, együttműködésről, egyfajta „beszivárgásról”, átfedésekről – közös fellépések más, „apolitikus” rock, metal és punk előadókkal, ezen keresztül pedig hatás kifejtése azokra is, akik egyébként nem kerülnének kapcsolatba azzal a fajta zenével és ideológiával.⁶ A nemzeti rock szerepe abból a szempontból sem elhanyagolható, hogy a fiatalokat sokkal eredményesebben szólítják meg a zene és a rendezvények, mint különféle politikai előadások.

Mivel a hip hop egy olyan zene és szubkultúra, mely a városi utcákról ered, melyben képviselve lehetnek társadalmi-politikai kérdések is, és mely többnyire a városi ifjúság gondolatait fogalmazza meg és alakítja, helyet kaphatnak benne nacionalista elemek is, ha azok jelen vannak az utcákon, és eléggé fontos szerepet játszanak az előadók életében ahhoz, hogy kifejezzék. Példa lehet erre a magyarországi FankaDeli, aki összeköttetésben van a nemzeti radikális ellenkultúrával, még ha nem is találunk olyan szintű elhivatottságot (vagy fanatizmust) nála, mint a nemzeti rock együtteseknél. Elveit nemcsak a zenéjén, és különféle rendezvényeken való fellépéseken keresztül fejezi ki, hanem nyíltan támogatja a Jobbikot is.

Egy jelentős vajdasági magyar hip hop szubkultúráról nem tudunk beszélni, amit a benne jelen lévő, és feléleszteni kívánó fiatal előadók is kihangsúlyoznak. Kérdéses, mekkora befolyással bír a fentebb említett előadó az itteni ifjúságra. Ami érdekes lehet, hogy a nemzeti radikalizmus vajdasági politikai képviselője, a Magyar Remény Mozgalom próbálkozott a fejlődésben lévő vajdasági magyar hip hop mellé állni, azt támogatni Vajdaság északi részén. 2012 májusában szerveztek FankaDeli fellépést, melyen helyet kaptak a „helyi reménységek”, többek közt egy rock együttes is, mely fellépett nemzeti rock együttesekkel is.⁷ Ezenkívül megszervezték és támogattak két hip hop bulit, melyen helyi és magyarországi előadók léptek fel.⁸ A szélsőséges nacionalizmus mint divat is jelen lehet: fejlődésben van a „nemzeti érzelmű” ruházat és egyéb kellékek gyártására szakosodott magánvállalkozás, egyre elterjedtebb az interneten keresztüli kereskedelem, de jelen vannak az ilyen jellegű árut kínáló standok a különféle rendezvényeken is, akár csak a piacokon. Ezenkívül még a napi bevásárlást is be lehet állítani politikai állásfoglalásként, pl. hangsúlyozottan magyar termékek vásárlásával. „Ez jól mutatja, hogy a szélsőjobboldalt erősítő folyamatok mögött is mind erőteljesebben megjelenik az üzleti érdek. A különböző szervezetek támogatói, sőt, vezetői között gyakran találhatók olyan személyek, akik maguk is érdekeltek a radikalizmus-bizniszben” (Gimes et al. 2009, 64).

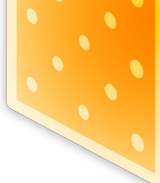
A nemzeti radikális ellenkultúrának megvan a hivatalos ruházati márkája is, a „Magyar Harcos”. A gyártó weboldalán rögtön egy „figyelmeztetés” várja a látogatót, mely szerint a Harcos „nem csak egy divat,

5 A legismertebbnek és legnépszerűbbnek a Kárpátia együttes számít, melynek a legtarkább a közönsége és a hallgatósága is (korcsoport, de ízlés szempontjából is: ismerik és hallgatják a legfiatalabb korosztályoktól a középkorúakig, és nem csak a gitárzene kedvelői), és számaik a helyi rádiók magyar adásainak zenei kínálatában is szerepelnek. Utána következik a Roman-tikus Erőszak, mely egy fokkal – zeneileg és szövegileg – radikálisabbnak számít, és a skinhead és szurkolói szubkultúrához is közelebb áll; mostanság egyre több népzenei elemet csempésznek a zenéjükbe, van akusztikus felállásuk is, a frontemberük pedig szólóban és egyéb projektekben is tevékenykedik. Rajtuk kívül az Ismerős Arcok együttest sorolják még az irányzat kiemelkedőbb képviselői közé, mely főleg idősebb rockerekből áll, zeneileg és szövegileg pedig lágyabb.

6 Ezen keresztül egy olyan jelenségnek lehetünk a tanúi, hogy kopaszra nyírt fiatalok mellett hosszú hajúak is jelen vannak, nemcsak zenei, hanem politikai rendezvényeken is, akár csak mozgalmakban. Távol attól, hogy a rock és metal zenei műfajok (és hallgatóik) immunitás lennének szélsőjobboldali hatásokra, de ez (pl. Magyarországon) már oda vezetett, hogy még az egyébként nem szélsőjobboldali nézeteket valló (sőt, azokat ellenző) metálosokat is hajlamosak a nemzeti radikálisokkal egy kalap alá vonni. Másrészt, észrevehetően meg is ugrott azok száma.

7 <http://www.mrm.rs/esemenyek/776-telthazas-koncert-az-mrm-rendezvenyen> (2014. nov. 5.)

8 Lásd: <http://www.mrm.rs/esemenyek/826-i-love-hip-hop-a-delvidek-legnagyobb-hip-hop-bulija> és <http://www.mrm.rs/esemenyek/855-i-love-hip-hop-party-vol-ii> (2014. nov. 5.). A képeken látható a nagyszámú látogatottság, a közönség sokszínűsége, és a párt jelképei. A hely, amely a rendezvénynek otthont adott, inkább ismert punk, metal, hard core együttesek fellépéseiről, olyan egyének és csoportok szervezésében, melyek többnyire antifasiszta értékeket vallanak. A látottak és felsoroltak alapján jobbra az tűnik ki, hogy a jelenlévőket nem zavarta a politikai háttér, vagy nem is szenteltek neki figyelmet.

ennél sokkal több: fegyver a rendszer ellen, amelyet a legkártékonyabb eszme, a liberalizmus irányít”, a ruházat viselői pedig olyan hazáért küzdenek, „amelyben a magyar nemzeti érdek mindenek felett áll”. Széles a kínálat, mindenféle alkalomra, minden nem és korosztály számára vannak különféle termékek, minden létező nacionalista motívummal ellátva. Kihagyhatatlan része az ellenkultúrának, mellyel kölcsönösen hirdetik egymást.

A Magyar Harcos termékein kívül számos más, nacionalista motívumokkal ellátott termékeket kínáló árusra is ráfuthatunk, a különféle rendezvényektől kezdve a falusi piacokig, melyek nem is kell, hogy bármilyen összeköttetésben legyenek a nemzeti radikalizmussal. Mivel ezek nem a nemzeti radikalizmussal egyidősek, nem is annak közvetlen képviselői, jelen voltak már előbb is, ebből látható, hogy a nacionalizmus – ilyen vagy olyan formában – korábbról is jelen van, és adottak a fogyasztói.

Koncertek és egyéb rendezvények szervezése és támogatása nem csak a jobboldali pártokra és szervezetre jellemző, ellenkezőleg. A fiataloknak és idősöknek nyújtandó minőségi szórakozás nevében különféle pártok élnek a lehetőséggel – önmaguk népszerűsítése érdekében. Ez akár még hatásosabb is lehet a propaganda megszokott módszereinél. A modern jobboldal sikeres az ifjúság pulzusának a kitapogatásában, és olyan tartalmak nyújtásában, melyre van igény. Ehhez – azon kívül, hogy gyakran maguk is fiatalok – hozzájárulhat az is, hogy a nagyobb és régebbi pártoknak (és ifjúsági szervezeteiknek) már van bizonyos monopóliuma a bejáródott és sikeres rendezvények szervezése felett, valamint embereik ott vannak a nagyobb manifesztációk szervezői között. Ebből adódóan az újabb és kisebb pártoknak alternatíva – új terek és módszerek – után kell nézni, a helyzetteremtés és –megszilárdítás céljából. A közönség jelenléte és száma az ilyen rendezvényeken nem utal önmagában a jelenlévők jobboldali – vagy bármilyen politikai – irányultságára, sokkal valószínűbb a politikai informáltság és érdeklődés, de akár a kritikai megközelítés hiánya is. A hallgatóság és a látogatók nagyjá részének a zene – még a társadalmilag és politikailag elkötelezett szövegekkel rendelkező is – csak zene, a koncertek és bulik pedig csak jó alkalmak a szórakozásra. Ugyanez elmondható sok előadóról is – kihasználnak minden lehetőséget a fellépésre és promócióra.

Végül figyelembe kell venni azt is, hogy a fogyasztók többsége, legyen szó tömegkultúráról, vagy szubkulturális trendről, zenei stílus szempontjából nem elkötelezett, és azt hallgatják, ami legtöbbet megy a médiában, vagy népszerű a kortársaik körében, a közösségi hálókön és a kommunikáció egyéb csatornáin – főleg, mikor egyszerű és könnyed, könnyen befogadható és emészthető formáról van szó (ami pl. egy Kárpátiáról el is mondható).

A HVIM szervezi a Magyar Szigetet, mely a nemzeti rock és radikalizmus négynapos fesztiválja. A vezérelve, hogy összehozza a „nemzetileg felvilágosult” magyarokat, nemcsak Magyarországról, hanem az egész régióból. Mint sok más nemzeti radikális esemény, ez sem csak a zenéről szól, hanem helyet kapnak „történelmi” és politikai előadások, beszélgetések és egyéb programok, és megtalálható minden, amire ez az ipar épül. Ez a fesztivál is jó példája annak, hogy a szokásos nemzeti rock együttesek mellett hogyan kapnak helyet egyéb, szélsőségesebb, neonáci együttesek.⁹ Egyébként külön figyelmet szentelnek a gyerekekre, vannak gyerekprogramok is, melyek célja a szülők serkentése, hogy a gyerekeikkel együtt menjenek, miáltal ők is megismerkedhetnek az „igazi értékekkel”.

Habár a fent említett fesztivál látogatott, és biztos járnak oda Vajdaságból is, az itteni helyzet szempontjából jelentősebb rendezvény (volt) az EMI (Egyesült Magyar Ifjúság) Tábor. Hat alkalommal került megrendezésre, az első (2006-ban) Palicsra, a második Adánra, a harmadik és negyedik Zentagunarason, az ötödik és hatodik pedig Magyarokasán volt. A hetediket, melyet ugyancsak Magyarokasán tartottak volna, lefűjték, és helyette Szegeden tartották meg.¹⁰ A következő(k)re már nem került sor.

Nagyjából minden, ami elmondható a Magyar Szigetről, és a nemzeti radikális ellenkultúráról általában, érvényes az EMI Táborra is. Ami esetleg különbözik, az az, hogy a vajdasági körülményekből adódóan – nem lehet beszélni egy olyan számottevő és jól kiépített nemzeti radikális közösségről, mint Magyaror-

9 Pl. Radical Hungary, Vádló Bitófák, Vérszerződés, Titkolt Ellenállás, Nemzeti Front stb.

10 Miután az Újvidéki Antifasiszta Akció 2010-ben és 2011-ben is felhívta a nyilvánosság figyelmét a táborra, 2012-ben reakcióra is sor került, nyomást gyakoroltak a társszervezőkre, akik visszavonultak, a tábor pedig áthelyezték. (Részletesebben: <http://www.afans.org/vesti/za-emi-tabora-ne-treba-i-ne-sme-da-bude-01062012> és <http://www.afans.org/vesti/festival-ma-arskih-fasista-najuren-iz-kanji-e-12062012>)

szágon – a programok is valamelyest szélesebb közönséget céloztak meg. Ez főleg a zenei felhozatalban látható, mivel a nemzeti rock együttesek mellett egyéb népszerű magyarországi együttesek is felléptek, ami hozzájárult a közönség vegyesebb összetételéhez is. A táborok kinyilvánított célja az volt, hogy a minőségi szórakozás mellett erősítse a nemzeti öntudat, az egység és összetartozás érzését a látogatók között. Fokozatosan kinőtte magát az – elsősorban nemzeti radikális, de nem csak ilyen – magyar fiatalok találkahelyévé a régióban. Az EMI Táborban a nemzeti radikális ellenkultúra képviselőinek a túlnyomórésze jelen volt valamilyen módon, többek közt a Jobbik, a HVIM és az MRM is. Rajtuk és médiumaikon kívül a Magyar Nemzeti Tanács támogatását is élvezte a rendezvény.¹¹

Véleményem szerint, ez a tábor járult hozzá a legközvetlenebbül a nemzeti radikális ellenkultúra terjedéséhez a vajdasági magyar ifjúság körében. Hatással volt az új skinhead nemzedékek kiépítésére is, kölcsönös kapcsolatok létesítésére – vajdasági és szélesebb magyar szinten is – a hasonlóan gondolkodókkal való összeköttetések megteremtésére. Emellett hozzájárult a nemzeti rock beszivárgásához más – pl. metal és népzenei – szubkultúrákba is, miáltal annak az eszméje is behatolt közéjük, az átjárhatóság megnőtt, a határok elvékonyodtak.

Habár a hanghordozók, a ruházat és az egyéb kellékek, a sajtó és a virtuális tér kihatnak az emberek tudatára, és létrehozhatnak kapcsolatokat, a valós közösségépítés előben történik. Ezen táborokkal kiépülhetett egy hálózat, melyet tovább lehetett fűzni, és amelyet tovább lehetett építeni más, hasonló, kisebb-nagyobb rendezvények útján.

Temerin, skinheadek

Az utóbbi évtizedben Temerin magára vonta a szélesebb (főleg a vajdasági, de a szerbiai és a magyarországi) közvélemény figyelmét az ott jelen lévő (és esetenként felerősödő) etnikai feszültségek és időnkénti konfliktusok miatt, amelyek a többségi szerb és a kisebbségi magyar lakosság tagjai között zajlottak.

A kilencvenes évek háborúi és a velük járó és őket követő instabil időszak kihatott a két nemzetiség közötti viszonyokra is. Ehhez hozzájárult a nacionalista állampolitika is, amely nem segítette a jelentős mértékű menekülthullámmal érkező migránsok¹² békés beilleszkedését sem, hanem további feszültségeket generált.

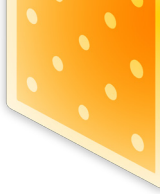
A helyi szerb és magyar nemzetiségű gyerekek külön iskolákba járnak (kivéve egy-egy alsós tagozatot az egyik általános iskolában, és két magyar tagozatot a középiskolában), a közös, iskolán kívüli tevékenységek megszűntek, évekig szünetelt a környezetnyelv oktatása (ez esetben a magyar), és a szerb nyelv oktatása sem a megfelelő szinten és módszerrel történik (ami egy Vajdaság-szerte jelenlévő probléma).¹³ Emellett az utcán zajló társalgás, keveredés is kevésbé jellemző. Ez mind oda vezet, hogy a fiatalok nem ismerik egymás nyelvét, nem alakul ki köztük kommunikáció, és nem ismerik egymást sem, ami csak tovább növeli a kölcsönös – a tágabb környezetben is jelenlévő – távolságtartást, bizalmatlanságot. Így egy egymás melletti élet, és nem együttélés alakul ki.

Néhány éve a Temerin iránti megnőtt érdeklődéshez nagymértékben hozzájárultak a helyi magyar skinheadek is. Habár már előtte is szert tettek hírnévre/hírhedtségre a temerini és tágabban a vajdasági – fő-

11 Ahhoz, hogy évekig a „radar alatt” maradhatott, hozzájárulhatott, hogy akkoriban a nyilvánosság előtt kisebb mértékben volt ismeretes a nemzeti radikalizmus. Nem túl meglepő, hogy – elsősorban a gazdag zenei és edukatív programok miatt – inkább valami ártatlan, sőt pozitív jelenséggként tekintettek rá: a nemzeti öntudat erősítése, történelmi és kulturális oktatás, a magyar ifjúság összekötése, programok gyerekek és az egész család számára stb. Végül leginkább a nemzeti rock együttesek jelenléte vezetett a tábor betiltásához, mint inkább az ott képviselt eszmék, vagy pl. a történelmi revizionizmus.

12 9000 felettire tehető a menekültek száma, melyekből kb. 5000 ott is maradt, ami – az elvándorlók számával együtt – kihatott a nemzetiségi arányok megváltozására is.

13 A formális és a nem formális kapcsolatok megszűnése mellett több tényező is hozzájárulhat ahhoz, hogy a helyi magyarok a teljes életüket leéljék egy szinte teljesen magyar környezetben, mesterségesen elszigetelve: biztosítva van az anyanyelvű oktatás az óvodától a középiskoláig, van helyi sajtó magyar nyelven, a kábel- (vagy egyéb) televízió keresztlátásuk magyar adásokat, az internet számtalan lehetőséget nyújt, társasági körüket kialakíthatják egy etnikailag homogén közegben stb. A médiaszokások változása kihatott a fiatalokra és idősebbekre egyaránt, ami ahhoz is vezet, hogy szinte egy virtuális magyarországi világban élnek – jobban követik és ismerik az ottani politikai helyzetet, mindennapokat, történelmet és (tömeg)kultúrát, és úgy érezhetik, hogy jobban függ a magyar belpolitikától a sorsuk, mint a szerbiaitól.

ként magyar – ifjúság körében,¹⁴ a nyilvánosság figyelmét egy 2011-es incidens-sorozattal sikerült magukra vonniuk. Ezzel a hazai sajtó többsége foglalkozott, és egy kisebb erkölcsi pánikhoz vezetett (az előző és hasonló esetekkel ellentétben). Ekkor magyar nemzetiségű fiatalok egy csoportja (főleg kiskorú skinheadek) megtámadott egy csoport szerb nemzetiségű fiatalot. A sajtóvisszhangra egy héttel később került sor, amikor a megvert fiatalok szülei úgy határoztak, hogy a sajtóhoz fordulnak, mivel úgy érezték, hogy a rendőrség és az igazságügyi szervek nem reagáltak megfelelően, sem kellő gyorsasággal. A kedélyeket igazán szeptember végén kavarták fel egy újabb verekedés után, melynek újból egy szerb fiatal volt az áldozata, a támadók pedig ismét magyar fiatalok voltak. A következő hetekben megnőtt a feszültség, helyi és regionális szinten is, újabb összetűzésektől, esetleg megtorlásoktól tartottak,¹⁵ a sajtó pedig Temerinre irányította a figyelmét. Ezeknek egy része szenzációhajhász módon, esetenként pedig felbujtóan közvetített,¹⁶ és megindultak a találgatások, hogy ezek szervezett támadások, melyek mögött a HVIM áll. Abban az időszakban a rendőrség és a csendőrség szinte megszállta Temerint, napközben a központ környékén és az iskola mellett őrködtek, éjjel pedig felerősödött a jelenlét és a járőrözés.

Egyébként, a skinhead hullám is csak egy újabb trendnek, divathullámnak tűnt a temerini magyar ifjúság körében, mely főleg a végzős általános iskolásokat és a középiskolásokat érintette. Nem ez volt az alternatív szubkulturális „hóbort” első esete, a kilencvenes évek végén például egy punk hullám „söpört végig” ugyanott, rockerek és metálosok pedig egyébként is fel-felbukkantak.¹⁷ Abban az időben és a kétezres évek elején, számottevőbb skinhead jelenlét inkább északibb településekre, pl. Szenttamásra és Kishegyesre volt jellemző.

A skinheadek hirtelen és szinte tömeges felbukkanására Temerinben valószínűleg hatással volt egyrészt a nemzeti rock népszerűsége, és az eszmék, melyeket képviselt, másrészt pedig a szinte szisztematikus torborzás, mely az általános- és középiskolások körében folyt. Emellett Temerin egyik jellegzettségévé vált a két nemzet közötti növekvő távolság, a többéves viszályok és feszültségek is táplálhatták a radikalizációt. Szembetűnő volt közöttük a számos kiskorú, a „kemény magot” pedig néhány, valamivel idősebb (de alig nagykorú), és egy jóval idősebb „vezér” alkotta. Ez egyébként nem szokatlan az ilyen jellegű csoportosulásoknál: még ha a többséget serdülőkorúak teszik is ki, akiknek a lázadása a legkifejezettebb, és általában ők láthatók az „első sorokban”, mögöttük gyakran idősebbek állnak, akár a harmincas éveik végén járó férfiak, akik gyakran az ilyen csoportok ideológusai is.

Következtetés

Az ifjúság, amelynek úgy tűnik, hogy nincs kilátása, és nem látja a vágyott célok szokásos eszközökkel való elérésének a lehetőségét, más megvalósítási módok után fog nézni. A nacionalista ifjúsági szubkulturák hatásos alternatívát tudnak nyújtani: egyrészt erősítik egy nagy és erős kollektívhoz – nemzet, vallás, „faj” – való tartozás érzését, amely minden és mindenki fölé emelkedik, másrészt pedig más lehetőség-

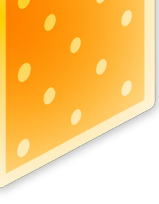
14 Konfliktusok, verekedések szórakozóhelyeken, bulikon, koncerteken, Temerinben és Vajdaság más településein, többnyire magyar közegben.

15 Melyekre sor is került: főleg verbális bántalmazásokról volt beszámoló, de akadt testi sértés is, amihez adódtak betört ablakok és falfirkák is. Emellett az „Obraz” (szerb klerofasiszta szervezet) is bejelentett éjjeli járőrözéseket, amelyeket megakadályoztak.

16 Pl. „Temerini kiskorúak kegyetlenül megverték kortársukat” (Kurir), „A szerb fiút megverte magyar kortársai egy csoportja” (Nacionalni gradanski), „Egy fiúnak Temerinben magyarok törték el az orrát?” (Mondo), „Újból megverték egy szerbet Temerinben” (Blic), „Magyarok újból szerbet vertek” (Alo), „Temerin: újból szerbeket vertek” (Večernje novosti) stb. (Forrás: <http://www.naslovi.net/tema/307215> »2014. nov. 7. «)

17 Az elterjedtség alatt nem tömegesség értendő, generációnként legfeljebb 5-10 százalékos arányról beszélhetünk, aminek esetleg időszakonkénti megugrása és képviseltsége szembetűnő. Ahhoz, hogy akkoriban az ifjúsági lázadásnak inkább ez a zenei-szubkulturális formája legyen képviselve, valószínűleg több tényező is hozzájárult: a magyar gyerekek még nem veszítették el annyira a kapcsolatot a szerb gyerekekkel; a szerb nyelvtudás nem volt olyan gyenge (vagy nem létező); jobban kapcsolatban voltak a hazai körülménnyel és történésekkel, többek közt a zenével is (a nemzeti rock még sehol sem volt, a hazai alternatív színtérrel könnyebben találkozni lehetett akár napi szinten is, több teret kapott a médiában, és magyar punk együtteseket is lehetett látni és hallani); a revizionizmus nem terjedt még el olyan szinten. Attól függetlenül, hogy szembesültek szerb nacionalizmussal és nemzeti indíttatású támadásokkal, azokra nem magyar nacionalizmussal válaszoltak. Ebben példát mutathattak nekik idősebb, hasonló zenei vizeken evező társaik is, akik (nemzetiségileg is) kevert baráti társaságokba verődve szórakoztak.

geket is nyújtanak az identitás kiépítéséhez, a világban elfoglalt hely megtalálásához, a szükségletek és érdekek megvalósításához. A nacionalizmushoz adottak lehetnek a feltételek, és még a domináns kultúra, a szűkebb-tágabb környezet, az elsődleges és másodlagos csoportok is támogatják kibontakozását. A szélsőségesen nacionalista szub- és ellenkultúrákban a nacionalizmus, vallásosság és rasszizmus modelljei csak kiegészülnek és felerősödnek, főleg olyan esetben, mikor pl. a nemzeti érzelmek és büszkeség hangsúlyozását egyébként is javasolják a fiatalok (és idősek) minden bajának az orvoslására, a „magyarkodás” különféle fajtáit pedig minden nap adagolják a közbeszédben, írott és képi formában, sajtóban, világhálón. A veszélyeztetettség érzése pedig különösen jó táptalajul szolgálhat. Ha a fiatalok úgy érzik, hogy veszélyeztetve vannak a nemzeti hovatartozásuk miatt (is), és azt felismerik mint problémát, akkor arra megpróbálnak megoldást keresni. Egyesek ezt a megoldást olyan szubkultúrákban fogják megtalálni, melyek támogatják az erős nemzeti öntudatot, amely a nemzeti hovatartozás miatt a büszkeség érzését erősíti a félelemmel szemben, és mely védelmet kínál, ha kell erőszak és támadás árán is.

Habár a szélsőségesesség legradikálisabban a virtuális térben és a szimbolikus síkon manifesztálódik, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a névtelen egyének ki is lépnek a virtuális térből az utcákra, az emberek közé, tagjai a közösségnek és a társadalomnak. Egyesek felismerhetők, szembetűnők, mások beolvadnak a tömegbe. Nem marad mindig minden a szavak szintjén, vagy csak írott formában, hanem tettlegességre is sor kerülhet a leírtak vagy elhangzottak alapján.

Az a megközelítés, mely minden probléma megoldását bizonyos szervezetek betiltásától várja, szem elől téveszti, hogy a szélsőjobboldal ténykedése nemritkán a társadalmi környezet, vagy annak egy része támogatásán alapszik, melyet nem lehet csak úgy megváltoztatni törvényes és jogi előírásokkal, eszközökkel. A radikalizálódás mértékének növekedését és jelenségének terjedését nem lehet hatásosan megfékezni a végrehajtó szervek következetes fellépése, a törvények hatékony alkalmazása, de a nemzeti vezetőség és képviselők (ön)kritikus hozzáállása és tevékenysége nélkül sem. Ezenkívül az elszigetelődés, önszegregáció és behatárolódás, a hibának csak másokban való keresése, az adott társadalom és a részét képező más etnikumok és csoportok kultúrájának és nyelvének a nem-ismerete sem fogja visszafogni a szélsőséges elemeket.

Mindettől függetlenül, ami a nemzeti radikalizmust illeti, megállapítható, hogy az utóbbi években mint-ha leáldozóban lenne Vajdaságban, főleg szervezett formában. Ha a nemzeti radikalizmus szimbólumai itt-ott meg is jelennek, pl. rendezvényeken és szervezeteknél, a társadalmi bázisa eltűnőben van. Adott értékek és eszmerendszer jelenléte pedig nem elég, ha nincs meg a rá épülő hálózat.

A nemzeti radikálisnak mondható vajdasági magyar pártok koalíciója a 2014. márciusi szerbiai választásokon nagyot bukott. Ugyanaz év szeptemberének végén a Magyar Remény Mozgalom fel is függesztette a politikai tevékenységét. Ennek fő okaként a potenciális szavazóik, a fiatalok tömeges elvándorlását tűntették fel. „Már csak a demográfiai helyzet miatt is kicsi az a réteg, amelyből a nemzeti radikálisok meríthetnek: míg korábban a fiatalabbak távoztak, továbbá a gazdagabb, iskolázottabb réteg és leszármazottaik, ma az ötvenévesek is Nyugaton vállalnak munkát” (Szerbhorváth 2014a). Az a természetesnek mondható közeg, ahonnan aktivistáikat és szavazóikat szerezhetnék – radikálisabban gondolkodó fiatalok, elégedetlenek, a helyzetüket kilátástalannak érzők – egyre kisebb, mivel egyre tömegesebben távoznak.

Emellett a nemzeti radikális jellegű rendezvények is megfogyatkoztak, nemzeti rock együttesek már nem nagyon járnak errefelé. Az EMI Tábor pótlására elképzelt XII. Aracsi Pusztai Tábor is lemondta a szervezők, miután az Újvidéki Antifasiszta Akció felhívta a figyelmet Sziva Balázs, a Romantikus Erőszak frontemberének fellépésére (az Árpád Hős Magzatjaival, mely az előbbinek akusztikus kiadása).

Ezenkívül az utóbbi időben a legtöbb port felkavaró nemzeti radikális csoportosulás – a temerini magyar skinheadek – sincs jelen, sem az utcákon, sem a szórakozóhelyeken, sem Vajdaság más településein, koncerteken.

- Brejk, M. 1986. Potkulture kao analitičko oruđe u sociologiji. In *Potkulture 2*, szerk. Anđelković V. 14–26. Novi Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Clarke, M. 1974. On the Concept of „Sub-Culture”. *The British Journal of Sociology* Vol. 25 (4): 428–441.
- Coleman, P. T.–Bartoli, A. 2002. *Addressing Extremism. The International Center for Cooperation and Conflict Resolution*. http://www.tc.columbia.edu/i/a/document/9386_WhitePaper_2_Extremism_030809.pdf (2014. okt. 26.)
- Gimes et al. 2009. *Láttelel 2009 – Kutatási összefoglaló a hazai szélsőjobboldal megerősödésének okairól*. Budapest: Political Capital Policy Research and Consulting Institute.
- Ilić V.–Keveždi, M. 2012. *Temerin – Vajdaság jelene vagy jövője*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva.
- Juhász et al. 2012a. *Attitűd-szélsőségek Magyarországon – nemzetközi kontextusban*. Budapest: Political Capital Policy Research and Consulting Institute.
- Juhász et al. 2012b. *Politikai stratégiák a szélsőjobboldallal szemben – Fókuszban a keresletcsökkentés*. Budapest: Political Capital Policy Research and Consulting Institute.
- Kacsuk, et al. 2011. „A nemzeti rock nem zenei stílus, hanem tematika”. In *Zenei hálózatok*, szerk. T. Tófalvy et al. 245–259. Budapest: L'Harmattan.
- Koković, D. 2005. *Pukotine kulture*. Novi Sad: Prometej.
- Krekó et al. 2011. A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* XX (2): 53–79.
- Kuljić, T. 1999. O fašizmu, desnom ekstremizmu i teorijama o fašizmu krajem 20. veka. *Sociologija* XLI (4). http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XLI_4/d002/show_html?stdlang=dk (2014. okt. 22.)
- Lazar, Ž.–Koković, D. 2005. Etnička distanca u Vojvodini (rezultati istraživanja). *Sociološki pregled* XXXIX (3): 251–264.
- Marić, R. 1998. Potkulturni stil kao polje simboličke akcije. *Sociologija* XL (2). http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/XL_2/Cl01/show_html?stdlang=dk (2014. okt. 23.)
- Marković, A. 2013. Socijalni aspekti etničkih sukoba u Temerinu. *Sociologija* LV (1): 69–90.
- Mijalković, S.–Amidžić, G. 2012. Ekstremni nacionalizam i bezbednost savremenog društva. *Sociološki pregled* XLVI (3): 367–386.
- Mimica, A.–Bogdanović, M. (szerk.) 2007. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Szerbhorváth György. 2014a. Bűnök és büntetések – magyar nemzeti radikalizmus a Vajdaságban I. *Átlátszó*. <http://atlatszo.hu/2014/08/12/bunok-es-buntetesek-magyar-nemzeti-radikalizmus-a-vajdasagban-i/> (2014. aug. 12.)
- Szerbhorváth György. 2014b. Egy kicsit nagyon tönkreverde – magyar nemzeti radikálisok a Vajdaságban II. *Átlátszó*. <http://atlatszo.hu/2014/08/22/egy-kicsit-nagyon-tonkreverde-magyar-nemzeti-radikalizmusok-a-vajdasagban-ii/> (2014. aug. 22.)
- Szerbhorváth György. 2014c. A Jobbik délen – magyar nemzeti radikálisok a Vajdaságban III. *Átlátszó*. <http://atlatszo.hu/2014/08/28/a-jobbik-delen-magyar-nemzeti-radikalizmusok-a-vajdasagban-iii/> (2014. aug. 28.)
- Szerbhorváth György. 2014d. Menetelni vagy sem? – magyar nemzeti radikálisok a Vajdaságban IV. *Átlátszó*. <http://atlatszo.hu/2014/09/03/menetelni-vagy-sem-magyar-nemzeti-radikalizmusok-a-vajdasagban-iv/> (2014. szept. 3.)
- Yinger, J. M. 1960. Contraculture and Subculture. *American Sociological Review* Vol. 25 (5): 625–635.
- Zikmund, S. 2001. Pristup radikalnom drugom: diskurzivna kultura kiber-mržnje. In *Virtuelna kultura: Identitet i komunikacija u kiber-društvu*, szerk. Džouns, S. 253–283. Beograd: Biblioteka XX vek.

ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS A POLITIKATUDOMÁNYOK TERÉN MEGVALÓSULÓ DOKTORI KÉPZÉSEKRŐL

1. Bevezető

Jelen tanulmány igyekszik átfogó képet adni a doktori képzés területén végbemenő változásokról, külön figyelmet szentelve a politikatudományoknak. A felsorolt tendenciák a doktori képzésekkel foglalkozó tudományos cikkek és európai szakpolitikai dokumentumok alapján fogalmazódtak meg. Emellett a tanulmány összehasonlítja négy közismert felsőoktatási intézmény (az Európai Egyetemi Intézet (EUI) Politikai és Társadalomtudományok Tanszéke, a London School of Economics and Political Science (LSE) Kormánytudományok Tanszéke, a Bremen International Graduate School of Social Sciences (BIGSSS) és a Harvard Kennedy School of Government – HKS) által szervezett doktori képzés felépítését és gyakorlati megvalósítását a politikatudományok területén.

Az összehasonlítás a doktori képzés három területét öleli fel, amelyek a következők: (i) a doktoranduszok felvétele, (ii) a doktori képzés struktúrája és a (iii) doktoranduszok pénzügyi támogatása. Az elemzés során használt adatok több forrásból származnak, viszont a legtöbb információ a felsorolt intézmények internetes oldalairól, illetve a nyilvánosan elérhető működési és szervezeti dokumentumaikból erednek. Ezeket az adatokat később leellenőriztem, illetve kibővítettem további adatokkal, amelyeket személyes interjúk útján vagy elektronikus kérdőívek segítségével gyűjtöttem be PhD-hallgatóktól és az intézményben dolgozó tanároktól.

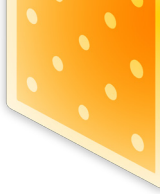
A tanulmány első részében a doktori képzést érintő pillanatnyi európai trendeket vázoló fel. A kisebb egységek összegzik a doktori képzésben felmerülő mindazon kihívásokat, amelyeket európai kutatók vagy szakpolitikások határoztak meg. Ezt követően bemutatom a négy felsőoktatási intézményt, amelyekben részletesebben is megvizsgáltam a doktori képzések sajátosságait. A tanulmány utolsó részében összegzem a legfontosabb hasonlóságokat és különbségeket, párhuzamot vonva az intézmények által kínált doktori képzések felépítése és gyakorlata között.

2. Trendek az európai doktori képzésben

Több felismerhető változás is végbement a doktori képzés terén. Néhány ezek közül régióspecifikus, európai tendencia, míg mások globális jellegűek és számos országot érintenek a világban. A legtöbb ilyen változás a doktori képzés céljának módosulásaként jelentkezett. Ahogy Gilbert (2009) kiemelte, továbbra sincs átfogó egyetértés abban, hogyan tekintsünk a doktori képzésre. Több válasz is lehetséges, amelyek általában a doktori képzést illetik:

- a tömeges oktatási rendszer egyik lépcsőfokának tartják (ezért a tananyagra fektetik a hangsúlyt)
- tudományos gyakornoki munkaként kezelik (a mentor–doktorandusz viszony a legfontosabb)
- a tudományhoz való lényeges hozzájárulásnak tekintik (a doktorandusz kutatómunkájának eredménye a legfontosabb)
- a kutatók felkészítő programjának tartják (a kutatási módszerek elsajátítása a legfontosabb)

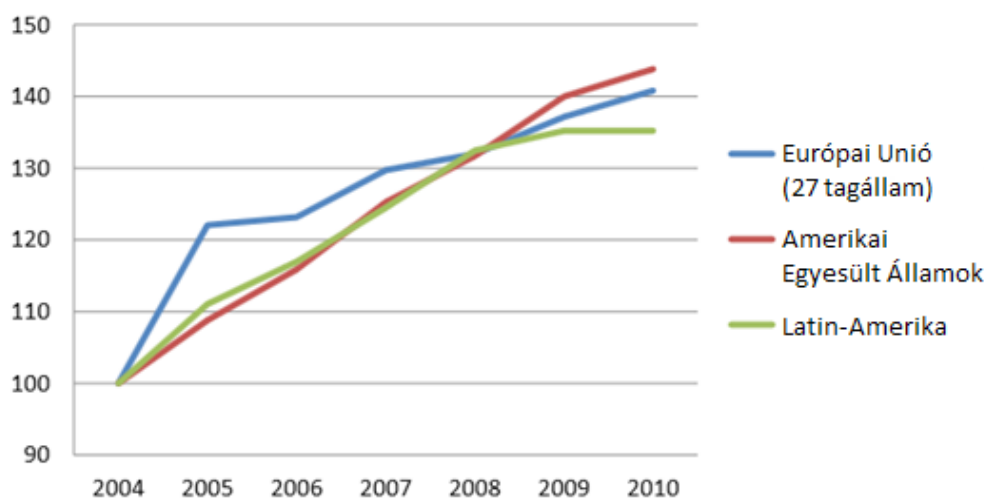
Anélkül, hogy megpróbálnám szintetizálni ezeket a nézőpontokat, vagy igazodni az egyik vagy a másik megközelítéshez, inkább arra törekszem, hogy bemutassam a tágabb értelemben vett kihívásokat, amelyekkel a legtöbb egyetem szembesül a doktori képzés megszervezése során. Ezeket több empirikus publikáció, illetve különböző európai szakpolitikák alapján állítottam össze. A legfontosabb kihívásokat külön-külön csoportosítottam, mégpedig a következő átfogó témakörök szerint: (2.1) a doktorandusz-

hallgatók számának alakulása, (2.2) a doktori programok felépítése, (2.3) a felvételi kritériumok, (2.4) a programok tartalma, (2.5) a programok finanszírozása, valamint (2.6) a doktori képzés nemzetköziesedése. Bár ez a szerkezeti bontás érthetőbbé teszi a tartalmat, figyelembe kell vennünk, hogy a felsorolt témák többsége átfedi egymást, és a valós életben nem mindig ilyen könnyű elhatárolni az egyiket a másiktól.

2.1. A doktoranduszhallgatók számának alakulása

A doktoranduszok száma (és ezzel együtt az odaítélt doktori fokozatok száma is) jelentősen megnőtt az elmúlt évtizedben. Ez a növekedés a világ minden részén megfigyelhető (1. ábra), de különösen kimagaslik Kínában (400%-os növekedés 1998 és 2008 között) valamint Brazíliában (100%-os növekedés 2000 és 2009 között) (Jorgensen 2012). Bár Európában nem volt ilyen jelentős a növekedés, a kontinens továbbra is élen jár a doktori fokozatok odaítélésében. Az Európai Unió tagállamai közül (de az egész világ tekintetében is) Németországban szereznek a legtöbb doktori fokozatot az egyetemet végzett hallgatók számára viszonyítva (Kehm 2006, 70). Ez a növekedés számos országban problémához vezetett a doktori képzés finanszírozása terén, a doktori programok struktúráját illetően, a doktoranduszhallgatók jogi státusa kapcsán, valamint a frissen doktorált személyek foglalkoztatása vonatkozásában. S bár folyamatosan növekszik a doktori végzettséggel rendelkezők száma, a Bergeni Nyilatkozat további növekedést sürget ezen a területen. Ezt a politikai célt támasztja alá, hogy Európa tudásalapú gazdaságának a jövőben még ennél is több doktori végzettséggel rendelkező személyre lesz szüksége, akik kutatói pályára léphetnek az Európai Felsőoktatási Térségben.¹

1. ábra. Doktori fokozatok számának növekedése (%) Európában, az Amerikai Egyesült Államokban és Latin-Amerikában
(Forrás: Jorgensen 2012)

Mind gazdasági, mind pedig társadalmi folyamatok is befolyásolják a doktoranduszok számának növekedését. A gazdasági tényezők között említhetjük a megnövekedett szükségletet a magasan képzett munkaerő és az innováció iránt, illetve az öregedő lakosság csökkentésének szükségességét. A társadalmi tényezők között említhetjük a felsőoktatás tömegesedését, illetve a minőségesebb oktatás szükségességét minden egyes oktatási szinten (Jorgensen 2012, 8). A PhD-hallgatók számának növekedése azonban több nem kívánatos mellékhatással is együtt jár. Először is egyenlőtlenség van a tudományos területek között, azaz sokkal többen tanulnak a humán és a társadalomtudományok, mint a műszaki vagy természettu-

1 A felsőoktatásért felelős európai miniszterek bergeni konferenciájának (2005. május 19–20.) záródokumentuma: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf

dományok területén. Másodsorban a doktori végzettséggel rendelkezők megnövekedett száma megnehezítette és meghosszabbította az akadémiai karrier felépítését. A doktori oklevelek „túltermelése” sok posztgraduális és más köztes pozíció megjelenését eredményezte, amelyben a frissen doktorált személyek várakoznak mindaddig, amíg megfelelő munkalehetőség nem kínálkozik számukra (Kehm 2006, 72).

Egyértelmű, hogy a doktoranduszok megnövekedett száma miatt nem tud mindegyikük karriert építeni az egyetemen. A jelenlegi becslések szerint a frissen doktorált személyek mintegy 50%-a már most is az egyetemen kívül, azaz a közsférában, illetve a magánszektorban dolgozik kutatói vagy nem kutatói pozícióban (Sursock–Smidt 2010, 46). Ugyanakkor ez a tendencia új elvárásokat állít a doktori képzés elé. A többretű készségfejlesztés fontossága, más gazdasági ágazatok és tudományos kultúrák megismerése, valamint néha még a privát szektorban szerzett tapasztalat is nagyon fontossá válik. A DOC-CAREERS² nemzetközi projekt megmutatta, hogy az együttműködésen alapuló doktori képzések, amelyek nem csak egyetemi környezetben valósulnak meg, kiváló lehetőséget biztosítanak a doktoranduszoknak arra, hogy az absztrakt gondolkodást gyakorlati alkalmazásokba vagy megoldásokba ültessék át és fordítva (Borrell–Damian 2009, 103).

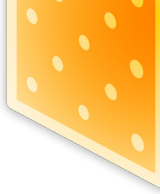
Európa számára ugyancsak nagy kihívást jelent a doktori címet szerzett személyek alacsony aránya a doktori képzést folytatókéhoz viszonyítva. A becslések szerint a sikeresen felvételiző doktoranduszoknak csupán 50%-a fejezi be ténylegesen a doktori tanulmányait (Bitusikova 2009, 203). Következésképpen sok országban kísérleteznek különböző határértékek bevezetésével a nagyobb végzettségi arány elérése érdekében. Már most is sok helyen használják ezt az arányt a minőséges doktori oktatás mutatójaként. Ezzel szemben az egyetemek azzal érvelnek, hogy ezek a mechanizmusok veszélyeztethetik a minőséges kutatást, hiszen az egyetemeknek csökkenteniük kell a doktori képzés követelményeit, hogy elérjék a kitűzött határértékeket (Park 2005). Hat tényező játszik különösen fontos szerepet a PhD-hallgatók sikeres diplomázásában: a hallgató pénzügyi támogatása, a családi, a szakmai, a kari támogatás, a témavezető támogatása és a diák motivációja (Park 2005). A felsorolt tényezők közül több közvetlenül is kapcsolódik az egyetemi környezethez, tehát ha az intézmények megteszik a megfelelő intézkedéseket, az növelheti a végzettségi arányt.

2.2. A doktori programok változó felépítése

Ami a doktori tanulmányok struktúráját illeti, a mester–tanítvány modell még mindig széles körben elterjedt Európában. E hagyományos modell alkalmazhatóságát – amely egy egyetemi tanár felügyelete mellett végzett kutatást jelent, nagyon kevés hangsúlyt fektetve a kötelező tananyagra – egyre inkább kétségbe vonják (Sursock–Smidt 2010, 43; Park 2005, 5). A legfőbb kritika szerint a hagyományos modell során a felvételi kritériumok és eljárások nem eléggé átláthatóak és nem alkalmazzák őket következetesen. Ugyancsak több kritikát fogalmaztak meg az ily módon tanuló doktoranduszok tudományos munkáinak minősége kapcsán is.

Ahogy a doktori képzés során a hangsúly a kutatásról a képzésre tevődik át, egyre több innovációra van szükség a témavezetői munka területén is, hiszen a minőséges mentori segítség a doktoranduszok munkájának minőségét is javítani tudja. A Carnegie Alapítvány nemrégiben megjelent nagyszabású tanulmánya, amely a doktori képzést vizsgálta az USA-ban, azzal érvelt, hogy a mester–tanítvány modell pozitív aspektusait, mint például a gyakori kapcsolattartás a témavezetővel és a kölcsönös felelősségvállalás, meg kell őrizni, viszont egyesíteni kell egy olyan modellel, ahol a hallgatók előrehaladásáért több témavezető, illetve a tanszék minden tagja felelősséget vállal (Jones 2009). Újításokra van szükség a doktori képzésre történő felvételi felügyelete, a toborzás és kiválasztás, a doktoranduszok előremenetelének követése terén, beleértve a doktoráláshoz szükséges idő és a végzettségi arányok felügyeletét is, illetve a doktorálás utáni időszak követését (Sursock–Smidt 2010). Ezek a kihívások rámutatnak arra, hogy sokkal strukturáltabb doktori programokra van szükség megbízhatóbb minőségi szabályokkal és eljárásokkal. Ennek tükrében

2 A projekttel kapcsolatban a következő internetes oldalon olvashatnak információkat: <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/research-and-innovation/doctoral-education/doc-careers-ii.aspx>

megfigyelhető a posztgraduális vagy doktori iskolák térhódításának tendenciája (Sursock–Smidt 2010). Ezek a szervezeti egységek sokkal szisztematikusabban közelítik meg a doktori képzést, mivel kidolgozott programokat kínálnak, etikai kódexekkel rendelkeznek, átlátható szabályokat alkalmaznak és bizonyos esetekben még szerződéses formában is meghatározzák a doktoranduszok, a témavezetők és az intézmények jogait és kötelességeit. Ilyen szerződések vannak érvényben például Franciaországban és néhány német, litván, portugál és osztrák egyetemen (Boisson 2007).

Az Európai Egyetemek Szervezete (EUA) két évente megjelenő helyzetelemzése kimutatta a doktori iskolák számának növekedését az európai egyetemeken. Az eredmények arról számoltak be, hogy míg 2007-ben az egyetemek 30%-án működött doktori iskola, addig 2010-ben már 65%-án. Ebből 49% számít doktori iskolának, amely csak doktori programokat valósít meg, míg 16% posztgraduális iskola, amely egyaránt kínál mester- és doktori képzést (Sursock–Smidt 2010, 44). Azonban a doktori iskola fogalma sosem volt pontosan meghatározva Európában. Sok egyetemen a fogalom arra utal, hogy egyes doktori programok bizonyos szintű intézményi kötelezettséggel járnak, mint például tanfolyamok szervezése. Más egyetemen a doktori iskola kifejezést olyan központi szervezeti egységekre használják, amelyek a doktori képzést érintő stratégiai jelentőségű kérdésekben önállóan döntenek. Legyen szó akár minőségbiztosításról, akár olyan irányvonalak kidolgozásáról, amelyek meghatározzák a doktori programok szerkezeti felépítését (Sursock–Smidt 2010).

A tanfolyamok megszervezése vagy az átfogó minőségi előírások biztosítása mellett a doktori iskolák fontos szerepet játszanak különböző újítások bevezetésében is. Sok doktori iskola kiegészítette a hagyományos mester–tanítvány modellt egy több témavezetőből álló rendszerrel (Sursock–Smidt 2010, 20). Továbbá sok doktori iskola arra törekszik, hogy lecserélje az egyéni elbíráláson alapuló felvételi módszert egy átláthatóbb, kompetitívebb és korlátozottabb felvételi folyamatra (Boisson 2007). Valamint egyre több doktori iskola kínál kötelező és választható tanfolyamokat doktori programja részeként. 2010-ben az intézmények 72%-a számolt be arról, hogy szervez kiegészítő tanfolyamokat, míg 2007-ben ezt csak az intézmények 49%-a vallotta (Sursock–Smidt 2010, 44). Ezek a tények is alátámasztják, miért tartják a doktori iskolákat a doktori képzések megszervezése legjobb módjának az európai egyetemeken.

2.3. A felvételi kritériumok diverzifikálása

Azt, hogy ki és milyen feltételek mellett jelentkezhet doktori tanulmányokra általában törvény szabályozza, és a legtöbb esetben előírja azt is, hogy a jelentkező személynek rendelkeznie kell egy mesterdiplomával. Azonban ez nem egy általános szabály. Bár még mindig ez számít a leggyakoribb követelménynek számos európai országban, egyes esetekben nincs kifejezetten meghatározva a mesterdiploma mint a jelentkezés fő követelménye (Boisson 2007). Spanyolországban, Portugáliában, Németországban és az Egyesült Királyságban léteznek olyan feltételek, amelyek alapján elsődiplomás hallgatók is beiratkozhatnak doktori képzésre (gyorsított PhD-képzés). Másrészt az újfajta doktori programok, mint például a szakmai doktori képzések, sokkal fontosabbnak tartják a jelentkező szakmai tapasztalatát, mint az előző diplomáját. A hagyományos kutatásorientált doktori programokkal ellentétben az úgynevezett szakmai doktori vagy gyakorlattal kapcsolatos doktori képzések szakmaspecifikusak és elsősorban olyan szakembereknek ajánlják fel, akik már kiépítették professzionális karrierjüket (Boud–Lee 2008). Két ország, nevezetesen az Egyesült Királyság és Hollandia, már bevezetett szakmai doktori képzéseket, miközben egy kísérleti projekt van folyamatban Ausztriában, amelynek célja, hogy kialakítsa a szakmai doktori képzések rendszerét az országban (Sursock–Smidt 2010).

A hozzáférési feltételek diverzifikálódása mellett látható különbségek jelentkeznek a felvételizési eljárások tekintetében is. Amikor nem egy tanár dönt a hallgatófelvételtől, akkor a legtöbb esetben egy felvételiztető bizottság végzi el a szelekciót. A bizottság tagjainak száma 2 és 12 között váltakozik, és legtöbbször felöleli a doktori iskola vagy program igazgatóját, teljes állású egyetemi tanárait (lehetséges témavezetőket), kutatócsoportok vezetőit és egyes esetekben hallgatói képviselőket (Boisson 2007). Némelyik egyetemen a jelöltek kiválasztására más innovatív megoldásokkal is kísérleteznek. A norvég Bergeni Egyetemen a

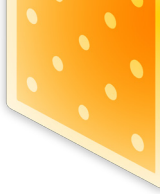
jelentkezés két lépésből áll. Az első lépés egy informális pályázati folyamat, amelyben a pályázó jelzi az intézmény felé, hogy melyik kutatócsoport munkájába szeretne bekapcsolódni, s ezt követően felveszi a kapcsolatot annak tagjaival, hogy tapasztalatot cserélhessen a potenciális témavezető tanárokkal. Ezek után a kutatócsoport eldönti, hogy támogatja-e a jelölt pályázatát, s amennyiben igen, akkor közösen írják meg a teljes pályázati anyagot. Csak miután ez a folyamat lezajlott, kezdődik meg a jelölt pályázatának formális elbírálása (Boisson 2007).

Miközben egyre sokszínűbbé válnak a felvételi és elbírálási kritériumok, valamint eljárások, továbbra is számos európai egyetem vonakodik attól, hogy proaktívvá váljon a doktoranduszok toborzásában. A potenciális hallgatókat legtöbb esetben egyéni kapcsolatokon keresztül, nem pedig szisztematikus, intézményközi és nemzetközi együttműködésen alapuló toborzási eljárás során érik el. Ebben a tekintetben a nemzetközi toborzás továbbra is ritka gyakorlatnak számít, amely ugyancsak sok esetben függ az adott tudományágtól. Sokkal gyakoribb a természet- és az élettudományok területén, mint a társadalom- és a bölcsészettudományok esetében (Boisson 2007). Egy pozitív példája a szisztematikus nemzetközi toborzásnak a grazi orvosi egyetem, amely a pályázati felhívást több nyelven teszi közzé számos napilapban, tudományos folyóiratban, érintett internetes adatbázisokban, tudományos társaságok honlapjain, valamint számos egyetemet és kutatót személyesen is értesítenek a pályáztatás megkezdéséről (Boisson 2007).

2.4. A doktori képzés formálódó tartalma

A legtöbb esetben a doktori képzések tartalma úgy van kialakítva, hogy az lehetővé tegye a PhD-hallgató eredeti tudományos hozzájárulását egy adott témához. Azonban a hagyományos elvárások ezen a területen is vitatottak, elsősorban azért, mert egyre több az olyan típusú doktori képzés, amely fokozott figyelmet szentel a kötelezően lehallgatandó kurzusoknak. Mindezek célja, hogy bővítsék a doktoranduszok perspektíváit és kompetenciáit az adott tudományterületen belül, vagy azon túl. A növekvő tananyag mennyiségét kreditpontokban kell kifejezni, hogy bizonyíthatóvá váljon a hallgató felkészültsége az adott témákban. Azonban sok intézmény ellenzi a kreditpontok használatát a doktori képzés során, tekintettel arra, hogy a program legnagyobb részét az eredeti kutatás teszi ki, amely nehezen mérhető kreditpontokkal. A Trends III tanulmány, amely 2005-ben jelent meg, arról számolt be, hogy az egyetemek 47%-a nem találja alkalmazhatónak az európai kreditátviteli és -gyűjtési rendszer (ECTS) használatát doktori szinten. 2007-ben, amikor a Trends V felmérés eredményei megjelentek, az egyetemek 46%-a nyilatkozott úgy, hogy nem kívánja alkalmazni az ECTS-pontrendszert doktori programjaiban. 2010-ben azoknak az intézményeknek az aránya, amelyek továbbra sem használják az ECTS-pontrendszert doktori képzéseknél, még mindig 42% volt (Sursock–Smidt 2010, 54). Ezek az adatok is bizonyítják, hogy az ECTS-pontrendszer nagyon lassan hódít teret a doktori képzések esetében (mindössze 5%-kal nőtt az elmúlt 8 évben), amely viszont korlátozhatja a doktoranduszok mobilitását.

Ugyancsak egyre nyilvánvalóbb, hogy megnőtt a doktori képzés társadalmi és gazdasági relevanciájának követelménye. Sok olyan kritika fogalmazódott már meg, amely kimondja, hogy a PhD-hallgatók oktatása és képzése túl szűk területen összpontosul, ezért hiányoznak belőlük a legfontosabb szakmai készségek, nem tudnak eléggé hatékonyan együttműködni és csapatban dolgozni, nincsenek szervezeti és vezetési készségeik, és felkészületlenek a tanításra (Sursock–Smidt 2010). Ennek a nyomásnak az eredményeként sok doktori képzés igyekszik interdiszciplináris megközelítést alkalmazni a tananyag összeállításánál, illetve azt kiegészítik az általános készségek fejlesztésével is (Kehm 2006). Ezzel összhangban a Bergeni Nyilatkozat is azt tanácsolja az egyetemeknek, hogy (i) segítsék elő az interdiszciplináris képzés és az átruházható készségek fejlesztését a doktori oktatás során, és ezeket megfelelően hangsúlyozzák ki, és (ii) új típusú doktori programokat dolgozzanak ki, mint például a szakmai doktori képzések (Crosier–Purser–Smidt 2007, 31). Tehát egyre inkább a foglalkoztatási esélyek javításának elfogadott eszközevé válik a kutatásban jártas, reflexív és rugalmas doktoranduszok képzése, akik rendelkeznek általános, interdiszciplináris, illetve szakterületre specifikus ismeretekkel és képességekkel, függetlenül attól, hogy ezeket az egyetemen belül vagy kívül szerezték meg (Sursock–Smidt 2010; Lee–Bound 2009).

Bár egyre több társadalmi és gazdasági elvárás igyekszik átalakítani az európai doktori oktatást, bizonyos dolgok változatlanok maradtak. Ezeket az alapértékeket megerősítették 2005-ben a felsőoktatással megbízott európai miniszterek bergeni ülésén is, ahol leszögezték, hogy „a doktori képzés központi eleme az új tudás és ismeretek kidolgozása eredeti kutatáson keresztül” (Bergen, 2005). A nyilatkozat leszögezi, hogy nem lehet olyan doktori képzést megvalósítani, amely ne foglalna magába eredeti kutatást, függetlenül attól, hogy milyen típusú (Crosier–Purser–Smidt 2007, 31). Egy brit tanulmány számos doktori programot vizsgált, s annak eredménye is azt bizonyítja, hogy az eredeti hozzájárulás egy adott tudományág tudástárához továbbra is a legfőbb elvárás a doktori képzések esetében.

A doktori képzés céljai vagy elvárt eredményei	Intézmények száma, amelyek említették a célt vagy az elvárást (n=25)
Eredeti hozzájárulás a tudományhoz	24
Új adatok	9
Adatok újraértelmezése	7
Elméletalkotás	5
Kutatási projekt kivitelezése	11
Irodalom kritikus elemzése	8
Módszertani technikák ismerete	7
Önálló kritikus gondolkodás	7
Kutatási eredmények közzlése	6
A kutatás jelentősége a tudományterületen	6
Problémák megfogalmazása	3
Kutatási etika ismerete	2
Egyéni fejlődés	2
Eredmények értékesítése vagy kutatási támogatások szerzése	1

1. táblázat. Intézmény specifikus elvárások a doktori képzéssel szemben
(Adaptálva Gilbert 2009, 61. munkája alapján)

A tudományághoz történő eredeti hozzájárulás fontossága ugyancsak megjelenik a brit egyetemek vizsgáztatási szempontjai között is (2. táblázat). Bár a legtöbb kritérium tekintetében egyetértés van az egyetemek között, kisebb eltérések jelentkeznek abból a szempontból, hogy mennyire fontos a kritikus és független gondolkodás, a doktori disszertáció átfogó jellege, illetve az egyértelmű hipotézis és kutatási kérdések megfogalmazása.

A doktori disszertációra vonatkozó követelmények területén is nagy a variációs lehetőség. Monográfia írása és annak megvédése számít az általános gyakorlatnak, azonban egyre több intézmény teszi lehetővé a doktoranduszoknak, hogy a disszertációt egy sor publikálható cikk formájában nyújtsák be. A szakmai doktori képzések esetében valamivel kisebb az eredeti kutatásra vonatkozó követelmény, és a hangsúlyt a képzésre fektetik, amelynek célja, hogy megerősítse az általános készségekhez és a problémamegoldáshoz szükséges interdiszciplináris megközelítést (Kehm 2006, 72). A szakmai doktori képzések esetében a disszertációt gyakran egy projekt helyettesíti, amelyet a doktorandusz egy céggel vagy a potenciális munkaadójával közösen végez el.

Vizsgakritériumok	Intézmények száma, amelyek említették a kritériumot (n=19)
Eredeti hozzájárulás a tudományhoz	19
A szöveg/bemutató minősége	18
Kutatási módszertan ismerete	13
Az irodalom használata	12
Kritikus gondolkodás és elemzés	9
Publikálható eredmények	8
Eredmények elemzése	6
Átfogó munka	6
A munka jelentősége a tudományágban	5
Független tervezés és kivitelezés	5
Érthető hipotézisek és kérdések	4
A tudományág elméleteinek ismerete	3

2. táblázat. Intézményspecifikus elvárások a doktori disszertáció megvédésénél
(Adaptálva Gilbert 2009, 63. munkája alapján)

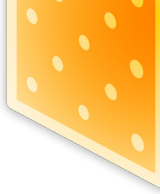
2.5. A doktori képzés finanszírozásának kihívásai

Sokféle módja és szintje létezik a doktoranduszok finanszírozásának Európában. A skála egyik végén találjuk a tandíjat, míg a másikon a PhD-hallgatóknak nyújtott fizetéseket. E két véglet között helyezkednek el az állami kölcsönök, az ösztöndíjak, a rész munkaidős foglalkoztatás és a fizetett tanári állások (Kehm 2006). A finanszírozás kérdéséhez szorosan kapcsolódik, hogy a doktorandusznak milyen jogi státusa van. Tehát a felmerülő kérdés alapja, hogy miként kell tekinteni a doktori képzésre. Amennyiben a doktori képzést, mint az egyén tanulmányainak folytatását határozzuk meg, szükségessé válik a tandíj fizetése. Viszont, ha a doktori képzésre úgy tekintünk, mint az egyén szakmai karrierjének kezdetére, akkor elvárható a fizetés, beleértve a munkavállalói juttatásokat is. A legtöbb európai országban, valamint Észak-Amerikában is az első nézőpont érvényesül. Ezért a doktoranduszoknak tandíjat kell fizetniük, ami bevételt jelent az intézményeknek. Azonban néhány országban (például Norvégiában, Svédországban és Hollandiában) a doktoranduszra mint pályakezdő kutatóra tekintenek, akinek konkrét feladatai, jogai és rendszeres fizetése van (Kehm 2006). Bár a két nézőpont közötti eltérés korántsem látszik rendeződni, egyre nagyobb támogatást nyer az utóbbi megközelítés, amely szintén kiemelt célként szerepel az európai doktori képzésre vonatkozó Salzburgi Nyilatkozatban.³

Azokban az országokban, ahol tandíjat kell fizetni a doktori képzésért, ösztöndíjak, hitelek és egyéb támogatási források állnak a doktoranduszok rendelkezésére. Ezenkívül számos esetben egészülnek ki e források olyan jövedelemmel, amelyet a doktorandusz oktatási vagy kutatói szerepvállalásáért kap az intézménytől. Az így szerzett jövedelem általában évi 5.000–30.000 euró között mozog (Bitusikova 2009, 208). Érdekes megjegyezni, hogy a sem ösztöndíjban, sem fizetésben nem részesülő doktoranduszok legnagyobb arányban a társadalom- és bölcsészettudományok terén lelhetőek fel (Kehm 2007).

A PhD-hallgatók bizonytalan pénzügyi helyzete egyrészt a lemorzsolódás, másrészt a doktori tanulmányok elhúzódásának okaként is meghatározható. Az Amerikai Egyesült Államokban a doktoranduszok a tudományágtól és az intézménytől függően hat és kilenc év között fejezik be a doktori képzést. Kanadában a doktori cím megszerzésének átlagos ideje bármelyik tudományterületen öt év felett van (átlagosan 5 év és 10 hónap), míg a humán és társadalomtudományok PhD-hallgatói több mint 6 évet igényelnek. A fokozat megszerzése Európában is a humán és társadalomtudományok terén igényli a legtöbb időt, míg

3 „Doktori képzés Európa tudásalapú társadalomért” elnevezésű Bologna szeminárium (2005. február. 3–5, Salzburg) záradéka és javaslatai: http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Salzburg_Conclusions.1108990538850.pdf

a legkevesebbet az orvostudomány, a mérnöki tudományok és néhány természettudomány terén. (Kehm 2006). Ugyanakkor a bizonytalan finanszírozás csak az egyik oka az elhúzódó tanulmányi időszaknak. Fontos tényező még a témavezetés hiánya és a minőségbiztosítási mechanizmusok gyengesége (Kehm 2006).

2.6. A doktori képzés nemzetköziesedése

A növekvő hallgatói és tanári mobilitás miatt a doktori programok is egyre inkább nemzetköziesednek. Az intézmények a legnagyobb hangsúlyt az átmeneti mobilitásra (korlátozott ideig tartó külföldi tanulmányút vagy kutatási tevékenység) és csereprogramokra fektetik, amelyek intézményi együttműködések és hálózatok keretén belül valósulnak meg (Crosier–Purser–Smidt 2007). Ebben a tekintetben számos európai szakpolitikai dokumentum⁴ azt a célt tűzte ki, hogy a doktoranduszoknak legalább 20%-a végezze tanulmányai egy részét saját országán kívül. Ez a gyakorlat valamivel eltér Észak-Amerikában, ahol az intézmények a PhD-hallgatókat a képzés teljes időtartamára meg próbálják bevonni az országba, sőt kecsegtető feltételeket kínálnak a már doktori titulussal rendelkező személyek megtartására is (Kehm 2006). Globális szinten nézve, a külföldi doktoranduszhallgatók százalékos részaránya a legnagyobb az Egyesült Királyságban (39%), majd őket követi az USA (30%), Németország (13%) és Japán (13%) (Tennant 2009 idézi Neradot 2006).

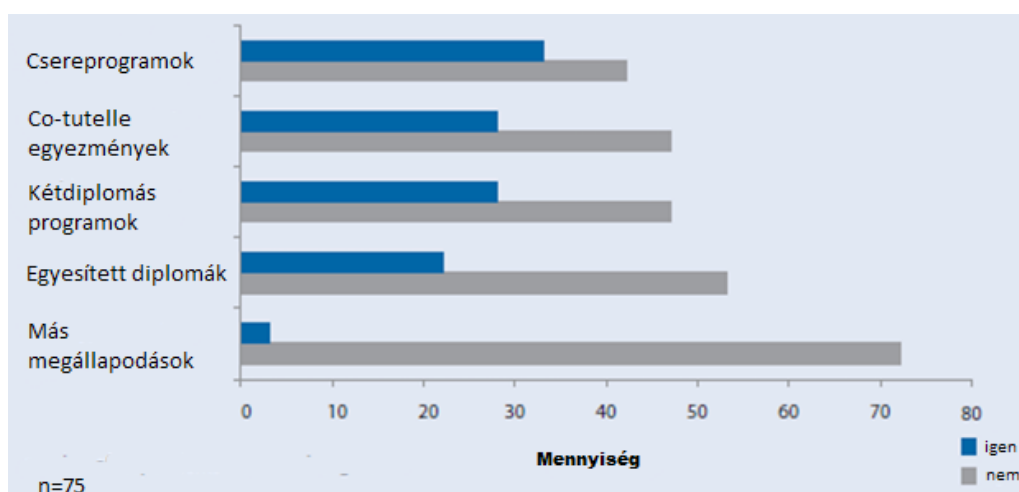
Európán belül megfigyelhető az a tendencia, hogy különböző országokban működő intézmények közös doktori programokat fejlesztenek ki, amelyek gyakran az „európai doktori” jelzőt viselik (Crosier–Purser–Smidt 2007). A közös programokat általában egy egyetemi konzorcium kínálja fel, s a sikeres doktori disszertáció megvédése után egy közös diplomával jutalmazza a hallgatót, vagy bizonyos esetekben, külön oklevelet állítanak ki az intézmények. Az Erasmus Mundus közös doktori program csupán maroknyi ilyen programot finanszírozott, de mégis számos európai egyetem számára lehetővé tette, hogy nemzetköziesedési stratégiájuk részeként, jelentős gyakorlati tudást halmozzon fel határokon átnyúló együttműködések kialakításában és az integrált doktori képzések kidolgozásában, működtetésében is (Jorgensen 2012, 23).

A mobilitás elősegítése és a közös doktori képzések kialakítása mellett, a nemzetköziesedés részeként jelenik meg a nemzetközi tanári és kutatói munkaerő felvétele az egyetemeken, a nemzetközi műhelymunkák, konferenciák és szabadegyetemek szervezése, és a co-tutelle megállapodások intézmények között.⁵ Ezek mellett az új technológiák használata is, mint például az online előadások, valószínűleg tovább kedveznek majd a doktori programok nemzetköziesedésének (Crosier–Purser–Smidt 2007, 32).

⁴ A Leuven/Louvain-la-Neuve miniszteri találkozó hivatalos közleménye és az ERAB jelentése.

⁵ Co-tutelle egyezmények két intézmény között kötődnek, akik megegyeznek abban, hogy közösen fogják az adott doktoranduszhallgató előmenetelét követni (szabályozzák a hallgató felvételét, mentorálását, és munkájának értékelését) és tanulmányai végén mindkét intézmény diplomáját megkapja.

2. ábra. Nemzetközi együttműködésen alapuló doktori képzések formái európai egyetemeken
(Forrás: CODOC 2012)

3. Az esettanulmányok bemutatása

*A Brémai Társadalomtudományok Nemzetközi Graduális Iskolája, Németország
(Bremen International Graduate School of Social Sciences)*

Németország a doktori képzés központja Európában, ahol 2013-ban több mint 27.000 doktori oklevelet adtak át.⁶ Azonban, a legtöbb PhD-hallgató nem „strukturált” doktori képzésben vesz részt, hanem a hagyományos modell alapján végzi tanulmányait, azaz a hallgatót közvetlenül a témavezető tanár választja ki és készíti fel a doktori cím megvédésére. Ezért nagyon sok doktorandusz viszonylag elszigetelten végzi tanulmányait az intézménytől, legalábbis, amíg a disszertáció megvédésére nem kerül a sor (Jorgensen 2012).

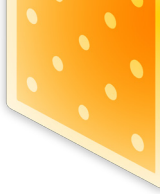
A Brémai Társadalomtudományok Nemzetközi Graduális Iskola (BIGSSS) 2008-ban alakult meg, mint a Brémai Egyetem (UB) és a Brémai Jacobs Egyetem közös intézete. Az intézmény számos strukturált doktori programot kínál, amelyek interdiszciplináris jellegűek, azaz átszövik a politológiai, a szociológiai és a pszichológiai tudományokat. A képzéseket három tematikus terület köré szervezik, amelyek a következő megnevezéseket viselik: Globális kormányzás és a regionális integráció, a Jóléti állam, egyenlőtlenség és életminőség és a Változó életek a változó társadalmi-kulturális környezetben. Mindegyik tematikus terület saját tantervvvel rendelkezik, és a doktoranduszoktól elvárják, hogy szakosodjanak valamelyik területen. Ezen túlmenően, ahogy az intézmény nevében is szerepel, a programoknak nemzetközi irányultsága van és a világ minden tájáról toboroznak hallgatókat.

*A Londoni Gazdasági és Politikatudományi Iskola, Egyesült Királyság
(London School of Economics and Political Science)*

Az Egyesült Királyságban a doktori képzések nagyrészt kutatás-intenzív egyetemeken valósulnak meg, amelyeket doktori iskolák hangolnak össze. Követve az általános európai tendenciákat, a megítélt doktori címek száma folyamatosan nőtt az elmúlt évtizedben, s ma az Egyesült Királyság ilyen szempontból a második helyen található, Németország után (2013-ban közel 26.000 doktori címet ítéltek oda).⁷ A brit doktori képzés egyik sajátossága, hogy különböző típusú doktori programok vannak, és különösen figyelemre méltó a szakmai doktori képzések elterjedt kínálata.

6 Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

7 Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

A londoni Gazdasági és Politikatudományi Iskola (LSE) Európa egyik legnagyobb és legrégebbi, kizárólag társadalomtudományokkal foglalkozó egyeteme. Az egyetemen 24 tudományos tanszék és 19 kutatóközpont működik, amelyek a társadalomtudományok számos területén végeznek oktatási és kutatási tevékenységet. A tanulmányban a Kormányzati Tanszék (Department of Government) doktori képzéseit elemeztem, amely az egyik legnagyobb Politikatudomány Tanszék az Egyesült Királyságban. Tevékenységük kiterjed a politikatudományok legtöbb területére, beleértve a politikai gondolkodás történetét, a normatív politikai elméletet, az összehasonlító politikatudományokat, a politikai gazdaságtant, a nacionalizmust és így tovább. Akár a hallgatók, akár az oktatók és kutatók összetételét szemléljük, a tanszéket csakis úgy lehet jellemezni, mint egy nemzetközi intézményt.

*Európai Egyetemi Intézet, Olaszország
(European University Institute)*

A doktori fokozatot (PhD) csupán nemrég, 1980-ban vezették be Olaszországban (Jorgensen 2012). Ennek ellenére, 2000-től számítva a végzett doktoranduszok száma látványosan emelkedett. Abban az évben mindössze 3500 doktori címet ítéltek meg, de ez a szám 2013-ban már majdnem elérte a 11.000-et.⁸ Így ma Olaszország a negyedik állam Európában a végzett doktorok számát tekintve. Mint más európai országok felsőoktatási intézményei, az olasz egyetemek is az elmúlt évtizedben kezdtek el doktori iskolákat létrehozni. Viszont az olasz modell sajátossága, hogy a legtöbb doktori iskola kisméretű és szűken specializált, amely gyakran megfelel egy-egy tanár kutatási területének.

Az Európai Egyetemi Intézetet (EUI) 1976-ban alapították meg Firenzében, és aligha tekinthető egy tipikus olasz egyetemnek. Az EUI egy speciális posztgraduális intézmény, amelyet hat európai ország hozott létre, elsősorban azzal a céllal, hogy kutassa Európa fejlődését. Ma az Európai Unió 20 tagállama támogatja az egyetemet, amely doktori képzéseket szervez a közgazdaságtan, a jog, a történelem, valamint a politika- és társadalomtudományok területén. A tanulmány során ez utóbbi tanszék munkáját és felépítését vizsgáltam. A Politika- és Társadalomtudomány Tanszék a hangsúlyt a kortárs politikai és társadalmi jelenségek tanulmányozására helyezi, amelyek elsősorban, de nem kizárólag Európán belül fordulnak elő. Kutatási területeik felölelik az összehasonlító politikai elemzéseket, a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozását, a szociológiát, valamint a társadalmi és politikai elméleteket.

*Kennedy Iskola, Harvard, Egyesült Államok
(Harvard Kennedy School)*

Az Amerikai Egyesült Államok (USA) doktori képzését gyakran tekintik ideális, követendő modellnek más országok. Ugyanakkor nincs egyértelmű modellje a doktori képzésnek az országban, inkább a sokszínűség és rétegződés jellemzi (Altbach 2004). 2011-ben az USA egyetemei 73.000 doktori fokozatot ítéltek oda, míg Európában ehhez képest 114.000-et (27 tagállam). A hallgatók többsége egy maroknyi intézményen folytatta tanulmányait (a graduális képzéseket kínáló intézmények 12%-a felel az odaítélt doktori címek mintegy 50%-áért), azaz nagyon kevés intézményben koncentrálódik a legtöbb doktorandusz (Altbach 2004).

Az 1936-ban megalakult Harvard Kennedy School (HKS) egy kivételes intézmény, amely az állami vezetőképzését tűzte ki célul és a legnagyobb kihívást jelentő állami problémákat igyekszik kutatni. Ezért oktatási és kutatási tevékenységük különböző szakpolitikák terén és közigazgatási területeken összpontosulnak. Jelenleg az intézmény 15 kutatóközpontnak ad otthont és négy doktori programot valósít meg. Ezek a programok a következők: szakpolitika, gazdaságpolitika és kormányzás, egészségpolitika, valamint szociálpolitikai doktori képzés. A tanulmányban az első két doktori képzés felépítését és megvalósítását elemeztem részletesen.

⁸ Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

a. Felvételi eljárás

Mind a négy intézmény strukturált pályázati eljárás útján választja ki a legjobb jelentkezőket a doktori képzésekre. A pályázat döntő eleme a jelentkező hallgató korábbi végzettsége, azaz legalább egyéves master diplomával kell rendelkeznie egy kapcsolódó tudományos területen. Ami a pályázat tartalmát illeti, a legtöbb intézmény hasonló dokumentumokat kér a jelentkezőktől. Be kell nyújtani az előző diplomákat és azok mellékleteit, egy önéletrajzot, igazolást idegennyelv-ismeretekről, egy kutatási javaslatot és ajánlólevelet két, illetve a HKS esetében három személytől. Az EUI és BIGSSS esetében csak egy programra lehet pályázatot benyújtani, LSE esetében a jelentkező hallgatók megjelölhetnek egy elsődleges és egy alternatív programot, míg a HKS esetében szabadon pályázhatnak egyszerre több programra is. Továbbá az utóbbi két intézmény esetében (LSE és HKS) a jelentkezőknek pályázati értékelési díjat kell fizetniük, amely körülbelül 70 eurónak felel meg.

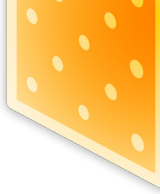
A legtöbb esetben az intézmények csak egy felhívást tesznek közzé évente a doktori programjaikra (kivéve az LSE, ahol három felhívási időszak van). A felhívásokat általában október és december között jelentetik meg. Ezt követően, a jelöltek kiválasztása több szakaszban zajlik. Az első részben egy kijelölt bizottság listát készít a legjobb pályázók névsorával, akikkel a második körben személyes interjúkat folytatnak. A végső döntés meghozatala a kijelölt bizottság feladata, amelynek tagjai a tanszék oktatói, illetve a tudományterülettel megbízott egyetemi tanárok.

b. A doktori képzés felépítése

EUI és LSE csak egy doktori programot kínál fel a politikatudományok terén, míg a BIGSSS hármat, a HKS pedig négy eltérő programot. A legtöbb program kötelező tananyagot is tartalmaz, kivéve az MPhil/PhD program az LSE esetében. Ami a szerkezeti felépítésüket illeti, a legtöbb intézmény doktori programjaiban lehetőségük nyílik a doktoranduszoknak, hogy specializált pályákat vagy tematikus területeket válasszanak (kivéve LSE esetében, ahol nincs ilyen jellegű szakosodás a program szintjén). Továbbá fontos kiemelni, hogy az EUI és LSE esetében, a doktori képzést az egyetemi tanszék szervezi, míg a BIGSSS és HKS önálló doktori iskolák. Ez a különbség magyarázatot adhat a programon belül jelentkező szélesebb körű specializációk meglétére az utóbbi két intézmény esetében.

Az EUI fogadja be évente a legtöbb doktoranduszt (40), majd a HKS (27), a BIGSSS (15), és végül az LSE (12). A legtöbb intézmény csak nappali képzésre ad lehetőséget (kivéve ez alól az LSE, ahol részműködő tanulmányokat is lehet folytatni), és a doktoranduszoktól elvárják, hogy tanulmányaik ideje alatt, vagy legalább egy nagyobb részében, az intézmény területén lakjanak. A doktori programok hivatalos időtartama 3 és 4 év között változik intézménytől függően. A tanulmányi időre vonatkozó legszigorúbb korlátozással az EUI rendelkezik, ahol a hallgatók elveszítik a jogot, hogy megvédjék a disszertációjukat a tanulmányuk ötödik éve után. A többi intézmény esetében nagyobb rugalmasságot és változatosságot figyelhetünk meg az időtartamra vonatkozóan. A BIGSSS, az LSE, és a HKS nem rendelkezik hivatalos határidővel, mely arra vonatkozik, hogy PhD-hallgatóik meddig kötelesek benyújtani a doktori disszertációjukat, s ezért esetükben a hallgatóik 4 és 6 év között szerzik meg a doktori címet.

A program által kínált tanfolyamokat a hallgatók legtöbbször tanulmányaik első és második évében hallgatják le, majd az ezt követő években egyéni kutatási projektjüknek szentelik idejüket. A BIGSSS esetében a doktoranduszok még mielőtt megkezdénék formális tanulmányaikat, egy előkészítő tanfolyamon is részt vesznek. Ezek az előkészítő tanfolyamok a társadalomtudományok terén használt kutatási módszerekkel ismertetik meg a hallgatókat. A tananyag méretét tekintve, a kötelezően lehallgatandó órák száma a legtöbb a HKS esetében (16 kurzus - 32 ECTS), majd őt követi a BIGSSS (60 kreditpont - 20 ECTS), az EUI (200 kreditpont - 20 ECTS), és végül az LSE (4 egység - 16 ECTS). Mindegyik intézmény más mértékegységet használ a lehallgatott órák mérésére (kurzusok száma, kreditpontok, egységek), amelyeket csak megközelítőleg lehet ECTS formájában kifejezni. A kreditpontokat különböző területeken szerzik meg a hallgatók, mint például elméleti órákon, módszertani előadásokon és gyakorlatokon, és néha még az

egyéni kutatásukat előkészítő tanfolyamokon is (szemináriumok, workshopok, kollokviumok). Gyakori követelménynek számít, hogy a doktorandusz egy kutatási vázlatot nyújt be az első tanév végén, amely 15–20 oldalban összegzi az egyéni kutatás témáját, módszertanát és elvárt eredményeit. Ez a szabály alól kivételnek számít a BIGSSS, ahol a kutatómunka vázlatát már az első félévben be kell adni és meg kell védeni. Ugyancsak kivétel a HKS, ahol a kutatómunka vázlatának védésére, valamint a lehallgatott tananyaggal kapcsolatos szóbeli vizsgára a tanulmányok harmadik évében kerül sor. Az EUI az egyetlen olyan intézmény, ahol sem kutatási vázlatot nem kell benyújtani és megvédeni, sem szóbeli vizsgát nem kell tenniük a doktoranduszoknak tanulmányaik során. Ehelyett más előremeneteli elvárásokat alkalmaznak.

Egyes intézmények elvárják a doktorandusz munkájának folyamatos értékelését. A BIGSSS hallgatói minden év végén egy előrehaladási kollokviumon vesznek részt, s csak ez után van joguk folytatni tanulmányaikat a következő évben. Az EUI doktoranduszaitól elvárják, hogy tanulmányaik második évében mutassák be doktori disszertációjuk részletes tervezetét, amely a végső disszertáció mintegy 25%-át teszi ki. A harmadik évben ismét kötelesek felmutatni a folyamatban lévő munkájukat (disszertációjuk 2/3-át). Ugyanakkor, ahogy már említettem, a HKS doktoranduszai a harmadik évben egy átfogó szóbeli vizsgán esnek át és bizottság előtt védik meg kutatási vázlatukat.

Az évközi vizsgákat eltérő módokon szervezik meg az intézmények, és egyes esetekben akár több lépésben is. A doktoranduszok általában a tanfolyamok lehallgatása után egy 5–6 ezer szóig terjedő dolgozatot/esszét adnak át értékelésre a tanárnak (mint az EUI és LSE esetében). Bizonyos esetekben a hallgatóknak egy sokkal formálisabb írásbeli vizsgát kell tenniük, viszont szóbeli vizsgát nem használnak külön-külön a tananyag elsajátításának értékelésére. A vizsgák (akár írásbeli vagy szóbeli) osztályozása sem általános gyakorlat, mert csak az LSE és HKS alkalmazza. A kutatómunka vázlatának szóbeli megvédésére bizottság előtt az LSE és BIGSSS esetében kerül sor, míg a másik két intézményben, a doktorandusz témavezetője vagy más kijelölt egyetemi tanár értékeli a beadott vázlatot írásos formában. Az egyetlen olyan intézmény, ahol a lehallgatott tananyagról átfogó szóbeli vizsgát kell tenni, a HKS. A szóbeli vizsga célja, hogy felmérje a hallgató felkészültségét két témakörben (major és minor) és értékelje módszertani ismereteit. A doktoranduszok mellé már tanulmányaik első éveiben hozzárendelnek egy témavezetőt, aki gyakran csak a kutatómunka vázlatának beadása és/vagy megvédése után állandósul. A BIGSSS az egyetlen intézmény, ahol a PhD-hallgatóknak még a jelentkezési folyamat során meg kell jelölniük a lehetséges témavezetőket. Több intézmény is szabályozza a témavezető tanárok által felvállalható doktoranduszok számát. Így az a legtöbb esetben 8 és 15 között mozog. Általában egy témavezető tanár felelős a doktorandusz munkájáért, kivéve az LSE esetében, ahol minden doktorandusznak van egy fő témavezetője és egy területre szakosodott mentora. Az értekezési bizottságoknak formális szerepe a hallgató munkájának felügyeletében csak a BIGSSS és HKS esetében van. Ezeket a bizottságokat általában a tanulmányok második vagy harmadik évében állítják fel. Hivatalos szerződést a doktorandusz és a témavezető tanár között csak BIGSSS és EUI esetében kötnek.

Nagy eltérések vannak az intézmények között abban a tekintetben, hogy lehetséges-e, illetve szükséges-e a doktorandusznak oktatási/kutatási tapasztalatra szert tennie. Az EUI hallgatóinak, nincs lehetőségük oktatási tevékenységekben részt venni, míg az LSE, BIGSSS, és HKS esetében a tanársegédi pozíciók betöltése lehetséges, sőt néha kötelező (például a BIGSSS és az LSE esetében, ha a hallgató ösztöndíjban részesül). Általában a második vagy a harmadik évtől kezdődően vállalhatnak tanársegédi munkát a doktoranduszok, s a kötelező egység felett pénzbeli juttatást kapnak a tanítási kötelezettségükért.

A vizsgált intézmények doktori programjai általában rövidtávú (legfeljebb hat hónapig terjedő) mobilitási lehetőségeket biztosítanak a hallgatók számára, amelyeken nem feltétlenül kötelező a részvétel. A csereprogramok többsége partnerségi megállapodásokon alapszik, amelyet az intézmény/tanszék kötött más felsőoktatási intézményekkel. Ezek a megállapodások nemcsak a mobilitási időszak hosszát határozzák meg, hanem sok esetben a hallgatónak nyújtandó pénzügyi segítséget is ebben az időszakban. Olyan nemzetközi csereprogramokat is, mint az Erasmus és a Fulbright, sok intézmény kínál doktoranduszainak.

Szinte mindegyik intézmény esetében kötelesek a doktoranduszok tandíjat fizetni. Az egyedüli kivétel a BIGSSS, ahol csak egy kisebb összegű szemeszterhitelesítési díjat kell kifizetni. Az EUI speciális jellege miatt a tandíjat a küldő országok vagy magánalapítványok fizetik, s nem a doktoranduszok. Összehasonlításképpen elmondható, hogy a tandíj a legmagasabb a HKS esetében (30.669 euró), majd ezután következik az LSE (17.400 euró) és az EUI (12.000 euró). Néhány intézményben progresszív tandíjat alkalmaznak, ami azt jelenti, hogy a tandíj összege folyamatosan csökken a hallgató számára, ahogy halad előre a tanulmányaival. Ugyancsak volt példa a differenciált tandíj alkalmazására is, amikor az összeg nagyságát a hallgató származási országa alapján határozzák meg (LSE).

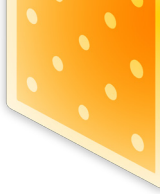
Több módja is van annak, hogy a doktoranduszok fedezni tudják a tandíjat. Ez jól látható az intézmények által kialakított szerteágazó támogatási rendszerből is, amely gyakran biztosít tandíjmentességet a hallgatóknak. Ezen felül, mind a négy intézmény kínál ösztöndíjakat hallgatóinak a tanulmányokkal járó havi költségek fedezésére. A havi ösztöndíjak összegét tekintve az LSE hallgatói kapják a legnagyobb pénzügyi támogatást (1770 euró),⁹ majd a HKS (1566 euró), a BIGSSS (1300 euró) és végül az EUI (1180 euró). Azonban az EUI esetében, ahol a küldő országok biztosítják az ösztöndíjat a doktoranduszok számára, nagy eltéréseket figyelhetünk meg a támogatás mértékében, amely 1050 (Görögország) és 3058 (Dánia) EUR között mozog. A vizsgált intézmények esetében a doktori képzésekre jelentkezőket automatikusan javasolják tandíjmentességre és ösztöndíjra is. Az ösztöndíjakat általában a program teljes időtartamára biztosítják a hallgatóknak (három évig a BIGSSS esetében, illetve négy évig az LSE és EUI esetében). Az egyetlen kivétel a HKS, ahol az ösztöndíjakat csak a tanulmány első két évében folyósítják (ezek után a doktoranduszoktól elvárják, hogy költségeiket tanársegédi vagy kutatási projektekből származó bevételeikből finanszírozzák). Ugyancsak a HKS kivételével, mindegyik intézmény az év teljes időtartama alatt (12 hónap) folyósítja az ösztöndíjat.

A havi ösztöndíjak mellett a doktoranduszok jogosultak más formájú támogatásokra vagy juttatásokra is. Rendszerint az intézmények külön támogatást biztosítanak mobilitási célokra (konferencia-részvétel, terepmunka, oktatási és kutatási csereprogramok). Az EUI hozzávetőleg évi 700 eurót biztosít hallgatóinak különböző konferenciákon vagy nyári egyetemeken való részvételre. Hasonló célokra biztosít támogatást az LSE is, ahol a megítélt összeg nagyban függ attól, hány alkalommal pályázott már sikeresen a hallgató. Ez a forrás kiegészül éves utazási támogatással, amelyet a doktorandusz témavezetője hagy jóvá. A BIGSSS esetében is egyéni igény alapján határozzák meg az ilyen jellegű támogatást, és nincs előre beállított határérték. A HKS automatikusan biztosít minden évben PhD-hallgatóinak egy egyszeri nyári kutatási támogatást 3600 euró összegben. A támogatást fel lehet használni konferenciákon vagy nyári egyetemeken való részvételre, illetve a hallgató kutatásához szükséges adatok begyűjtésére. A doktori disszertáció véglegesítésére is több intézmény különít el támogatást. Ilyen támogatás létezik az EUI és HKS esetében (megközelítőleg 18.000 euró egyszeri támogatás). A BIGSSS egy átmeneti támogatást kínál a végzős doktoranduszoknak (a három évig folyósított ösztöndíjon felül még további 3 havi ösztöndíj összege). Az LSE nem rendelkezik ilyen jellegű támogatással, viszont csak ott alkalmaznak kutatási célokra előirányzott támogatásokat a kiválasztott doktoranduszok számára (1200 euró). Szintén fontos pénzügyi bevétel a hallgatók számára a tanári munkáért járó juttatás, amely az LSE esetében havi 1180 eurót tesz ki egy osztály/csoport oktatásáért, míg a HKS 25.000 dollárt kínál a tanársegédeknek, akik legalább két kurzuson tanítanak egy akadémiai félévben.

4. Zárószó

Összhangban a doktoranduszok számának gyors növekedésével számos európai egyetem hozott létre doktori iskolát. Ez is azt mutatja, hogy a doktori képzésre ma már elsősorban mint egy felkészítő programra tekintünk, amely rendelkezik strukturált tantervvel, benne több kötelező tanfolyammal (elméleti

⁹ Nem számítva az ESRC támogatásokat.

és módszertani), vizsgáztatási eljárásokkal, szerződéses megállapodásokkal a témavezetők és a doktoranduszok között, és szigorúbb előremeneteli követelményekkel. Bár az eredeti kutatás kidolgozása továbbra is központi eleme maradt a doktori képzésnek, egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az akadémián kívüli munkavállalással kapcsolatos felkészítésre. Az oktatásban és kutatásban szerzett tapasztalatok is fontos szempontjai a doktori képzésnek, amelyhez számos tanfolyam, workshop és támogatási lehetőség is kapcsolódik. A felsorolt tendenciák tükrében a PhD-hallgatók fiatal kutatókként való elfogadása, még várat magára, hiszen továbbra is sok egyetem nem mint munkavállalókra tekint rájuk, hanem mint tanulóira. Összevetve a vizsgált négy intézmény doktori programjait, elmondható, hogy a felvételi eljárások nagyon hasonlóak. Központosított felvételi eljárást alkalmaznak, hasonló pályázati dokumentumokat kérnek, és több módon és felületen keresztül népszerűsítik a doktori programjaikat. A felvételi kritériumok tekintetében többnyire rugalmasak, ami a pályázó előző diplomáját illeti, és elfogadják az egy vagy két éves mesterdiplomát is. Mivel a globális tendenciák azt mutatják, hogy a doktori képzésre pályázók száma tovább növekedhet az elkövetkező években, több intézmény is indokoltnak tartja a pályázatok elbírálási díjának bevezetését.

A meghirdetett doktori helyek száma programonként nagyban függ az adott intézménytől. Az EUI, amely csak doktori képzéseket szervez, fogadja be a legtöbb doktorjelöltet évente, míg az LSE, mely a felsőoktatás mindhárom szintjén kínál programokat, fogadja be a legkevesebbet. Elterjedt gyakorlat a doktori programokat különböző specializációk vagy témák mentén strukturálni, különösen akkor, amikor azokat doktori iskolák szervezik. Ily módon a doktoranduszok már az első éveikben szakosodnak. A tananyagot általában a program első és második évében kell lehallgatniuk, míg az ezt követő években a kutatási projektjükön dolgozhatnak. Figyelemre méltó, hogy azokon a programokon, ahol sok a tananyag, átlagosan hosszabb ideig tart a hallgatóknak doktorálni. A vizsgált intézmények esetében ez az idő 4 és 6 év között van, s csak EUI szabott meg szigorú határidőt a disszertáció beadására, amely nem lehet több a tanulmányok megkezdésétől számított 5 évnél.

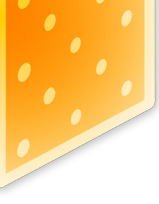
A lehallgatott tanfolyamok formális osztályozása, a kutatómunka vázlatának megvédése vagy akár bizottság előtt történő átfogó szóbeli vizsga szervezése nem számít bevett gyakorlatnak minden intézményben. Bár némelyik intézmény alkalmazza a felsorolt gyakorlatok valamelyikét, másutt inkább a témavezető egyéni megítélése a fontos a doktorandusz előremenetelének ellenőrzése során. Témavezetőket a programok megkezdése során rendelnek a hallgatók mellé, de a felügyeleti eljárás ritkán van hivatalos szerződéssel szabályozva (annak ellenére, hogy számos szakpolitikai dokumentum támogatja ezt a gyakorlatot). A doktori képzés harmadik és negyedik éve viszonylag kevésbé strukturált, mint az első kettő. Az egyetlen kivétel talán az EUI, amely szigorú teljesítményi követelményeknek veti alá hallgatóit tanulmányaik utolsó éveiben is.

Az összegyűjtött bizonyítékok alátámasztják, hogy a doktori képzés terén végbemenő változásokat fontos globális versenykörnyezetben szemlélni és értelmezni. Az említett tendenciák között szerepel a doktoranduszok számának a növekedése, a doktorjelöltek egyre aktívabb és szerteágazóbb toborzása, a doktori képzés strukturáltabbá válása és a kötelező tananyag bővülése, a doktori témavezetés szabályozása és minőségének a javítása, valamint az ösztöndíjak vonzerejének növelése. Bár kevés intézmény mentes ezektől a tendenciáktól, a tanulmánynak nem célja a bemutatott gyakorlatok és folyamatok imitálására serkenteni a többi egyetemet. Ezzel ellentétben kutatási eredményeim közzétételével igyekeztem lehetővé tenni (elsősorban a doktori képzést folytató) más egyetemek számára, hogy felülvizsgálják saját programjaikat egyedi szervezeti profiljuk és küldetésük fényében.

Irodalom

- Altbach, Philip G. 2004. The United States: Present Realities and Future Trends. In *Doctoral Studies and Qualifications in Europe and the United States: Status and Prospects*, edited by Jan Sadlak. 259–279. Bucharest: UNESCO.
- Bitusikova, Alexandra. 2009. New Challenges in Doctoral Education in Europe. In *Changing Practices of*

-
- Doctoral Education*, edited by David Boud and Alison Lee. 200–210. New York: Routledge.
- Boisson, J.M. 2007. *Doctoral Programmes in Europe: Access, Recruitment and Admission*. Brussels, Belgium: European University Association.
- Borrell-Damian, Lidia. 2009. *Collaborative Doctoral Education: University-Industry Partnerships for Enhancing Knowledge Exchange*. Brussels, Belgium: European University Association.
- Boud, David–Lee, Alison. 2008. *Changing Practices of Doctoral Education*. Routledge.
- Crosier, David–Purser, Lewis–Smidt, Hanne. 2007. *Trends V: Universities Shaping the European Higher Education Area*. Brussels, Belgium: European University Association.
- Gilbert, Rob. 2009. The Doctorate as Curriculum: A Perspective on Goals and Outcomes of Doctoral Education. In *Changing Practices of Doctoral Education*, edited by David Boud and Alison Lee. 54–68. New York: Routledge.
- Jones, Laura. 2009. Converging Paradigms for Doctoral Training in the Sciences and Humanities. In *Changing Practices of Doctoral Education*, edited by David Boud and Alison Lee. 29–41. New York: Routledge.
- Jorgensen, Thomas Ekman. 2012. *CODOC – Cooperation on Doctoral Education between Africa, Asia, Latin America and Europe*. Brussels, Belgium: European University Association.
- Kehm, Barbara M. 2006. Doctoral Education in Europe and North America. A Comparative Analysis. In *The Formative Years of Scholars*. Vol. 83. Wenner-Gren International Series. London: Portland Press.
- Kehm, Barbara M. 2007. Quo Vadis Doctoral Education? New European Approaches in the Context of Global Changes. *European Journal of Education* 42 (3): 307–19.
- Park, Chris. 2005. New Variant PhD: The Changing Nature of the Doctorate in the UK. *Journal of Higher Education Policy and Management* 27 (2): 189–207.
- Sursock, Andree–Smidt, Hanne. 2010. *Trends 2010: A Decade of Change in European Higher Education*. Brussels, Belgium: European University Association.
- Tennant, Mark. 2009. Regulatory Regimes in Doctoral Education. In *Changing Practices of Doctoral Education*, edited by David Boud and Alison Lee. 225–36. New York: Routledge.

MULTIKULTURÁLIS TÖMEGSÍR

Végel László: *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2013.*

Megszállók, elnyomottak, árulók, kivégzettek, identitáskereső, meghunyászkodók sorjáznak a *Neoplanta* lapjain, a huszadik század Újvidékén. És természetesen a huszadik század Közép-Európájában, csak itt most kicsiben, mint cseppben a tenger, ugye. A műfajmegjelölése városregény, ami végül is, Közép-Európa ide vagy oda, pontos, hiszen a szerteágazó, heterogén cselekményt legfőképpen valóban a közös tér, Újvidék fogja össze, és ez az Újvidék részletekbe menően tárul elénk, szinte mindig tudjuk, pontosan melyik pontján vagyunk, sokszor konkrét utcaneveket olvashatunk, a cselekményt akár egy várostérképen is végig lehet követni. Vagy mondjuk inkább néhány különböző korszakból származó várostérképen. Az egymást váltó hatalmakkal ugyanis az utcanevek, s egyáltalán, a dolgok elnevezései is változnak. Az úrból (itt is) elvtárs lesz, majd megint úr, de a cukrászda is többször nevet vált: a Dornstädterből 1945-ben Moszkva lesz, Tito és Sztálin nagy szakítását követően Zágrebbé keresztelik át, hogy végül a kilencvenes években, a horvát–szerb háború idején Atina, azaz Athén váljon belőle.

Az elbeszélői perspektíva kettős: egyrészt van egy névtelen, bizonyos életrajzi elemek alapján Végel Lászlóra emlékeztető elbeszélőnk, másfelől egy öreg, szerb fiákeresünk, Lazo Pavletić, akinek karakterében a régi Jugoszlávia, pontosabban a régi, multikulturális Újvidék ölt testet: beszél szerbül, magyarul, németül, öregkorára, a fellendülő turizmus miatt, még angolul is képes megtanulni. Az elbeszélő, jobb híján nevezzük így (noha ez az elnevezés félrevezető némiképp), az újabb generáció képviselője, ő beleszületett a jugoszláv ideológiába, és az ideológia ellentmondásosságával való szembesülése természetesen a regény egyik legfőbb témája. De nem csak ők ketten szólalnak meg, az ő visszaemlékezéseiken keresztül (és egyfajta tükörmechanizmust is beiktatva) sokszor mások visszaemlékezéseit halljuk. Ugyanakkor az elmondott történetek hitelessége nem kérdőjeleződik meg, még az olyan egészen szélsőséges esetekben sem, mint amikor az elbeszélőnk elmeséli, hogy neki Lazo elmesélte, mit mesélt neki, Lazónak az édesanyja arról, amit Meinert kisasszony mesélt önéki.

A regény cselekményének fő szervezőelemei tehát a tér és a visszaemlékezések. Az idő viszont már kevésbé válik szervezőerővé, sőt, az egyik leglabilisabb pont lesz. Noha az alapítási epizódtól eltekintve (*Legyen a neve Neoplanta, és minden nép nevezze saját nyelvén...*) az egész cselekmény az 1920 és 1992 közötti időszakban történik, ezen a sávon belül nincs szigorú kronológiai rend. A fő szervezőelem, mint mondtuk, a visszaemlékezés. Sok novellaszerű történet, amely lazán fűződik egymásba. Pontosabban, látszólag lazán, hiszen tematikailag azonosak: mindig az identitás kérdését boncolgatják. Például: az elbeszélő szenttamási magyarként kerül Újvidékre, egy kollégiumba, idegen nyelvi környezetbe. A kollégium lakójaként szembekerül a telepi magyarokkal, akik megverik, pusztán azért, mert egy (egyébként magyar) lányt elkísérve betette a lábát a Telepre. Láthatjuk, a Neoplantát az Isten is egy posztkolonialista megközelítésű elemzésre teremtette. Egy másik történet Lazo és két fiákeres kollégája, Oswald Ottó és Novák János háborús élményeit meséli el, szinte népmesei módon: a három férfi tulajdonképpen csak nemzetiségében (szerb, német, magyar) különbözik. A fronton, majd később a hazaszökésük során a különböző helyzetekben mindhármuk nyelvtudásának és nemzetiségének hasznát veszik. A regény végére (egy mintaszerű elbeszélői információkéslettel) kiderül, hogy Lazónak nem sokkal hazatérésük után egy éjszaka meg kellett ölnie két barátját, mert ellenkező esetben a katonák őt ölték volna meg. A regényben többször elhangzik így vagy úgy az ismert, de a köztudatba sajnos még nem egészen beépült gondolat: ugyanaz az ember lehet gyilkos és áldozat is.

Ez kulcsfontosságú mozzanata, tétele a regénynek. A multikulturális, toleráns Újvidék álmképe, mely a mai ember tudatában szorosan kapcsolódik Jugoszláviához (noha előzményei a Monarchiában keresen-

dők), számtalanszor lelepleződik a regényben. Ez amúgy is Végel életművének egyik meghatározó mozzanata, a regény szépen beépül a Végel-mitológiába. És nem csak az ideálmódláson keresztül, az egyes történetek előre-hátra utalnak az életműben, van, aki egyenesen újrahazsnosításról beszél a *Neoplantával* kapcsolatban. Ez az újrahazsnosítás nem feltétlenül rossz, a *Neoplanta* Végel életművének (és az idevágó vajdasági szépirodalomnak, pl. Gion Nándor egyes történeteinek) egyfajta szintéziseként is felfogható.

A többnemzetiségű helyszíneken játszódó alkotásokban legtöbbször a nyelv, a különböző nyelvek és a nyelvek különbözősége valamiképpen tematizálódik. A *Neoplanta* sem kivétel ez alól. A cselekmény több pontján éppen a nyelvtudás jelenti a különbséget élet és halál között, nem ritkán alkalmaz a szerző hangulatfestő, szerb betéteket. Ugyanakkor sajnos a regényben a különböző szerepeket betöltő személyek néha túlságosan is ugyanazt a nyelvet beszélik, ez a nyelv pedig sokszor túlzottan választékos, ezért a szereplők szájába adott szöveg gyakran papírizú.

Érdekes módon Végel a regény feltételezett olvasóközönségének legközvetlenebb háború-élményét, a kilencvenes évek háborúit a többiekhez képest csak érintőlegesen tárgyalja. Nagyjából a szocializmus bukása az utolsó megjelenő történelmi esemény, de már vele is csak egyetlen fejezet foglalkozik (*A Kapitalizmus belopakodik a Szabadság térre*), és a regény korábbi, erőteljesen referenciális, konkrét történeteikhez képest ezt is csak homályosan, egy álmoképpen keresztül látjuk. Igaz, álomnak azért ez elég konkrét: az elbeszélő a Dunába hajítja a Tito-stafétát. Viszont ezután se joghurtforradalom, se szendvics, se Otpor.

Annak, hogy a kilencvenes évek jórészt kimaradtak a regényből, nem csak az az oka, hogy Végel nem akarta elmesélni azt, amit a befogadói közege amúgy is tud, hiszen az írók legtöbbször éppen ezt teszik. Nem is az, hogy a „nagyszerb” örület már nem úgy volt megszállás, mint a magyar vagy a jugoszláv megszállások, mert lényegét, szellemiségét tekintve éppen olyan volt: akkor is új csoport jött, és a „két láb rossz, négy láb jó” szellemi szintjén álló ideológiáját erőltette a fegyverek erejével mindenre. Tehát eddig még semmi sem magyarázza ezt a - látszólag túlságosan a - múltba révedő hozzáállást.

Ne felejtsük el, hogy mire ideérkezünk a regény olvasásában, már megkaptuk az 1920-as, az 1941-es és az 1944-es megszállások képeit. Ez a népmesei három elég ahhoz, hogy tudjuk, hogy működnek a dolgok. A történet utolsó megszállásának már kifelé kell mutatnia, az eddig sorjázó konkrétumok, referenciák már gúzsba kötnék az ábrázolást, a múltba betonoznák.

A történet utolsó időszíkjával foglalkozó fejezetek csupaszsága, álomszerűsége már egy Jan Kott-i módon működő mechanizmust tár elénk. Ahogyan Shakespeare királydrámáit összefüggő történetként olvasva, egy idő után a királyok és lordok nevei szinte már nem is fontosak (mindig van egy Richárd, egy Edvárd, egy Clarence), úgy itt sem számítanak már a felszabadítók/megszállók konkrét tulajdonságai. Tudjuk, hogy a lobogóik különböznek, de a szándékaik egyformák. A történelem mint mechanizmus a főszereplő. A regény záróképe is ebbe a gondolatsorba illeszkedik (noha nem teljesen egyértelműen): a Tesla utcában megjelenő prototipikus idegen megint elindul felszabadítani a várost. Eltolja a fiákert, „és most viszi”, mint Örkeny egypercesének hőse a mérgezett pogácsát.

Irodalom

Kott, Jan. 1970. Királyok. In *Kortársunk, Shakespeare*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Örkény István. 1987. Végzet. In *Egyperces novellák*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Végel László. 2013. *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje*. Budapest: Noran Libro Kiadó.

SZIVERI, MÉG MINDIG, VÁLTOZATLANUL¹

A Sziveri Színpad fennállása óta immár huszonharmadszor emlékezik Sziveri Jánosra, a költőre, Jancsira, aki a barátunk volt. Szerintem mosolyog ilyenkor, hiszem, hogy most is, s ha lehetne, talán csak ennyit mondana: „Ja, már megint évforduló?” – és csibészes mozdulattal igazítana egyet vagány fekete kalapján. Hisz ahol ő van, ott már nem mérik az időt. Bár minek is az időt mérni Sziveri János esetében, aki költészte révén lett halhatatlanná? Bennünk fiatalon él, lázadozva, vegytiszta lélekkel és bámulatos éleslátással írja és olvassa föl drámai erejű, látnoki verseit. Közben „foggal-körömmel” küzd a pusztá egzisztenciáért, az irodalom, a vers igazáért, üldözik, majd elüldözik állítólagos hazájából. „Földönfutó volt, helyét kereső vándordíák, zabolátlan írástudó, nagybeteg bújdosó. Egy bánáti faluból indult, s végül Budapestre érkezett, meghalni” – írja róla Reményi József Tamás, a két évvel ezelőtt megjelent *Pasztorál* című posztumusz verseskötet ajánlójában.

Sziveri János, ha élne, most lenne hatvankét éves. Időnként irodalmi estjeink költővendége lehetne (bár akkor másként hívnák a Sziveri János Művészeti Színpadot). S az estek után hajnalig beszélgetnénk – arról is, hogy fiatalon megírt versei ma is mennyire időszerűek.

Sziveri költői opusa az egyetemes magyar irodalom részévé vált. Azoknak, akik ismerték, szerették, ha emlékeznek rá, bevillan az arca, a tekintete, mozdulatai, szavai. Vagy a versei, verssorai. Azoknak pedig, akik nem ismerték személyesen, de olvassák verseit, így kel életre a költő személyisége, jelentősége, szavainak, meglátásainak súlya.

A vers tehát örök.

Az utóbbi években, végre, egyre több irodalomkritikus foglalkozik Sziveri János költészetével, az egész Kárpát-medencében, s ez örömdetes dolog. Ám nemcsak ennyi. Mert végső ideje, hogy kimondjuk: Sziveri szellemisége velünk él. Nem pusztá nosztalgizálás ez, hisz tájainkon, a „Pannon fateknő” szélcsöndjében, ma is „törnek egyre/bennünk a világ hitvány/dolgai,/s fölfalja Káosz a Kozmoszt”.

¹ A Sziveri János emléknapon elhangzott koszorúzási beszéd (Muzslya, 2016. 04. 09.)